

Dan C. Mihăilescu
Mircea Mihăieș
Ioana Pârvulescu
Ruxandra Cesereanu
Augustin Ioan
Pavel Chirilă
Ioana Costa
Marina Dumitrescu
Stela Lie
Radu Paraschivescu
Pr. Emanoil Băbuș
Mircea Deaca
Matei Vişniec
Magda Cârneci
Marius Vasileanu
Sever Voinescu
Nicolae Țone
Sorin Lavric

Ieromonah Agapie
Marina Vazaca
Costion Nicolescu
Anca Manolescu
Alexandru Papilian
Teodor Baconschi

METAMORFOZA VÂRSTELOR

„Cifrul îmbătrânirii există în noi de când venim pe lume. Cu toate acestea, un anumit stadiu existențial ne revelează, fiecăruia altfel, realitatea acestui alambicat proces.
Depinde și de noi modul cum îmbătrânim sau suntem prizonierii fatalității? Vârsta de mijloc e probabil cea mai indicată să aducă lămuriri."

MARINA DUMITRESCU

SAVOIR-VIVRE

Creat cu pasiune şi savoir-faire. Un volum Baroque Books & Arts®.

Cum (să) îmbătrânim?

coordonator Marina Dumitrescu

SAVOIR-VIVRE

Colecție coordonată de Dana MOROIU

Marina Dumitrescu, coordonator
CUM (SĂ) ÎMBĂTRÂNIM?

Imaginea copertei: Stela LIE
Concepție grafică © Baroque Books & Arts®
Redactor: Ines HRISTEA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Cum (să) îmbătrânim? / coord.: Marina Dumitrescu
București: Baroque Books & Arts, 2016
ISBN 978-606-8564-52-4
I. Dumitrescu, Marina (coord.)
821.135.1-4(082)

Tiparul executat de Monitorul Oficial R.A.

Un brainstorming existențial

Tema propusă în paginile acestei cărți urma inițial să facă obiectul unei reflecții la persoana I, destinate unei pagini de revistă culturală, la început de an. Foarte rapid însă, am înțeles că un subiect cu atâtea valențe nu merita irosit în solitudine și că ar fi mai adecvată conjugarea la persoana I...plural. *Noi* să ne dăm întâlnire în spațiul unei cugetări – pe cât de firești, pe atât de rămuroase.

Îndată s-au profilat și chipurile virtualilor participanți la un demers comun, pentru care vârsta de mijloc este privilegiată – nu strict formal, ci în virtutea conștiinței că străbate creasta vieții. Cu vedere panoramică asupra a ceea ce a fost, este și ar urma să fie.

Faptul că îmbătrânim este peremptoriu. Vrem nu vrem, înmulțirea anilor noștri continuă neabătut. Cum (alegem să) îmbătrânim nu e, în schimb, de la sine înțeles și nici prestabilit. Gama opțiunilor rămâne deschisă, totul e să o accesăm din vreme, încercând să-i deslușim înțelesurile.

MARINA DUMITRESCU

Însă a nu accepta îmbătrânirea înseamnă
a o trăi nefericit, atâta tot.
Ea se produce, plină de sens duhovnicesc,
în ciuda sau chiar grație probelor
adesea dureroase pe care ni le impune.
Tinerețea e o mare de
fluide în fierbere.
Acestea se usucă
treptat,
transformându-ne
într-o crisalidă din
care va ieși, ca un
fluture, făptura
noastră
înviată.

Teodor
Baconschi

CRISALIDA ÎNVIERII

E normal să privim îmbătrânirea ca pe un proces inevitabil: celulele noastre se regenerează, dar nu la nesfârşit! Toată viaţa îmbătrânim: până şi *foetus*-ul uman, văzut tomografic, are ceva „decrepit". Ne confruntăm aşadar cu o dinamică plină de radicali liberi, de gene ale îmbătrânirii nicidecum operabile, pe scurt, cu un fenomen inexorabil, imemorial şi definitiv. Tot ce e viu se supune acestei legităţi, dar tot la fel de frapantă, de metafizic sugestivă, e şi realitatea diferitelor forme de „primenire" a ceea ce a „putrezit", aşa cum se petrec lucrurile în baletul anotimpurilor. Am vrea să intrăm în acelaşi regim ontologic sezonier şi nu puţine religii panteiste sau axate pe metempsihoză, mizează pe asemenea metafore. Ca şi în cazul creştinismului, aceste construcţii spirituale spun adevărul despre om, despre sufletul său mişcător şi despre aspiraţia nemuririi, care se amplifică tocmai la capătul traseului terestru, când măştile cad, iluziile trec, realitatea propriei condiţii se afirmă decisiv

și rațiunea se depășește pe sine întru consolare filosofică sau rugăciune.

Se întâmplă că am purces la întocmirea acestui text la începutului unui nou an. Tocmai am luat (iarăși) act, după câteva zile de lâncezeală printre prieteni, în familie, în compania unor cărți deschise leneș sau prin zăbovirea zadarnică în societatea virtuală numită Facebook, de câteva trăsături definitorii ale epocii noastre: se vede, oriunde ai privi, că *nu ne place îmbătrânirea*. Din anii 1960, Occidentul (la chimia căruia am început să participăm și noi, până la integrare, după 1989) a intrat într-o etapă istorică fericită: nu doar producția industrială a crescut constant – cu urmarea că sporirea PIB-ului anual *per capita* a devenit principalul criteriu de evaluare a succesului politic – dar și revoluția tehnologică s-a pus în scenă cu o nemaipomenită intensitate, demolând cutume, instituind noi mode, instaurând noi religii seculare, printre care consumul și cultul tinereții comerciale. Toți cei care ne-am născut în acei ani (în cazul meu, 1963) știm, chiar dacă am trăit o vreme după Cortina de Fier, că suntem *generația istoriei accelerate*, a zborurilor cosmice, a erei atomice, a microcipurilor, informaticii, globalizării și internetului: o generație – sau hai, cel mult două – care asistă (dar și declanșează, prin știința și creativitatea sa luciferică) cea mai dramatică încordare a timpului uman: niciodată nu s-a petrecut, într-un interval atât de scurt, o atât de mare cantitate de schimbări calitative profunde, ieșite nu doar din impactul socio-economic al unor noi tehnologii, ci și din dizolvarea totală a sofiei tradiționale într-o bulă științifică rece, corporatistă, anonimă, transumană, care comandă profitul și împinge lumea *spre-nu-se-știe-ce*. În ultimii 50 de ani, umanitatea și-a modificat parametrii (educație, științe pozitive, științele omului, sănătate publică, proiecție a forței militare, arte, credințe colective) mult mai adânc și mai grav

decât în ultimii 5000 de ani. Nu cumva exagerăm? Oare nu supraestimăm, speriați și totuși mai orgolioși ca oricând, într-o cheie prometeică, modificările survenite în intervalul vizat? O perspectivă conservatoare ar spune sigur că da. Ne-ar aminti că omul nu progresează moral, chiar dacă armele, instrumentele sale de cunoaștere sau de producție și conceptele sale se rafinează continuu. O asemenea grilă de interpretare ar scoate în evidență nebunia plătită pentru această temporalitate accelerată, ar puncta insanitatea arderii etapelor, distrugerea ecosistemelor, epuizarea iresponsabilă a multor resurse greu regenerabile (de la cele minerale, la cele patrimoniale). Și ar conchide că nu avem motive de mândrie, ci dimpotrivă. Dar nu în termenii satisfacției morale îmi propun să judec aici era noastră specială, ci în cei ai *omului-care-nu-se-mai-vede-îmbătrânind*.

Într-adevăr, *ocultarea morții*, ca adevăr, realitate ontologică, fatalitate socială, familială, pan-umană dar și punct de fugă al biosferei în totalitatea ei fragilă și reproductibilă, este, așa cum anticipam, o premisă a vremii noastre. Dacă ai conștiința acută a îmbătrânirii, nu poți consuma la nesfârșit, nu-ți poți regenera artificial dorința de a poseda noi obiecte, de a reifica pulsiunile erotice în mărfuri mereu preschimbate. Consumatorul ideal crede că e tânăr, că va rămâne tânăr de-a pururi. El nu vede moartea decât în rarele clipe când realitatea ei (cel puțin socială, ca moarte a altora) devine punctual inevitabilă. În restul aparent enorm, aparent nesfârșit, al timpului individual și colectiv, totul e conceput astfel încât individul să nu dezvolte conștiința mortalității personale. În fond, conștiința morții și necesitatea capitalistă a maximizării profitului prin distrugere creatoare sunt termenii unei contradicții paradigmatice și insolubile. *Consum, deci exist*, noul *cogito* conectat la mistica pieței, transformă consumul într-un stravinskian *Sacre du printemps*. Un ritual de autoregenerare

permanentă, prin reciclarea dorinței și fixarea atenției asupra unor mereu noi obiecte ale sale. Imaginarul nostru este aproape complet mercificat. A colecta marfa, a o achita, inclusiv prin ciclurile (și chinurile ritmice) ale creditului bancar, a o consuma, după ostentarea ei socială – iată actul liturgic fondator al acestui univers fără riduri, cearcăne și finaluri macabre, sepulcrale, odioase și deprimante. De altfel și moartea este o marfă. Ni se oferă „servicii funerare non-stop" și, firește, „complete". Am remarcat o firmă de pompe funebre complezent ridicată la rangul unei „agenții de protocol" (mortuar). Contactul fizic cu moartea este, cel puțin în Occident (sau în Nordul prosper) practic anihiliat, tabuizat. În imaginarul celor bogați (unde averea înseamnă tot atâta ființă disponibilă medical sau simbolic), nu mai e mult până în ziua când vom trăi veșnic, în orgasmul unui transplant perpetuu sau, în cel mai rău caz, în așteptarea trezirii din criogenizare, atunci când, potrivit contractului, corpul medical al viitorului va fi capabil să ne resusciteze funcțional și să ne resocializeze netraumatic într-un cadru civilizațional mult evoluat. În condițiile morții escamotate (ca fapt, dar și ca simbolism provocator din unghi metafizic, teologic), procesul premergător morții, care începe, tradițional, din prima zi de viață, devine și el greu de sesizat. Evident că îmbătrânim, ba chiar vedem cu ochiul liber că ne trezim, pe deceniu ce trece, într-o societate demografic dominată de vârstnici, dar nu prea mai admitem asta, într-un soi de extaz bipolar făcut din minciună, complezență și cecitate voluntară. Am ajuns astfel la scena unei societăți populate cu bătrâni vitali, tineri maturizați precoce și maturi fără vârstă, copleșiți de arta trucajului fotografic digital, subjugați de industria parfumeriei și a *make-up*-ului. Oameni care întineresc factice, pe măsură ce-și refulează și ascund, fizic, progresiva decrepitudine, inclusiv psihologică.

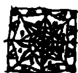
Şi totuşi, vedem că Europa e plină de pensionari. Că geriatria fuzionează cu industria cosmetică. M-am uitat pe Google la imaginile publicitare ale faimoasei mărci româneşti Gerovital: numai femei tinere recomandă derivatele produselor selecţionate cândva de Ana Aslan! Tanatologia e o formă de igienă. Vedem că Spengler şi nihiliştii de după Nietzsche, au reuşit să ne inculce sentimentul declinului inexorabil, pe care-l tratăm cu un soi de bună dispoziţie senilă. Flatăm mediatic o tinereţe cantonată în ratele cele mai înalte ale abandonului şcolar şi şomajului de durată. Privim gerontocraţia drept stabilitate şi vitalitate dovedită prin ea însăşi. Desigur că tabuizarea morţii şi a îmbătrânirii biologice sunt paradoxal întărite prin vocile livreşti de soiul lui Philip Roth: avem dreptul la excepţiile care întăresc regula. Există încă, în noi, alături de noi, voci şi priviri, meditaţii şi explorări ştiinţifice focalizate pe drama degenerării graduale, prin care trecem cu atât mai flagrant cu cât imaginarul publicităţii falsifică mai vehement datele căzute sub simţuri. Şi totuşi ipocrizia persistă. Nu vrem să vedem bătrâneţea noastră, dar nici pe cea a părinţilor, internaţi în azile scumpe, cu tot confortul singurătăţii instituţionalizate. Mai mult: ne dorim să trăim cât mai mult tocmai în societatea care pariază formal şi artificial doar pe tineri. Ştim că asta ne condamnă la singurătate sau la maimuţărirea patetică a tinereţii, dar continuăm să cerşim ani fără număr. Ne facem că nu pricepem legătura indestructibilă dintre starea pe pământ şi deteriorarea suportului nostru anatomic.

Şi totuşi, bătrâneţea pulsează zilnic, îi constatăm progresele cu fiecare *selfie!* Dacă eşti cu adevărat lucid, vezi bătrâneţea şi în cei de 20 de ani: ele, cu primele riduri, cu celulită, cu micile pungi adipoase care promit burţile rubensiene ale maturităţii şi sacii de piele creponată ai zgripţuroşeniei finale. Ei, cu primele fire albe, cu vreun

început precoce de varice, cu puncte negre sau discretele lor diformități lombare, scolioze și miopii prost camuflate sub ramele cromatic hipsterești. Când ieși din reclamosferă și te uiți atent, fără sentimente, la umanitate, vezi că e de la sine imperfectă, mereu mai groasă, mai lentă, mai inadecvată psiho-motor la drama exuberantă a biosferei. Vezi lucrarea păcatului originar, pe care niciun elan poetic și niciun penel de mare pictor nu o va putea estompa radical. Firește că „păcatul originar" (redutabilă fisură ontologică în care mai cred doar practicanții creștini și teologii de meserie) servește aici ca simplă metaforă a imperfecțiunii fatale sub zodia căreia ne înscenăm autoidealizarea deopotrivă inocentă și inoperantă.

Îmbătrânim, așadar. Cei vechi (din așa-numitele „societăți tradiționale") prețuiau senectutea ca pe o încununare a vieții: concepție organică, în care fiecare nou stadiu existențial acumulează mai multă înțelepciune, sporind capacitatea de a înțelege și de a accepta moartea, cu sau fără speranța învierii într-o viață ulterioară. La Athos, până astăzi, „gheronda" („bătrânul") e prefixul onomastic visat de toți ucenicii: nu există vreo altă ipostază mai apropiată de sfințenie, așadar de Dumnezeu însuși. Acolo, a fi „bătrân" înseamnă a fi recunoscut pentru smerenia, curățenia, blândețea, dragostea frățească și constanta lucrare a binelui. Doar Hristos, Învățătorul – care, încă de la 12 ani, ajuns în Templu (adică în „casa" Tatălui Său) le dădea rabinilor lecții de exegeză biblică – a fost „de mic" una cu Înțelepciunea: un veritabil *puer senex*. Toți ceilalți, începând cu discipolii Săi cei mai fervenți, s-au învrednicit de darurile plenare ale spiritualității abia la capătul vieții, cu frunțile lor pleșuve, pielea lor fisurată de insolații ascetice și limba lor uscată de dorul vinului euharistic. Dumnezeul Apocalipsei este Cel Vechi în Zile. Antonie cel Mare, părintele monahismului cenobitic, a murit ultra-centenar. În tot

Orientul, longevitatea matusalemică apare ca dar divin oferit celor aleși. Avii Patericului sunt niște moșnegi împăcați, care așteaptă bucuroși moartea, pentru a se uni cu Hristos. Cât de îndepărtată pare acea spiritualitate formidabilă! Ce uriașă cantitate de angoasă uneori creatoare, de cele mai multe ori sterilă, generează postmodernismul sceptic, relativist, agnostic și egotist în care am eșuat, cu tot cu orgoliul evoluționist care face din noi moțul suprem al umanității...

Neacceptarea îmbătrânirii poate stimula știința din laboratoarele noilor ucenici vrăjitori – savanții care urăsc în secret bioetica și rostul ei de nesuferită frână în calea manipulărilor genetice justificate „umanist": să clonăm, să producem *in vitro* orice „piesă de schimb", doar, doar... Însă a nu accepta îmbătrânirea înseamnă a o trăi nefericit, atâta tot. Ea se produce, plină de sens duhovnicesc, în ciuda sau chiar grație probelor adesea dureroase pe care ni le impune. Tinerețea e o mare de fluide în fierbere. Acestea se usucă treptat, transformându-ne într-o crisalidă din care va ieși, ca un fluture, făptura noastră înviată.

Cum să fii, când nu știi cine
să fii?

Ca persoane unice,
și felul în care îmbătrânim
este unic.

Pr. Emanoil Băbuș

ÎMBĂTRÂNIREA: ACCEPTAREA ȘI ÎNȚELEGEREA PROPRIEI EXISTENȚE

În lumea noastră, în care mulți își doresc să crească mai repede și alții se tem la primele semne de îmbătrânire, trecem prea ușor peste bogăția fiecărei vârste. Conceperea, copilăria, adolescența, tinerețea, vârsta adultă, bătrânețea, fiecare moment are propria lui frumusețe. Felul în care parcurgem etapele propriei noastre vieți dă valoare persoanei, dă sens existenței pe care o receptăm în mod unic, pentru că și darurile primite de la Dumnezeu sunt unice. Viața în Dumnezeu ne este dată gratuit, nu ne rămâne decât să o facem să rodească. În tinerețe luăm cele mai importante decizii care ne vor influența viața pe termen lung, ne orientăm către o anume educație, ne alegem soțul, soția, locuința, felul de viață etc. Tinerețea este perioada în care toate lucrurile care ne ies în cale le privim ca pe niște oportunități, le dezvoltăm și le consolidăm la vârsta adultă, iar la bătrânețe ajungem să privim tot ce ne iese în cale drept

obstacole. De foarte multe ori, îmbătrânirea este privită ca un ceva foarte rău, un fel de pedeapsă a vieții, care parcă se răzbună pe noi. La această stare de precaritate se adaugă și comportamentul preponderent individualist și egoist al omului contemporan care se îndepărtează de cel aflat în dificultate, așezându-l în planul secundar al interesului. Alegând religiozitatea privatizată, confortul comportamental și comoditatea conștiinței subiective, preferăm să lucrăm cât mai feriți de incomoditatea răspunderii morale și de conștiința asumării ei. Obișnuiți cu o astfel de stare a lucrurilor, anii trec și, dacă nu ni se întâmplă ceva rău, ajungem să îmbătrânim. Ce simțim când ne gândim la ultima etapă a existenței noastre vremelnice? Unii oameni sunt cuprinși de îngrijorare, de neliniște sau chiar de teamă, reacții firești întrucât îmbătrânirea este asociată, de obicei, cu neputința, cu urmele fizice lăsate de trecerea timpului, cu tulburările de memorie și cu bolile cronice. Totuși, oamenii îmbătrânesc diferit. Deși au o vârstă înaintată, unii se pot bucura de o sănătate fizică și mentală relativ bună, alții, chiar dacă suferă de boli cronice, reușesc să le trateze sau să le țină sub control datorită progreselor din domeniul medicinei. Cu toate acestea, fiecare își duce propria lui bătrânețe, o suportă mai ușor sau mai greu în funcție și de cum și-a trăit viața sau de cum îi este firea. Mulți ar dori ca acest moment din viața lor să nu se petreacă, să rămână unul de perspectivă. Sunt oameni care nu ar vrea să îmbătrânească, își fac tot felul de tratamente și vor să se înveșnicească aici pe pământ. Într-o societate în care singurele măsuri de evaluare sunt cele ale materialismului imediat și în care mercantilismul determină reprezentarea vârstei, este clar că îmbătrânirea nu poate fi un atu. Socialmente este admisibilă în măsura în care continuăm să fim consumatori: de bunuri, cure de întreținere, tratamente geriatrice, călătorii organizate,

cămine pentru persoane în vârstă etc. Din punct de vedere economic avantajele rămân însă mici. Ideologia actuală ne permite să trecem prin vâltoarea acțiunilor de vârsta adultă, dar nu și de bătrânețe. Majoritatea oamenilor doresc să îmbătrânească frumos, indiferent că se confruntă sau nu cu problemele specifice vârstei înaintate. În prezent, felul în care aș putea îmbătrâni, mă duce cu gândul la o stare pe care nu am experimentat-o. Atât timp cât avem viață în noi de la Dumnezeu, nu știm ce ni se poate întâmpla. Ca persoane unice, și felul în care îmbătrânim este unic și personal. Întrebarea din titlul acestei cărți, cum îmbătrânim, îmi creează sentimente diverse și dorințe tot mai puține. Îmi este puțină teamă, mai ales de suferință și singurătate, mă gândesc la reorganizarea timpului, a relației cu cei din jur și inevitabil la ziua în care voi părăsi această lume. Astfel de gânduri provoacă și mari ispite, dar nu este om care să nu treacă prin marea încercare a morții și să nu le înfrunte. Hristos însă, prin lucrarea Sa mântuitoare, l-a scos pe om din moarte și i-a dat viață veșnică. Moartea lui Hristos este „omorârea morții", iar învierea Sa, biruința pentru totdeauna a Vieții celei nestricăcioase. Biruința lui Hristos asupra morții este o realitate fizică, nu doar spirituală. În acest sens cuvintele Sfântului Apostol Pavel sunt clare: „Iar dacă Hristos n-a înviat, zadarnică este credința voastră" (I Corinteni 15:17). Acestă izbândă spirituală mă ajută să birui frica de moarte. Cred că fiecare generație îmbătrânește în felul ei, în funcție de experiențele istorice prin care a trecut, de emoții, de profesie. Generația mea a prins anii comunismului, dar și anii de după 1989, tehnologia de vârf, manifestările secularismului, toate având un rol în felul în care îmbătrânim. La ce vârsta începe îmbătrânirea? Temporal vorbind, medicina și-a spus punctul de vedere, făcând raportare la timp și la starea biologică a omului. Un moment delicat în declanșarea

acestui proces biologic și emoțional cred că este ieșirea la pensie, când mulți parcă se prăbușesc, alții găsesc paleative împotriva inactivității, a plictiselii și chiar a singurătății. Ca teolog, afirm că din punct de vedere spiritual, încadrarea în această categorie nu ține cont doar de cele mai sus menționate. De exemplu, monahismul răsăritean folosește cuvântul „călugăr", preluat din limba greacă, care înseamnă „bătrân frumos". În monahism însă nu se intră doar la bătrânețea biologică, ci se intră de tânăr. Iată, deci, care este ținta unui tânăr care intră în monahism: să devină încă de tânăr un bătrân frumos! Paradoxal, monahul vrea să îmbătrânească frumos cât mai de tânăr. Dar de ce anume depinde atingerea acestui obiectiv? În parte, de atitudinea pe care o avem față de vârsta înaintată, precum și de dispoziția și capacitatea de a ne adapta la o nouă etapă a vieții. Impactul cu îmbătrânirea poate modifica treptat corpul uman, degradându-l în timp, dar sufletul poate rămâne tânăr, căci dacă forța fizică scade, cea spirituală se poate întări. Chiar dacă oamenii îmbătrânesc, ei trebuie să își păstreze obiceiurile bune, gândurile frumoase, sufletele curate, să nu-și piardă credința, știind că sunt „călători aici pe pământ" (I Petru 2:11), trăind o bătrânețe activă, cu speranța mântuirii, spunând asemenea Sfântului Apostol Pavel: „Uitând cele ce sunt în urma mea, și tinzând către cele dinainte, alerg la țintă, la răsplata chemării de sus, a lui Dumnezeu, întru Hristos Iisus" (Filipeni 3:14). La vremea bătrâneții oamenii ar vrea să mai facă multe, dar nu mai au forță pentru asta. Ar vrea să îndrepte relații atunci când văd că sunt singuri, dar nu prea mai au ocazia, ar vrea să ofere ceva, dar nu mai au de unde sau cui. La bătrânețe mulți oameni „se înțelepțesc", dar pentru cei mai mulți este prea târziu ca să mai poată repara relațiile stricate. În limba latină „înțelept" se traduce prin cuvântul *sapiens* care vine de la verbul *sapio*, a avea simțul gustului,

la figurat, a fi pe placul său. Așadar este înțelept cel care este pe placul său, care este apreciat de cei pe care-i întâlnește, care este fericit să trăiască și în armonie cu el însuși, de unde pacea, libertatea și serenitatea pe care le răspândește în jur. În general, Biblia, textul sfânt al creștinilor, care este o carte a vieții, vorbește „bine" despre bătrâni. Îi găsim într-adevăr neputincioși, dar ei sunt asociați cu înțelepciunea, echilibrul, cinstea și onoarea; îi vedem sfătuind poporul la poarta cetății, dar sunt și chemați să fie treji, vrednici de cinste, cumpătați, sănătoși în credință, în dragoste, în răbdare. De aceea, ceea ce se spune astăzi despre bătrânețe cred că este și datorită timpului pe care îl trăim, nu pentru că Dumnezeu a vrut așa. Nu este ușor să nu mai fii solicitat și să-ți definești odată cu îmbătrânirea și prioritățile astfel încât să trăiești câte zile vei mai avea împăcat. Chiar dacă azi sunt sănătos, fără îndoială îmi pun multe întrebări cu privire la boli, la degradarea fizică și la moarte, la sensul adânc al vieții mele. Din Vechiul Testament, psalmul 70, putem învăța ce înseamnă să-ți accepți propria existență. În ciuda greutăților, psalmistul spune: „Dumnezeule, m-ai învățat din tinerețile mele și eu și astăzi vestesc minunile tale. Până la bătrânețe și cărunteţe, Dumnezeule, să nu mă părăsești"(Psalmi 70:18-20). Adăugând: „Că au zis vrăjmașii mei mie și cei ce păzesc sufletul meu s-au sfătuit împreună, zicând: Dumnezeu l-a părăsit pe el, urmăriți-l și-l prindeți pe el, că nu este cel ce izbăvește." (Psalmi 70:11-12). Cel ce rostește aceste cuvinte se gândește la viața lui plină de încercări și necazuri, asemenea nouă tuturor, dar își pune toată speranța în Dumnezeu, în ajutorul dumnezeiesc, care îi aduce liniște. În loc să se revolte împotriva propriei vieți, în loc să se plângă de neîmpliniri și suferințe, el nu încetează să aducă laude lui Dumnezeu. Ce mai putem înțelege din acest citat biblic? Acceptarea propriei existențe apare cu vârsta, odată cu îmbătrânirea. Mulți sunt împăcați

cu sine atunci când sunt solicitați, iubiți sau când sunt în centrul interesului general, dar când nimeni nu le mai acordă atenția de altădată se întristează. Acest lucru înseamnă că și-au întemeiat existența pe privirea celuilalt. Când îmbătrânim, cred că trebuie să ne acceptăm pe noi înșine și să ne construim viața care ne-a mai rămas acceptând diminuarea inevitabilă a propriilor forțe fizice și mentale și îndreptându-ne privirea mai mult spre interior. Îmbătrânirea ne invită să descoperim mulțimea de amintiri, bogate în imagini și experiențe trăite. Suferința asociată cu acest proces ne poate face conștienți de dependența noastră de nesfârșita dragoste și milă a lui Dumnezeu. Ca nicio altă experiență cunoscută nouă, ne atrage atenția asupra vulnerabilității noastre și asupra lui Dumnezeu ca unicul izvor al milei, harului și însănătoșirii finale. Paradoxal, sper că încetinirea ritmului alert al vieții adulte, permite celui care îmbătrânește să observe mai bine coerența existenței umane și astfel să devină un înțelept, misiunea sa principală. El nu trebuie să aibă un sentiment de inutilitate, ci din experiența acumulată să-i învețe pe cei mai tineri, căci „cununa bătrâneților este cunoașterea multor lucruri" (Ecclesiasticul 25:8). Moartea auzului sau a văzului sau a altor simțuri reprezintă o renunțare fizică greu de acceptat, nedreaptă din multe puncte de vedere, dar nu trebuie să ne gândim că nu mai suntem buni de nimic. De îmbătrânit, îmbătrânim cu toții, important însa este să înțelegem că bătrânețea nu are voie să ne transforme viața într-o cronică a suferinței. Și la bătrânețe, Dumnezeu are un scop pentru noi. Biblia dă valoare bătrâneților. La începutul Evangheliei sale, Luca ne prezintă patru persoane în vârstă, care ne ajută să înțelegem mai bine această etapă a vieții. Ele au o relație specială cu Divinitatea, de care sunt foarte apropiate. Ele văd cum Dumnezeu acționează în om și știu ce ne poate ajuta și vindeca. Recunoscând

taina lucrării mântuitoare a lui Iisus, ele devin primii martori. Cele patru persoane sunt prezentate în contextul descrierii copilăriei lui Iisus: Zaharia și Elisabeta, Simeon și Ana. Ultimele două împlinesc alte cuvinte ale Vechiului Testament: „Oare nu la bătrâni sălășluiește înțelepciunea și priceperea nu merge mână în mână cu vârsta înaintată?" (Iov 12:12). În înțelepciunea lor, acest bărbat și această femeie, avansați în vârstă, recunosc taina întrupării lui Hristos, devenind într-un fel primii predicatori ai Buneivestiri. Despre Simeon se spune că era drept și pios, că aștepta „mângâierea lui Israel, și Duhul Sfânt era asupra lui" (Luca 2:25), cu alte cuvinte la vârsta lui avea patru calități. Când acest om bătrân L-a primit în brațe pe Iisus, el a văzut lumina care strălucea peste oameni și mântuirea adusă lumii. Cu siguranță aceasta era principala sa misiune: să indice lumina care strălucește printre noi. Cu alte cuvinte, cei ce îmbătrânesc pot ajunge să vadă dincolo de aparențe, înțeleg viața, sesizează coerența creației. Sfântul Luca ni-i descrie pe Simeon și Ana ca pe doi bătrâni care au atins înțelepciunea, modele de viață reușită, arătând și celorlalți ce trebuie făcut pentru a fi mulțumiți, indiferent de vârstă. La rândul lor, Zaharia și Elisabeta dau mărturie despre mila lui Dumnezeu manifestată față de ei prin dăruirea unui prunc la bătrânețe. Dacă Dumnezeu ne-a mai oferit zile, acestea trebuie să însemne o lucrare de rodire spirituală. Apostolul Pavel spune: „Alerg la țintă, la răsplata chemării de sus, a lui Dumnezeu, întru Hristos Iisus"(Filpeni 3:14). Tot Biblia ne amintește: „Spune că cei bătrâni trebuie să fie treji, vrednici de cinste, cumpătați, sănătoși în credință, în dragoste, în răbdare" (Tit 2:2). Din acest citat putem remarca cerințele pe care trebuiau să le aibă bătrânii creștini din Creta, dar care sunt și ale noastre, ale tuturor. „Să fie treji" li se cere aici bătrânilor, dar li se cere și creștinilor în general. Următoarea cerință este cinstea, care se capătă

printr-o viață trăită frumos și exemplar. Cerința următoare pentru bătrâni este aceea de a fi cumpătați și sănătoși în virtuți. Așadar, dacă suntem departe de acest standard, îmbătrânirea poate fi vremea unei întoarceri și a unei pregătiri. În ce fel? Până să ajungem la acest moment din viața noastră ne-am fi dorit parcă să oprim timpul pentru *a fi* în loc de *a face*. A avea timp și a profita de timp sunt două noțiuni contrare. A folosi timpul rămas, refuzând tirania lui din vremea în care eram activ profesional, mă poate ajuta să scap de dominația lui. Eliberat de activitățile mele multe, diverse, îndeplinite parcă în prea mare viteză, am acum prilejul să apreciez timpul rămas, care îmi aparține și îmi oferă răgazul să mă apropii mai mult de adevăr. Când îmbătrânim, Dumnezeu ne ajută să ne împlinim această dorință poate nemărturisită explicit și nelămurită. Această confruntare cu *a fi* ne pune în fața unor gânduri și sentimente complexe, legate de neputințele care apar, de acceptarea sau neacceptarea noii situații. Acum este însă vremea să le îndreptăm pe cele din afară și dacă în anumite situații nu se mai poate, atunci ne îndreptăm spre cele dinlăuntrul nostru, tot ce nu a fost în ordine cu sine, cu împrejurările vieții, și să începem, după ce am încheiat cu prezentul, să ne întoarcem în trecut și să facem curățenie, împăcându-ne cu toți și cu toate. Pe calea aceasta a îmbătrânirii ajungem poate să observăm că totul se petrece ca și cum ceea ce ne lipsește mai mult nu ar fi banii, bogățiile, amuzamentele, plăcerile, ci dovezile existenței noastre. Cum să fii, când nu știi cine să fii? Poate că o astfel de întoarcere și pregătire într-un asemenea moment al existenței personale ne va ajuta să avem mai multă liniște și mai puțină frică de ceea ce urmează să ni se întâmple. Ne vom da seama că omul postmodern eșuează în întemeierea existenței sale, fiindcă este obsedat de imaginea de a fi fără cusur, veșnic fericit. Aceste cuvinte sunt puțin cam aspre,

dar ne pot ajuta să nu ne refugiem în imaginar, ci să acceptăm realitatea și să-i dăm sens. De asemenea, dialogul stăruitor cu Dumnezeu, prin rugăciune, ne poate aduce frumusețea duhovnicească a caracterului ceresc infuzat în noi de dumnezeire. Printr-un efort de voință, ne putem deschide spre experiența întâlnirii cu Dumnezeu și de evitare a riscului diverselor amăgiri ideologice. Îmbătrânirea are și un sens propriu, lansând celui care trece sau va ajunge la ea o provocare specifică. Este un contrast mare între bătrânețea biblică și bătrânețea de azi, asociată cu medicamente, pensii mici, lipsuri, Alzheimer, depresie, labilitate. La rândul ei, singurătatea la bătrânețe este una dintre cele mai mari probleme ale omului modern. Sentimentul de inutilitate, de expirare, de povară pentru alții, de neputință, de îndepărtare îi face pe mulți bătrâni să fugă spre excese precum televizorul. De aceea repet că una dintre preocupările omului care începe să îmbătrânească poate fi activitatea spirituală. Oamenii care îl au pe Dumnezeu ca parte activă a vieții lor pot îmbătrâni mai frumos, comunicarea cu Dumnezeu îi face să nu simtă că sunt singuri pentru că sufletele lor ajung să fie umplute de Duhul lui Dumnezeu, care le oferă și deplina cunoaștere de sine. La toate acestea mai putem adăuga și câteva calități: calmul, răbdarea, blândețea, recunoștința, iubirea. Odată cu îmbătrânirea poate vom lămuri și alte lucruri, vom avea prilejul de a nu mai urî, pentru că nu mai suntem în competiție cu nimeni, ci suntem doar cu noi și cu îmbrățișarea propriei existențe. Boala sau neputința care sunt evidente odată cu îmbătrânirea pot căpăta, dincolo de anumite fixații morbide, frumosul înțeles al trecerii de la o viață marcată mult prea des de neajunsuri către o viață binecuvântată de prezența veșnică a Dumnezeului iubirii. Până la urmă, și îmbătrânirea poate deveni o aventură pasionantă în miezul dorinței fundamentale a fiecăruia dintre noi de a-și trăi până la

capăt unicitatea. Sper să îmbătrânim cu toţii frumos, să fim împăcaţi cu noi înşine, să ne înţelegem rostul pe acest pământ, cu fiecare etapă a existenţei. Răspunsul la întrebarea din titlu poate fi de mai multe feluri şi aceste câteva gânduri aşternute în paginile acestei cărţi nu pot mulţumi pe toţi cititorii, obişnuiţi să primească poate totul, ca la supermarket. Trebuie să căutăm persoana, să ne redescoperim sufletul plin de Duhul lui Dumnezeu, care în răgazul îmbătrânirii ne oferă o neîndoielnică şi deplină cunoaştere de sine. Mi-aş dori să fim o binecuvântare pentru cei din jur, acceptând mai uşor, prin credinţă, singurătatea, suferinţele şi faptul că într-o zi îmbătrânim.

Încet-încet,
straniu,
insidios,
o altă persoană
vrea
să-mi ia locul
în propriul
meu corp.

Magda Cârneci

ÎMBĂTRÂNESC TINEREȘTE

1

Simt că e pe aproape, din ce în ce mai aproape, dar mă fac că nu o observ. Știu că e inevitabilă, că va trebui să o accept, să renunț la iluzii-fantasme-deșertăciuni, să mă resemnez, totuși nu pot încă s-o fac. Amân, las pe altădată, pe mai târziu, pe altcândva, altcumva, temporizez. Nu vreau cu adevărat să mă gândesc la încercarea asta inevitabilă, gândul îmi fuge mereu în altă parte, se împrăștie în toate direcțiile, se agață de toate urgențele imediate, temporizează. Ceva tăcut, îndărătnic din mine (obișnuință, frică, inconștiență?) se luptă să scape dintr-o trapă nevăzută, să se detașeze dintr-o presupusă capcană. Este vechea mea imagine despre mine care nu mi se mai potrivește? Fotografia din mintea mea în care încet-încet nu mai intru, nu mă mai recunosc? Este oare vechiul meu eu, eul de serviciu, eul de recunoaștere socială, eul identității exterioare, care începe să se fărâmițeze, să se deformeze, care e obligat să se schimbe, să se transforme?

Observ cu îngrijorată curiozitate cum apar primele semne. Riduri mărunte pe față, mici pete maronii pe pielea mâinilor și pe gât, forma corpului din ce în ce mai greoaie, mai îndesată, oboseli nejustificate, fragilitate psihică, uitări, îmbolnăviri din ce în ce mai frecvente. Încet-încet, straniu, insidios, o *altă persoană* vrea să-mi ia locul în propriul meu corp. Îmi seamănă parcă și totuși e altcineva. E ca o umbră inconsistentă, o formă înrudită și totuși necunoscută, care se apropie neliniștitor de limita corpului meu, mă înconjoară, mă învăluie și vrea să intre înăuntru. Vrea să mă colonizeze din interior, vrea să-mi ia locul, să dea pur și simplu afară ființa care încă sunt – mai sunt încă?

O *persoană străină* crește încet înăuntru, se instalează obraznic în ungherele spațiului meu interior, nu-mi știe bine limba pe care am vorbit-o până acum, nu-mi cunoaște cu adevărat întreaga istorie acumulată în urmă, de care nu prea îi pasă, care o lasă indiferentă. Are alte priorități. Începe să eclozeze acolo, în mine, o stare nouă și neliniștitoare, o realitate ineluctabilă, care-mi dă frisoane de frig, pe care o percep ca pe un fel de monstru. Pe acest *monstru al bătrâneții*, care începe să privească prin ochii mei, prin ochii mei în afară, va trebui să-l îmblânzesc, să-l educ, să-l dresez, ca să pot să-l accept, ca să pot eventual să mă atașez de el, să-l iubesc. Îmi va lua probabil niște ani buni, încleștarea va fi fără pauze și fără menajamente și nu știu sigur care dintre noi doi îl va domina pe celălalt.

2

Îmi citesc jurnalele intime, întinse pe zeci de ani. Îmi revăd albumele cu fotografii și fișierele cu imagini din computer. Îmi recitesc pachetele cu scrisori din diverse

epoci ale vieții. Sunt uimită cât de îndepărtate mi se par stările și gândurile acelei făpturi care eram înainte. Cât de stranii mi se par unele chipuri ale mele, uneori aproape că nu mă mai recunosc, cât de ciudate mi se par acum unele pasiuni, unele coșmaruri, unele obsesii și fobii care m-au bântuit ani la rând. Parcă ar fi fost mereu vorba de câte altcineva și apoi altcineva și iarăși altcineva. Și totuși acea făptură cu o geometrie mereu în mișcare, am fost eu.

Dar acum pot să-mi revăd toată traiectoria, ca un corp lung de timp în spatele meu. Pot să încerc să-i găsesc o coerență, fie și imaginată, ca și cum aș scrie din tot ce a fost un roman, un roman pentru uzul meu personal. Pot să revin la ce am lăsat deoparte din lipsă de timp, deși era ceva capital. Pot să o aleg, dintre toate fazele mele, pe cea care mi se pare cu adevărat importantă. Care încă mă exaltă, mă pasionează. Cea care mă împlinește pe un plan mai subtil, căruia până acum nu i-am dat importanță. Pot să-i dezvolt floarea rară în pământul îngrășat cu atâta experiență al făpturii mele mature actuale. Etapele vieții mele or fi folosit la ceva, poate că e vorba în ele de o *încercare inițiatică*.

3

Acum când corpul meu nu mai funcționează perfect, când nu mai e automatul minunat de dinainte, ci o sumă de organe în rebeliune care încep să-și arate rând pe rând insuficiențele și independența, constat că încep să percep mai bine, mai constant, ceva ce înainte neglijam adeseori suveran: *interioritatea*. Această distanțare subțire dintre mine și mine, pe care de atâtea ori am pierdut-o din vedere înainte, am ratat-o, am ignorat-o. Spațiul ca un sorb, ca un

gol cald și bun, care apare între granițele mele exterioare și centrul tăcut dinlăuntru. Acel spațiu lăuntric în care în fine sunt Eu – în care o voce profundă, deși tăcută, mă readuce mereu și mereu la mine însămi repetând „sunt, sunt, sunt". Eu sunt. Eu chiar sunt!

Înainte, vocea asta tăcută apărea în mine numai din când în când, înghițită repede de zgomotele amestecate din jur, de atâtea proiecte puse la cale, de atâtea treburi de făcut, de atâtea chestiuni de rezolvat, de atâtea drumuri de întreprins, atâtea și atâtea urgențe care mă furau în lumea cea mare, în spațiul imens care mă chema, mă ademenea, mă dizolva în aparenta lui nelimitare. Atunci uitam ușor de spațiul lăuntric, de vocea micuță ce voia acolo să crească, să se audă, să-mi transmită mesajul ei esențial – numai interioritatea contează, numai ceea ce rămâne alert și atent aici înăuntru, numai acest Eu care știe că există și vibrează. Unii îl numesc conștiință de sine, alții îi spun conștiență, trezire, trezire la conștiența de sine, la sinele nostru suprem. Eu îi spun *revenire Acasă*.

Au fost și înainte momente de trezire, când brusc îți dai seama că ești viu, că exiști, că ești aici și acum, că prin tine trece o energie vastă și inteligentă care te umple și umple și animă ființele din jur și lumea întreagă. Au fost și înainte momente în care simțeai că prin tine se manifestă ceva ce e mult mai mult decât tine, o prezență învăluitoare, o prezență la lume, o conștiență intensă și vastă. O conștiență învăluitoare și amplă care te deschidea, te făcea una cu lumea, cu universul. Dar nu aveai niciodată timp să te oprești și să aprofundezi asemenea trăiri bizare, asemenea momente de interioritate vibrantă care te surprindeau și te uluiau, dar care nu-ți erau de folos imediat, în magma de gesturi, vorbe, gânduri, sentimente și acțiuni zilnice, așa că le lăsai repede deoparte, le treceai cu vederea, le uitai, cu zilele, cu lunile, cu anii.

Acum însă – un *acum* din ce în ce mai încăpător – ai început să ai mai mult timp. E ciudat, parcă spațiul dinafară tinde să se restrângă, să se reducă asemenea unei țesături ce intră la apă, fantasmele locurilor îndepărtate nu te mai atrag ca înainte. În schimb, timpul pare că se dilată. Sau se liniștește, încetinește, uneori se oprește. Timpul devine ceva din ce în ce mai dens, mai substanțial, mai cuprinzător. Și în acest acum încape interioritatea ta regăsită, dilatată. Plină de Eu. Adevăratul și unicul acasă. *Acasă.*

4

Știu că va trebui să cedez, să renunț, să accept. Acea *nouă persoană* din mine își face simțită prezența din ce în ce mai frecvent. Și totuși știu, simt, nu mă voi da bătută prea curând. Nu voi lăsa monstrul degradării să privească prea sigur de sine prin ochii mei. Îmi dau seama brusc că am șansa să trăiesc într-o epocă favorabilă îmbătrânirii tinerești, prelungite. Cultul tinereții cu orice preț, pe care cândva îl judecam aspru din considerente strict conformiste, primite de-a gata de la o tradiție încorsetantă, cultul acesta își dezvăluie acum o față nouă, o forță neașteptată. Mă obligă să nu renunț ușor la făptura mea adultă-matură, să nu mă resemnez prea ușor cu preceptele și clișeele moștenite de la cei de dinainte, mă împinge să rămân în formă mai mult decât credeau părinții noștri cândva că se poate. Cultul ăsta al *tinereții continue*, blamat inutil de unii, deplâns ipocrit de alții, are o forță modelatoare teribilă, o capacitate uriașă de mobilizare. Mă ia pe sus, mă ține finalmente în formă. Realizez că-mi pot încă urma destule dorințe, că-mi mai pot concretiza câteva proiecte cu bătaie mai lungă, că e o chestiune de voință, de ambiție și de

proiecție personală dacă cedez sau nu polului senect, atracției greoaie a îmbătrânirii la 50 sau la 60 sau la 70 de ani. Încep să realizez cât de tare ne blochează convențiile – dar și câtă energie nouă, proaspătă, neașteptată, pot obține din depășirea lor lucidă, rezonabilă. Plasticitatea mea fizică, emoțională, neuronală e mai mare decât credeam, merită încercată și provocată, merită lărgită și expandată. Încă îmi mai pot reformula existența – măcar în unele aspecte esențiale ale ei. Vreau să îmbătrânesc tinerește. Cred că am câștigat o decadă de viață.

5

Uneori o simt pe aproape. Nu, nu e persoana nouă, străină care vrea să mă locuiască. Nu e monstrul bizar care uneori privește rece prin ochii mei. E altceva decât mine, altcineva mult mai puternic, mai amplu. E *Doamna fără de față*, pe care uneori o simt ca pe o siluetă întunecată, deși invizibilă, la câțiva metri de mine, privindu-mă stăruitor și tăcut, dar fără grabă și fără răutate, cu o răbdare inexorabilă. O țin la distanță, nu o las lăuntric să se apropie. Știu că e un fel de joc de șah capital, total, între noi, în care am dreptul la mișcări neașteptate, geniale, improvizate. Și, când pot, încerc cu ea un șah mat pentru o vreme sau măcar o remiză ori poate numai o cacealma. Trebuie doar multă atenție și acea conștiență continuă, constantă, de care vorbeam înainte. Acea interioritate. Nu mă văd renunțând la acest joc straniu și captivant înainte de 70-80 de ani. Și nici atunci, poate. Încă îmi permit să cred că moartea e poate o prejudecată.

6

Am 60 de ani în cardul de identitate. Ei și? Nu-i arăt sau nu-i simt sau nu-i cred, deci nu-i am. Civilizația mi-a dăruit un răgaz suplimentar de cel puțin zece ani față de generațiile anterioare. De ce să nu-i iau în brațe și să-i trăiesc mai deplin, mai lucid decât am trăit până acum? E o șansă incredibilă, uluitoare. Mă mai pot îndrăgosti nebunește încă o dată. Mai pot căuta un maestru spiritual. Mai pot termina o casă. Mai pot scrie o carte. Mai pot învinge o neputință, o boală. Mai pot călători până în Australia sau Alaska. Mă mai pot mobiliza încă o dată, și încă o dată, pentru o cauză colectivă care mă depășește. Important, vital este faptul că mintea mea îndrăznește să-și transceandă fricile atavice, conformismele induse, limitările acumulate pe drum. Și poate ajuta trupul să și le depășească și el. E un risc, dar și un pariu care merită.

Am 60 de ani. Și am ajuns doar la înțelepciunea neînțeleaptă de a savura fiecare moment. Acel *aici și acum* care contează, care însumează toată mica filosofie comună a existenței. Aleg acceptarea activă, dar și contemplativă a vieții. Aleg bucuria de a exista, de a mă proiecta în ceva dinăuntrul și dinafara mea, în pofida încercărilor trupești care încep să apară. Aleg să rămân în cursă, să mă înfrupt din existență, să lupt, să continui. Viața poate reîncepe – pe ici, pe colo, prin punctele esențiale – și la 60 de ani!

Nu voi sta să-mi cusurgesc
viitoarea senectute, nu am
vreme de asa ceva; dacă poftesc
să mi-o trăiesc în mod jucăuș,
apoi se cuvine să încep joaca
de pe acum, fără
alte vorbe de prisos...

Ruxandra Cesereanu

RIDURILE DIN COLȚUL GURII

DUC SPRE O INSULĂ

Îmbătrânesc și mi-e frică. Mi-e frică de ridurile din colțul gurii (deocamdată), apoi de dispariția mea concretă (carne, oase, sânge) și de aceea a celor apropiați. Ridurile din colțul ochilor nu sunt periculoase, ba chiar dimpotrivă, ele au ceva incitant, de lac de munte izolat de lume; cele din colțul gurii însă sunt ca niște linii de pământ uscat, boțite în jurul unui hău, în preajma abisului. Mă tem de bătrânețea mea ultravie, percepută autoscopic. Mă tem de un simțământ al grotescului și al ridicolului în care nu mai sunt spectator, ci actor, într-un aici-și-acum cândva, dar care este deja conținut în prezent, ca într-un marsupiu. Însă după ce panica aceasta concretă, simțită prin tot corpul meu, din tălpi până în gură și până în cutia craniană, după ce ea scade întrucâtva, se împuținează dinspre margini spre centru, după ce ea este limitată, începe cu totul altceva. Începe joaca. Încep să mă joc cu senectutea mea

din viitor, cu bătrâna care voi fi (înțeleaptă sau neînțeleaptă, nu mai are importanță), cu abulia senectuții care m-ar putea reîntoarce la copilărie, la ceva ce am pierdut (deși nu de tot) și la care aș vrea să reajung, în care aș vrea să mă scufund, să rămân. Să mă joc, hmmm, până la dispariția completă, definitivă. Să pier prin joacă, să îmbătrânesc cu acest simțământ al ludicului redescoperit, regestat. Să mă joc cu propria mea senectute și pieire este singura soluție de supraviețuire decentă, cred, la nivel psihic, sufletesc. Altă soluție nu întrevăd deocamdată, fiindcă sfântă (ori călugăriță) nu sunt, yoghină prea puțin, șamancă aș vrea să fiu (dar e prea târziu), iar magiciană sunt doar cu vorba (dacă sunt într-adevăr și nu cumva mă amăgesc).

Zilele acestea, gândindu-mă cum să scriu despre senectute, s-a întâmplat că m-am ciocnit de mai multe fotografii ale unor scriitori celebri la bătrânețe. M-a frapat seninătatea statornică a lui Mihail Șora la aproape 100 de ani („claritate neostenită", cum ar spune poetul spaniol Antonio Gamoneda), aerul de fetiță cu năzbâtii al Norei Iuga la 85 de ani, dispoziția misterioasă a lui Gellu Naum (la peste 80 de ani), clovneria tihnită (și tihnitoare) a lui Eugène Ionesco la peste 80 de ani. Sau curajul impetuos al Angelei Marinescu, o poetă la 75 de ani, care în ale sale *Opere Complete*, editate în 2015-2016, are o fotografie de autor ce încalcă tabu-urile, înfățișându-se în despuierea senectuții sale și a bolilor prin care a trecut și care au marcat-o fizic (fotografia pune pregnant în valoare absența unui sân, din pricina unei operații de cancer). Este o fotografie fascinantă, de impact, în care un autor vrea să fie carne vie *(y compris* rănită, schilodită), fără camuflaj, dar și creier despuiat prin intermediul corporalității-cobai.

M-am mai gândit apoi la Syd Barrett (daimonul tumultuos al formației Pink Floyd, la începuturile sale), care în 2016 ar fi împlinit 70 de ani, dacă ar fi trăit, sau la cum ar fi

fost ca Jim Morrison, Janis Joplin, Jimi Hendrix (și destui alții) să nu fi murit la 27 de ani și să fi îmbătrânit ca toți bătrânii de pe această planetă. Apoi, firește, cum altfel, am scotocit iar și iar după finalul romanului *Dragostea în vremea holerei*, unde Gabriel García-Márquez îi face pe protagoniștii lui, Fermina și Florentino, să se drăgostească la senectute, cu sfială, jenă, rușine la început, apoi cu destulă curiozitate, destulă pasiune și tihnă. Cei doi bătrâni descoperă că trupurile lor flasce sunt încă făcute să se iubească, să se dăruiască și să fie mângâiate. Și găsesc împreună trucul ca să prelungească acest lucru într-o călătorie fără final, în pofida clevetelilor, a prejudecăților, a dogmei socio-umane.

Senectutea și joaca din preajma ei nu mă mai sperie de oarecare vreme, întrucât știu că de-abia atunci voi avea timpul să citesc ori mai degrabă să recitesc pe îndelete. La viața mea de până acum (din care 37 de ani au fost de lectură lucidă, asumată) am citit vreo 2500 de cărți, în caz că exagerez, dar cu siguranță vreo 2000. Or, dintre acestea doresc să recitesc în tihnă vreo 50, să zicem. Să le tot re-re-recitesc. Dar răgaz nu va fi decât la bătrânețe, fiindcă slujbele pământești sunt cronofage: așa încât mă mângâie acest gând al bătrâneții mele de recititor-rerecititor-rererecititor și tot așa. Să știu că pot să stau cu cafeaua ori ceaiul fără grabă, să ascult muzică, să lâncezesc cât vreau eu într-o pagină de carte ca într-un cufăr, să mă cuibăresc acolo, fără să fiu alungată de mersul accelerat al timpului. Acest gând este unul de-a dreptul voluptuos.

La fel de alinător e gândul că voi putea să scriu la senectute, fără să mai fiu grăbită de ceva anume (edituri, obligații profesionale, faimă și destule alte ingrediente). În acest sens, mi-am pregătit ritualul printr-o amânare a câtorva cărți dragi mie, pe care intenționat nu le-am sfârșit de scris. Ele se găsesc la jumătate ori la sfert ori sunt încheiate fără a fi șlefuite tocmai întrucât am dorit să îmi

construiesc o mică bibliotecă din propriile mele manuscrise pe care nu vreau să le arunc încă în lume, nu vreau să le dau drumul să iasă din mine. Plăcerea de a scrie la aceste cărți la senectute nu mi-o poate lua nimeni, e doar a mea, mă locuiește deja. Fie că va fi într-o mică și uitată insulă grecească (fără turiști – asemenea locuri caut deja în fiecare vară, de vreo 20 de ani încoace, când în luna august dispar din lume, în diferite sate, din Elada, risipite și izolate, cu măslini, rodii, harbuji, smochini și cactuși) sau acasă, la Cluj, în apartamentul de unde, de la etajul zece, se zărește jumătate din oraș, șerpuit de Someș și de dealurile copilăriei mele. Spre mica insulă grecească mă vor purta, poate, ridurile din colțul gurii, fiindcă eu așa le văd acum, sublimate, ca pe niște cărări ori pâraiașe. Ori poate altceva mă va duce într-acolo.

Când am început să scriu la textul acesta despre senectute s-a întâmplat că am regăsit un bilet de autobuz de prin 1985. Rămăsese în ediția princeps a cărții pe care eu o consider ca fiind cea mai frumoasă (și misterioasă) scrisă vreodată în limba română: este vorba despre romanul-poem *Zenobia*, de Gellu Naum. Sau, poate, rămăsese între niște fotografii de când eram fetiță, pe care mama (care are 83 de ani acum) mi le-a adus înainte de Crăciun, căutând niște poze de care aveam nevoie. Pe biletul de autobuz scrie I.O.T.C., 9 – 732349 – C și I.O.T.C., 9 – 732350 – C. Lei 0,40. Iar pe margine scrie – Regim special. De la acest regim special mă întorc la bătrânețe, fiindcă senectutea mea viitoare va fi legată și de acest bilet de

autobuz, vechi de atâţia zeci de ani. Întrucât nefolosind atunci, odinioară, acest bilet de călătorie, iată, călătoresc acum înapoi (ceea ce este previzibil), dar şi înainte, în viitorul bătrâneţii mele, care nu mi se pare grotesc ori întunecat, ce-i drept nici înţelept neapărat ori ultraluminos, ci altfel. E un bilet de autobuz către o bătrâneţe hâtră (singura mea şansă reală de senectute asumată şi voluntară), către o stază ludică şi măcar semi-lucidă. Lucrul acesta îmi tihneşte de pe acum, nu fiindcă nu ar mai exista boli, moarte ori suferinţă şi disperare (plus riduri, oase fragile, carne flască & Co), ci întrucât joaca de pe acum mă face să-mi liniştesc demonii (atâţia câţi au mai rămas) şi spaimele, să le sublimez adică – ce verb pretenţios, dar real în procesul său de autoalin(t)are –, să le descarc şi să le azvârl la naiba-n praznic. Lucrul acesta îmi tihneşte, cum spuneam deja, mă face să fiu în mod statornic vie, acută, acidă, frenetică, dar şi şugubeaţă, zurlie, năstruşnică (sper!). Nu voi sta să-mi cusurgesc viitoarea senectute, nu am vreme de aşa ceva; dacă poftesc să mi-o trăiesc în mod jucăuş, apoi se cuvine să încep joaca de pe acum, fără alte vorbe de prisos (sau în răspăr). Am zis-o.

Trupul îmbătrânește, sufletul este veșnic;
Sufletul nu este nici tânăr,
nici bătrân, ci pur și simplu există.

... trupul nu mai ascultă de suflet,
de aceea îmbătrânim și murim.

Pavel Chirilă

ÎMBATRÂNESC, DECI TRĂIESC

Îmbătrânirea este un fenomen fiziologic, deci normal.

Trupul îmbătrânește, sufletul este veșnic; sufletul nu este nici tânăr, nici bătrân, ci pur și simplu există.

Părintele D. Stăniloae zice că, la moarte, ființa coboară, iar persoana urcă.

De ce trebuie ca sufletul, adică veșnicia, să coboare în trupul cel trecător? Ca să fie încercat, să se vadă dacă va merge la loc bun, adică la lumină.

Viața în trup este chiar evoluția pe care noi o numim îmbătrânire, adică este soarele care coboară după-amiaza, pentru a răsări în altă lume.

Bătrânul înaintează încet și sigur spre lumea îngerilor și a judecății.

Avva Sofronie spune că moartea este cel mai glorios moment din viața noastră, adică din viața unui creștin.

Ce înseamnă a îmbătrâni frumos?

Părinții filocalici ne dau răspunsul: rugăciune, dragoste jertfelnică, virtuți, pocăință, nevoința cea bună. Pentru toate acestea vei trece dincolo și vei vedea lumina.

Sfânta Scriptură asociază bătrânețea cu înțelepciunea. Dar atenție! Printre cei care au decis răstignirea Fiului Lui Dumnezeu au fost și bătrâni. Ce tragic este când se înșală bătrânii!

Avva Arsenie a fost întrebat despre momentul morții: de ce la unii este la o vârstă, iar la alții la altă vârstă? Răspunsul lui a fost așa:

„Pentru că Dumnezeu îl ia pe fiecare om la El atunci când șansele lui de mântuire sunt maxime."

Cum să îmbătrânim frumos? E o întrebare ușoară, cu răspunsuri grele: trupul este deci templu al Duhului Sfânt. Solomon exprimă într-un singur verset șansa trupului de a îmbătrâni frumos: „O inimă fără patimi este viața trupului" (Pilde 14:30). Iar David vorbește despre înflorirea trupului: „În El A nădăjduit inima mea și mi-a fost ajutat și a înflorit trupul meu" (Psalmi 27:9-10).

E frumos și necesar să avem sentimentul unei comuniuni și prin faptele noastre trupești: postul, înfrânarea, semnul crucii, participarea la actul liturgic, îngrijirea unui frate bolnav.

Însă la acestea mai putem adăuga: a nu leza trupul (templul) prin hrană otrăvită, prin războaie, prin forțarea ritmurilor biologice, prin leacuri toxice, prin neodihnă etc.

Ochii minții trebuie să fie îndreptați spre organul-centru, inima, căci experiența vie a Bisericii ne învață așa: toate trec prin inimă, toate vin spre inimă, toate pleacă din inimă, toate există în inimă.

Când a căzut Adam prin neascultare, mintea i-a ieșit din inimă. Sufletul nu a ascultat de Dumnezeu și de atunci, de la cădere, trupul nu mai ascultă de suflet. De aceea îmbătrânim și murim.

Vindecarea se atinge aducând înapoi mintea în inimă, adică fiind în stare să lucrăm doar virtuțile. De aceea despre unii singuri se spune că vor vedea pe Dumnezeu: „cei curați cu inima" (Matei 5:8).

Mintea noastră trebuie să îmbătrânească frumos. Cum? Mai presus de toate trebuie să exprime adevărul.

Puterea minții lucrează eficient numai în adevăr. Și libertatea desăvârșită este tot în adevăr (Ioan 8:31-32).

Apostolul Pavel vorbește despre schimbarea „prin înnoirea minții, ca să și deosebiți care este Voia Lui Dumnezeu..." (Romani 12:2) și – zice el – să nu ne potrivim cu acest veac.

Ieremia asociază „a nu-L cunoaște pe Dumnezeu" cu „a fi fără minte" (Ieremia 4:22).

Bătrânii albi și cu mintea întreagă sunt frumoși la chip. Mintea care anticipează viața veșnică nu este maculată de mizeriile lumii (veacul acesta).

Iar cei ce „n-au încercat să aibă pe Dumnezeu în cunoștință, așa și Dumnezeu i-a lăsat la mintea lor fără judecată, să facă cele ce nu se cuvine" (Romani 1:28).

Mintea are obiceiul de a rătăci. Exercițiul permanent al îndreptării ei spre Creator și spre sensul duhovnicesc al lumii create este necesar.

Iată ce ne sfătuiește un sfânt din vechime: când vezi o pădure, să te gândești la stejarul din Mamvri. Când vezi vinul cel rubiniu și pâinea, să te gândești la Sfânta Euharistie. Când vezi o apă, să te gândești la Sfântul Botez. Când vezi un munte, să te gândești la Sinai, Tabor și Athos. Când vezi un tâlhar, să te gândești la cel din dreapta, care prin pocăință s-a mântuit. Când vezi un vrăjmaș, să te gândești la versetul „iubiți pe vrăjmașii voștri". Când vezi un mormânt, să te gândești la Înviere.

Dar oare sufletul îmbătrânește? Nu, nu se vorbește nicăieri despre îmbătrânirea sufletului.

El vine, trimis de Dumnezeu, când cele două celule germinative se unesc. „Sufletul omului este un sfeșnic de la Domnul; el cercetează toate cămările trupului" (Pilde 20:27).

„Căci precum trupul fără suflet mort este, astfel și credința fără de fapte moartă este." (Iacov 2:26)

Ce înseamnă a îmbătrâni frumos sufletește? Dacă sufletul ascultă de Dumnezeu, trupul va asculta de suflet și va îmbătrâni frumos.

Când lucram la Spitalul de Urgență și vedeam oameni murind, fața lor întinerea înainte de moarte. Era momentul când funcționa versetul care zice: „.... de nu vă veți întoarce și nu veți fi precum pruncii, nu veți intra în Împărăția Cerurilor" (Matei 18:3).

Ce mai înseamnă a îmbătrâni frumos sufletește?

A exprima pocăința (așa cum o facem în Rugăciunea către Duhul Sfânt) pentru relele pe care le-am făcut în viața noastră, „cu vrere și fără vrere, cu știință și fără știință, cu gândul, cu fapta, cu cuvântul, din nesocotință sau din înfumurare, ori de am ocărât pe cineva, ori de am năpăstuit, sau am întristat, sau pe vreun prieten care a năzuit la mine l-am trecut cu vederea, sau pe vreun frate l-am necăjit și l-am amărât, sau stând la rugăciune sau la cântare mintea mea cea rea a alunecat spre răutăți, sau la măriri deșarte m-am gândit..."

Dar a îmbătrâni sufletește frumos înseamnă și a anticipa trecerea noastră din lumea aceasta și, mai ales, a anticipa frumusețile Împărăției.

„Tatăl nu judecă pe nimeni, ci toată judecata a dat-o Fiului" (Ioan 5:22).

„Cine Mă nesocotește pe Mine și nu primește cuvintele Mele, are judecător ca să-l judece: cuvântul pe care l-am spus, acela îl va judeca în ziua cea de apoi" (Ioan 12:48).

„Căci de ne-am fi judecat noi înșine, nu am mai fi judecați" (I Corinteni 11:31).

„Iubiților, dacă inima noastră nu ne osândește, avem îndrăznire către Dumnezeu" (I Ioan 3:21).

Cum în cele din urmă ale vieții acesteia și cele dintâi ale intrării în veșnicie, rămân acestea două: cuvântul Mântuitorului și conștiința noastră. Aici încetează dogmele, aici se atinge vindecarea deplină, aici strălucește iubirea care nu se va sfârși niciodată...

Trupul este vindecabil sau nevindecabil, sufletul este întotdeauna vindecabil, atât timp cât este în trup și el este mult mai ușor vindecabil decât trupul (Ioan Gură de Aur).

Părintele Gheorghe Calciu l-a întrebat pe un tânăr american de ce s-a convertit la ortodoxie. Răspunsul lui a fost: „Ca să învăț să mor".

Iar arhimandritul Sofronie zice așa: „A trăi creștinește nu e cu putință, creștinește este cu putință numai a muri".

Arta de a îmbătrâni frumos,
întinerind duhovnicește.

ieromonah Agapie Corbu

Dragul meu, frumosul pe care îl citeau cei
vechi pe chipul unui monah
autentic este altceva
decât frumosul lumesc...

NIMENI SĂ NU DISPREŢUIASCĂ TINEREŢEA TA[1]

Ploaia pătrunzătoare, ceaţa tot mai groasă, venirea întunericului şi înteţirea unei furtuni promiţând să ţină mult m-au făcut să mă abat din cărarea ce duce la una din mânăstirile athonite din latura sudică a Sfântului Munte, ca să mă adăpostesc la chilia unor prieteni duhovniceşti. De cum am trecut pragul, m-au izbit fumul înmiresmat de tămâie şi cântările molcome de îngropăciune: unul dintre membrii binecuvântatei obşti se săvârşise din această viaţă. Nu ştiam că noaptea pe care urma s-o petrec în priveghi la capul duhovnicescului meu prieten, Părintele Anastasie, avea să fie o mistagogie în cele ale vieţii şi ale morţii, într-un fel o ultimă binecuvântare lăsată de el. Acest lucru s-a datorat, în primul rând, prezenţei insuflate

[1] Îndemnul Sfântului Pavel către fiul său, Timotei.

a Părintelui T., Stareţul Chiliei, intrat şi el binişor în al optulea deceniu de viaţă, pe care i-a trăit îngropat în cărţi, în linişte şi în rugăciune, precum şi unui sprinţar profesor universitar de studii clasice de la Atena, fiu duhovnicesc al Părintelui T., cu care ne cunoşteam din vedere, aşa cum doar în micile comunităţi, cum e obştea aghiorită, poţi să te ştii cu toţi, fără să fi vorbit vreodată cu unii. Trupul părintelui răposat se afla în bisericuţa Chiliei şi tot aici se citea cu rândul Psaltirea. Până să ne vină sorocul în biserică, şedeam la vorbă şi cafele în salonul care găzduia deja o selectă discuţie, potrivită cu locul şi cu împrejurările. Când am intrat, clasicistul tocmai îşi încheia în cheie filosofică intervenţia, cine ştie când începută, conchizând cu apăs că „nu ne mai rămâne decât acel μελέτη θανάτου sau, cum spun latinii, *memento mori*". Tăcerea grăitoare, plină de nerostite şi neliniştitoare subînţelesuri, lăsată peste cei prezenţi, fu tulburată de răspunsul Părintelui T.:

– Iubite frate, pentru noi, monahii, întreaga viaţă este o pregătire tocmai pentru acest binecuvântat moment al morţii, fiindcă acum plecăm la Cel dorit. De aceea, precum simţim cu toţii, atmosfera are aici, pe lângă întristarea omenească datorată despărţirii de un frate iubit, şi ceva pascal, ceva din bucuria lui Hristos cel Înviat, pe care sufletul Părintelui Anastasie ne-o mijloceşte... De altfel, fratele nostru cel mutat de aici, deşi trecuse de 80 de ani, avea un suflet tânăr, viu, strălucitor.

– Iertaţi-mă, Părinte, interveni clasicistul, dar cum credeţi că a izbutit acest lucru, pe care l-am observat şi eu şi pentru care, mărturisesc acum şi public, îl cam invidiam?...

– Dragul meu prieten, tinereţea sufletească a Părintelui Anastasie a fost rodul vieţuirii sale călugăreşti pline de acrivie. Mărturisesc că în virtutea căutărilor filosofice pe care le-am avut înainte de a părăsi lumea şi de a veni la mănăstire, m-au preocupat şi pe mine, ca pe atâţia alţii

„care datori sunt cu o moarte" (aici, profesorul clipi cu înțeles), problemele legate de ea și de vârsta la care, de obicei, se întâmplă: bătrânețea. De-a lungul timpului, răspunsurile pe care mi le-am dat la aceste întrebări s-au succedat, s-au nuanțat, s-au îmbogățit și s-au sedimentat, îngăduindu-mi ca acum, la cei aproape 90 de ani ai mei, să-mi reformulez problema, sfârșind prin a mă întreba cum să ne păstrăm până la cea mai adâncă bătrânețe tinerețea, *acea* tinerețe pe care ne-a dăruit-o Hristos. De când mă știu m-a uimit faptul că Hristos condiționează putința primirii în dar a împărăției cerurilor de starea sufletească nevinovată, candidă, senină și fără de răutate a copiilor. Or, experiența arată că majoritatea oamenilor, odată cu înaintarea în vârstă, se acresc, ajung indispuși, veșnic nemulțumiți, cicălitori, cu ticuri, pisălogi, obsedați de boli reale sau închipuite, vânând mereu un ascultător care să-i înțeleagă, să-i compătimească, să accepte că lumea de azi nu mai știe încotro se îndreaptă, că totul s-a pervertit și nimic nu mai e ca pe vremuri... Din păcate aceasta e starea sufletească, sumbră, în care-și așteaptă „mântuirea"... Pe de altă parte, observ că nu trebuie să ai o sută de ani și o mie de boli ca să fii spiritualicește ratat astfel și de aceea îndrăznesc să spun că bătrânețea căreia Hristos nu-i făgăduiește împărăția este o așezare sufletească independentă de vârsta biologică, denumire sintetică a unei întregi ciurde de boli sufletești, duhovnicești și, după caz, trupești. Noi, monahii, folosim de aproape două mii de ani cuvântul „călugăr" (καλόγερος), care înseamnă „bătrân (γέρων) frumos (καλός)", și oricine poate vedea că îl atribuim fără zgârcenie și monahilor tineri. Lucrul acesta arată că frumusețea și bătrânețea la care ne raportăm și despre care vorbim în călugărie sunt altceva decât cele lumești, călugăria nefiind decât o „bătrânețe frumoasă".

– Iertați-mă că vă întrerup, interveni clasicistul, dar ce-l face pe acest „bătrân", care, din câte înțeleg, poate avea orice vârstă, să fie „frumos"? Întreb în virtutea unui interes maxim pe care problema frumosului l-a răscolit în mine dintotdeauna, așa cum sunt format și adăpat din izvoarele mereu primenitoare ale Antichității.

– Dragul meu, frumosul pe care îl citeau cei vechi pe chipul unui monah autentic este altceva decât frumosul lumesc, pe care îl putem socoti însă pregătitor pentru cel dintâi. De fapt, vechea aspirație a iubirii de frumos și de bine pot spune că și-a găsit împlinirea în creștinism, mai cu seamă în monahism, zămislitorul scrierilor filocalice, aceste culegeri de învățături practice și contemplative care caracterizează un mod de viață frumos duhovnicește, țâșnit dintr-o neostoită iubire de frumos dumnezeiesc. Or, în acest context, frumosul duhovnicesc, tinerețea în Hristos, viața duhovnicească, nemurirea sufletului, împărăția cerurilor nu sunt decât denumiri diferite ale acelorași realități și trăiri. Puși în fața acestor înălțimi amețitoare, noi, monahii, ne simțim adânc nevrednici, dar, după cum spune un Părinte filocalic, Sfântul Nil Ascetul, „nevrednic fiind, crede că te vei mântui; nesimțitor (ἀναίσθητος) fiind însă, nu aștepta să te mântuiești". Cred că îmi vei da dreptate, ca profesor de clasice, că nu forțez întru nimic limba greacă dacă-l voi traduce pe ἀναίσθητος drept „lipsit de simț pentru frumos". Cine oare e acest „nesimțit" dacă nu omul în care frumosul nu mai are niciun ecou, în care frumosul duhovnicesc și-a ratat întruparea, adică tocmai acei bătrâni ajunși ridicoli prin credința că o vestimentație țipătoare, o viață agitată și un vocabular șmecheresc înșală anii și alungă moartea. Frumosul filocalic, singurul care îi face pe monahi călugări, corespunde unei logici adânc încrustate în sufletul omenesc, în cutele sale cele mai vechi și mai nobile, pe care frumosul, când ni se înfățișează, ni le atinge, le pune în

vibrație, le armonizează. Frumosul are deci o înrudire cu Logosul-Hristos, cu rațiunea vie care străbate întregul univers, făcându-l cosmos, adică podoabă. De aceea frumosul nostru filocalic, pe care îl cultivăm în toate detaliile vieții noastre monahale, care ne face „bătrâni frumoși" sau, dacă vrei, „bătrâni veșnic tineri", se adapă din Logosul etern al lui Dumnezeu, făcând prezente prin har frumusețile originare ale lumii, așa cum a ieșit ea din mâinile Creatorului ei.

– Oare, în acest context calofil, zise clasicistul ridicându-se înflăcărat de pe scaun, n-am putea traduce grecescul „Ποιητής" din *Crez* de-a dreptul cu „Poet"? „Poetul tuturor celor văzute și nevăzute", declamă profesorul într-o stare vecină cu extazul.

– Bunule amic, rosti părintele T., oftând adânc, prezența binecuvântată a Frăției Tale este mai mult decât binevenită, întrucât deschide discuției noastre orizonturi luminoase. Traducerea dumitale, de bună seamă interpretativă, relevă totuși sensuri dulci, care dormitează în culcușul cuvântului. Într-adevăr, privind creația lui Dumnezeu și mai cu seamă omul, în dinamica devenirii sale filocalice, putem afirma că toate cele văzute și nevăzute alcătuiesc împreună un poem. Aș adăuga la cele spuse că, pentru noi, monahii, adevărat bătrân poate fi numit doar cel care și-a folosit viața reușind să ajungă, după spusele lui Pavel, la „măsura vârstei deplinătății lui Hristos", Care, să nu uităm, a murit tânăr. Așa se face că avem în cărțile noastre monahale oximoroane precum „copil bătrân" și „tânăr bătrân", prin care sfinții autori îi arată pe tinerii cu înțelepciune duhovnicească de bătrân. Așa erau numiți Sfinți ca Eftimie, Macarie sau Sava cel Sfințit. Constatarea aceasta ne confirmă faptul că bătrânețea, pentru noi, creștinii, denumește de fapt apropierea de vârsta deplinătății duhovnicești, pe care, ca să fim cinstiți, nu tocmai mulți dintre cei cu pletele cărunte au și atins-o.

– Dar ce ne face să atingem această vârstă, și tânără, și bătrână deopotrivă? Și apoi, ce legătură au toate acestea tocmai cu *Filocalia*?

– Iubitul meu, în primul rând, *Filocalia* întrupează cultura creștină a luptei pentru actualizarea tuturor laturilor și latențelor pozitive înnăscute sau primite ca dar de la Dumnezeu. În condițiile actuale ale omenirii adamice, i-aș zice eu, sau a „vârstei de fier", cum poate că ai numi-o dumneata, lupta este constitutivă firii noastre. Depinde cum și pentru ce o ducem, deoarece bunurile duhovnicești, ba chiar și cele culturale, nu se păstrează ca un tezaur, ci se recuceresc zi de zi prin lupta ta cu tine însuți, prin care îți menții și suplețea sufletului, și tăria lui, păstrând condițiile ca harul să-ți împărtășească acea tinerețe filocalică de care am amintit. Iată ce spune un text filocalic din secolul V: „Osteneala privegherilor îl bucură pe cel ce o rabdă." Pentru a denumi această bucurie câștigată cu ostenelă, autorul folosește substantivul foarte precis τέρψις, care denumește genul de bucurie atinsă în urma unei strădanii duse cu nădejdea împlinirii scopului. Așadar, toată strădania și lupta noastră duhovnicească au amestecate în ele bucuria și de aceea nu ne îmbătrânesc, ci, în mod paradoxal, ne întineresc, ne odihnesc, ne dau aripile mereu înnoite ale vulturului, cum zice Psalmistul. În al doilea rând, nimic altceva nu ne dăruiește o asemenea tinerețe decât asumarea cât mai deplină a stilului de viață filocalic, întrupare practică a învățăturii lui Iisus. De fapt, întreaga *Filocalie* gravitează în jurul temei practice a rugăciunii, în special a rugăciunii lui Iisus. Mulțumită *Filocaliei*, pe care, în acest context, aș numi-o „arta de a îmbătrâni frumos, întinerind duhovnicește", ajungem să-L cunoaștem prin rugăciune și contemplație lăuntrică pe Dumnezeu ca Tată al nostru și, în aceeași măsură, să și devenim în mod real copii ai Lui, cum ne spune Sfântul Clement Alexandrinul. Cei care-L cunosc

astfel pe Hristos sunt înnoiţi din zi în zi prin har, spre deosebire de cei care nu-L cunosc decât cel mult intelectual, nicidecum eclezial, sacramental, ascetic, mistic... Aşa că, pe măsură ce sporesc cu vârsta şi cu trecerea anilor în experienţa duhovnicească şi în cunoaşterea lui Hristos, adevăraţii creştini întineresc, trăindu-şi pururi viaţa cu „Pruncul cel tânăr", uniţi cu El, hrăniţi de El, povăţuiţi de El.

– Preacuvioase, unele dintre ideile şi expresiile Sfinţiei Voastre îndrăznesc să spun că mi-l evocă pe Hesiod, cu oamenii vârstei de aur şi de argint, mereu tineri, trăind într-un timp inalterabil, fără bătrâneţe, fără moarte, în nemijlocita apropiere a Divinităţii, în contrast cu cei de fier, care se nasc deja „cărunţi la tâmple", roşi de boli, de trudă, de nelinişti. Oare tinereţea filocalică de care vorbeaţi ar fi un corespondent creştin al fericitelor vârste de aur şi de argint hesiodice, iar bătrâneţea sumbră de care aminteaţi să fie expresia vârstei de fier? Vă întreb asta pentru că am citit întotdeauna în acest mit al vârstelor o alegorie a degradării treptate a omenirii.

– Nu m-aş grăbi să identific tinereţea noastră filocalică, pe care o atingem trăind creştineşte şi evanghelic, nici cu cea a oamenilor de aur, nici cu cea a celor de argint. De ce? Pentru că primii aparţin unei stări oarecum paradiziace, similare celei de dinainte de păcat, cum am spune noi, iar ceilalţi întrupează o tinereţe imatură, de copil mereu ascuns în fustele materne, de care-l scapă doar moartea. De aceea nici tinereţea aceasta infantilă, a oamenilor de argint, niciodată copţi la minte, nu poate fi o soluţie în căutarea unei îmbătrâniri frumoase sau măcar rezonabile.

– Atunci, poate că vă sunt pe plac eroii..., zise cu subînţeles profesorul.

– Într-un anume sens, da. Ei sunt luptători şi mor pentru o cauză dreaptă, întotdeauna în luptă. Dar, dacă nu mă înşală memoria, ei sunt o excepţie, pentru că de la Hesiod

însuşi încoace toţi oamenii se înscriu în vârsta de fier, această existenţă ambivalentă, unde răul e amestecat cu binele, omului fiindu-i rânduit efortul de a alege liber şi conştient ceea ce este bun, drept şi frumos şi de a lupta pentru ele. Aici zace de fapt şi cheia tinereţii...

– Dar Hesiod, zise profesorul, profeţeşte că, spre sfârşitul istoriei, oamenii vârstei de fier nu vor mai face astfel de alegeri şi că omenirea va intra într-un declin sumbru, ajungându-se la o răzvrătire universală împotriva ordinii fireşti a lucrurilor, la o lume întoarsă pe dos, cu ierarhia valorilor răsturnată, când regulile vieţii fireşti vor fi înlocuite cu altele, ale uneia nefireşti, aşa încât viaţa în care binele putea să compenseze încă răul, cum este vârsta de fier la începutul ei, va deveni treptat un univers negativ, în care nu mai întâlnim decât dezordine, răul în stare generalizată şi un timp cu totul îmbătrânit.

– Starea actuală a lumii arată limpede că, aşa cum suntem chinuiţi de tot felul de suferinţe, trăim deja în vârsta de fier, dar încă putem alege binele şi lupta pentru el. Din câte am înţeles eu din Hesiod, pe care l-am citit în tinereţe, la capătul vârstei de fier nimeni nu va mai duce „lupta cea bună", ci vor fi toţi supuşi domniei luptei rele, „emulaţiei viciilor", vorba lui Tacitus. Ce vrea să însemne asta, cred că ştii, ca un filolog clasicist ce-mi eşti: o epocă a umanităţii, dacă o mai putem numi aşa, în care cuvântul omenesc va avea doar forma minciunii, a vorbelor înşelătoare şi a sperjurului, dreptatea nu va mai fi respectată, prietenia nu-şi va mai găsi niciun loc în inimile muncite de invidie, nevinovaţii vor fi declaraţi vinovaţi, iar vinovaţii ridicaţi în slăvi, tot ce e mai abject în natura umană fiind socotit virtute, ideal, ajungând să fie cultivat ştiinţific de o societate organizată aşa ca să ocrotească răul, promovat de legi absurde şi oferit ca „educaţie", ocrotind impostura şi prostia. De altfel, un semn al acestei faze istorice îl poţi

constata şi dumneata: eliminarea programată a studiilor clasice din şcoală şi din universităţi. Iar odată cu ferecarea sub obroc a clasicismului greco-roman, şi educaţiei creştine îi va lipsi fatalmente acea treaptă pe care, păşind, dobândeşti o imagine deplină şi de adâncime asupra Tradiţiei noastre.

– Aşadar, credeţi că Hesiod, şi odată cu el clasicismul întreg, are ceva de spus pentru noi, creştinii, care avem Scripturile Sfinte ale prorocilor şi ale apostolilor?

– Până la un punct şi într-un anume fel, de bună seamă. Dar mai cred că, în cele din urmă, tot noi, având lumina revelaţiei, avem ce să le spunem lui Hesiod şi clasicilor şi să le ducem gândul mai departe acolo unde ei inevitabil s-au poticnit. Spun asta, iubite frate în Hristos, deoarece socotesc că scrierile filocalice ne oferă nouă, cu toţii oameni ai vârstei de fier, atât criteriile teoretice ale unor alegeri corecte, cât şi metodele practice prin care ne putem împărtăşi de viaţa dumnezeiască a lui Iisus, ca să ieşim astfel din şuvoiul care târăşte cu sine totul spre moarte, pieire, deznădejde. În acest sens, observ că tinereţea filocalică la care m-am referit sau bătrâneţea tânără şi frumoasă, întrupată de acei monahi ajunşi şi „călugări", mai sunt de găsit în spaţiul bisericesc, acolo unde ni s-a dăruit de la Dumnezeu tot ceea ce şi-ar fi dorit, poate, Hesiod şi alţii ca el. Ca să închei cu acest mit hesiodic al vârstelor, atât de grăitor de altminteri, aş face o paralelă cu mişcarea liturgică de înconjurare a Sfintei Mese sau a bisericii, mişcare realizată întotdeauna împotriva acelor de ceasornic şi a mişcării soarelui pe cer. De aici putem conchide că noi, creştinii, ne naştem ca tot omul: bătrâni, vechi, ba chiar morţi, însă prindem viaţă abia prin Botez, înviind cu Hristos. Apoi, în măsura în care, trăind filocalic, asimilăm darul şi harul Botezului, întinerim. Spre deosebire de mişcarea naturală a firii, care se naşte tânără, se maturizează, îmbătrâneşte şi se stinge...

– Părinte T., nu credeţi că discuţia noastră riscă să se abată prea mult pe făgaşuri filosofice şi teologice, în timp ce realitatea plină de freamăt a vieţii, aşa cum este ea sedimentată în conştiinţa celor vârstnici ca experienţă, este minimalizată, printr-un fel de, iertaţi-mă, maximalism filocalic atemporal?

– De bună seamă, frate drag, că o astfel de primejdie idealistă, şi deci nerealistă, ne pândeşte, dacă nu ştim să corelăm viziunea teologică cu datele vieţii. Adevărul despre problema semnalată de dumneata, aşa cum îl văd eu la vârsta mea, este că multlăudata experienţă a bătrânilor nu trebuie privită ca un „depozit" de cunoştinţe căpătate prin trai îndelungat, ci mai degrabă ca o aptitudine a minţii şi o vivacitate a duhului şi a spiritului de a sesiza complexitatea tot mai cuprinzătoare şi mai adâncă a lumii, a încrengăturii întâmplărilor, a proceselor duhovniceşti, sociale şi individuale. Or, acest tip de experienţă şi de valorificare a ei este şi o urmare a prezenţei dinamice a harului dumnezeiesc şi se opune viziunii de tip rigid şi scolastic, încremenit şi încremenitor, zelotist şi fanatic, în care totul e redus la principii fixe, imuabile şi crude. Experienţa de viaţă a celor care au îmbătrânit frumos mi se pare a fi o viziune bogată şi dinamică, optimistă şi flexibilă asupra lumii de aici şi de dincolo, asupra vieţii şi morţii, asupra credinţei şi necredinţei, asupra binelui şi răului, o viziune în care prezenţa vie şi activă a lui Dumnezeu e de domeniul evidenţei, al certitudinii, formată treptat şi conştientizată la răstimpuri, într-o viaţă trăită în lupta pentru întruparea practică a idealului desăvârşirii.

– E oare acest ideal doar pentru călugări?

– Nicidecum! Socotesc, iubite prieten, că doar acest ideal al desăvârşirii, aşezat ca ţintă finală – dureros de intangibilă, dar irezistibil de atrăgătoare –, poate să dea tinereţe şi

dinamism întregii noastre existenţe pământeşti. Ca să-ţi dau un exemplu din lumea ta, l-aş aminti pe Petrarca, părintele umanismului creştin apusean, care recunoaşte că a avut din naştere anumite daruri pe care deprinderile tinereţii biologice le-au cam corupt.

– „Adolescentia me fefellit, iuventa corripuit, senecta autem correxit. (...) Adolescentia et voluptas vana sunt", recită spontan, din memorie, clasicistul.

– Cum bine spui, vârsta matură i-a dezvăluit lui Petrarca crudul adevăr că plăcerea şi tinereţea trăită fără minte şi fără Dumnezeu sunt lucruri zadarnice, dar Domnul îi dă omului libertatea chiar să rătăcească pe căi lăturalnice, pentru a se cunoaşte mai bine şi a-şi înţelege, măcar la bătrâneţea fizică, destinul dumnezeiesc. Dacă ne mai gândim şi la faptul că, pentru acei umanişti, tinereţea ţinea până la 50 de ani, putem înţelege că maturitatea gândirii şi spiritului lăudate de Petrarca încep să se suprapună cu ceea ce noi numim astăzi „a treia vârstă". Dorul după tinereţe care răzbate din unele creaţii ale sale nu exprimă un urlet de durere după ceva definitiv pierdut, ci dorinţa trăirii din plin a vieţii, cu elan şi energie tinerească, dar potrivit cu noua viziune căpătată în decursul anilor.

– Cum se împacă atunci această viziune optimistă şi atrăgătoare pe care mi-o propuneţi cu mult lăudata μελέτη θανάτου sau „memento mori", de care v-am mai întrebat, dar încă nu mi-aţi răspuns? Nu ne paralizează ea? Nu ne încremeneşte într-un fel de contemplare inactivă a inevitabilului sfârşit pământesc, din care ne străduim cu artificii de tot felul să eliminăm spaima?

– Iubite frate, în toate şcolile spirituale antice şi în toate culturile vechi întâlnim procedee care mimează moartea: zăvorârea într-un cavou sau o peşteră, asceza tăcerii absolute pentru anumite răstimpuri, schimbarea numelui etc. Această mimare a morţii a fost punctul esenţial al cultelor

inițiatice din Antichitate, când oamenii căutau cu disperare calea către nemurire și fuga de moarte. Până și un filosof ca Platon, sub înrâurirea orfismului, în care întâlnim prima oară această formulă, a simțit nevoia să pornească la drum folosindu-se de ceea ce numea „al doilea fel de navigare", adică pe calea care duce la lumea imaterială. Așa că formula de care aminteai trebuie privită în contextul în care în Antichitatea precreștină exista simțământul unei deficiențe originare a omului, pe care o putem depăși prin moartea înțeleasă ca salt în alt plan al existenței, nealterat sau restaurat. În acest context trebuie înțeleasă omniprezența lui μελέτη θανάτου, de la orfici până la autorii filocalici, dar și a diferitelor sale interpretări. Așa cum spiritul uman nu a putut suporta intensitatea trăirilor la care îl duceau creațiile tragicilor greci, tot așa nici intensitatea înțelesului autentic al lui μελέτη θανάτου, de exersare efectivă a morții și, prin aceasta, a unei vieți noi, nu a putut fi nici înțeles, nici suportat de omenire în plinătatea sa.

– Într-adevăr, răspunse clasicistul, vechile tragedii ale lui Eschil produc o sfâșiere lăuntrică pe care n-o mai găsim la cele ulterioare, ale lui Euripide, terminate mai toate în chip fericit.

– Ceva similar s-a petrecut și cu μελέτη θανάτου, care, de la înțelesul său originar de „exersare a morții", ca salt în alt plan al vieții, superioară calitativ, a ajuns o simplă chestiune de înduioșare și emoționare psihologică, în care imaginația are rolul precumpănitor, așa că „memento mori" nu mai trimite la vechiul înțeles, tare, datorită căruia „Părinții cei vechi numesc pustnicia o exersare a morții".

– Într-un fel, îndrăznesc să spun, în lumina celor discutate, Părinte, că *Filocalia* duce mai departe gândul nerostit al lui Socrate, care, bând cucuta, le spunea prietenilor săi: „E vremea să plecăm: eu ca să mor, iar voi, ca să trăiți.

Care dintre noi se îndreaptă spre un bine mai mare nu ştie nimeni altcineva decât Zeul."

– Se prea poate să-i fi plăcut şi lui să citească din scrierile noastre filocalice. De altfel, noi, creştinii, trebuie să învăţăm „să murim faţă de păcat", ca să „umblăm întru înnoirea vieţii", câtă vreme „cu cât omul nostru din afară se trece, pe atât se înnoieşte cel lăuntric" şi este „viu pentru Dumnezeu". Aceasta este calea spre Viaţă, spre tinereţe, spre nemurire.

Când discuţia pe care am relatat-o ajunse aici, uşa salonului s-a întredeschis lăsând să răzbată o cântare din înmormântarea călugărilor: „Fericită este viaţa pustnicilor, a celor întraripaţi de dumnezeiescul dor." Am părăsit anticamera discuţiilor despre tinereţe şi bătrâneţe, despre viaţă şi moarte, pentru a merge în bisericuţa Învierii, rumegând în taină răspunsurile părintelui T. la întrebarea care îmi stăruia în minte, ca un ecou socratic: Cine oare porneşte pe o cale mai fericită: frumosul bătrân prohodit acum, sau noi, prohoditorii, care încă luptăm pentru a cuceri tinereţea?

Țestoasa a fost Africa mea. Am învățat de la ea un ritm neomenesc, care respectă succesiunea anotimpurilor, nu a zilelor și orelor.

Ioana Costa

ANII ȚESTOASEI

Am avut cândva o țestoasă.

Mi-aș dori să o pot spune cu suava rugozitate din glasul lui Meryl Streep, în *Out of Africa*: *I had a farm in Africa at the foot of the Ngong Hills*. Pentru că înțelesul este același: nimic semnificativ nu poate fi obiect al posesiei. Africa lui Karen Blixen este o lume pe care baroneasa a vrut să o ia în stăpânire, dar care, primind o vreme să poarte un părelnic căpăstru, a revenit grabnic la natura sa adevărată, nesupusă și vie. Trăind într-un veșnic prezent, ca un războinic maasai, Africa este mereu egală sieși, refuzând să-și modeleze un viitor, pentru a nu-și renega prezentul. Obiectele africane păstrate în muzeul de la Rungstedlund nu respiră, sunt simple suveniruri, așa cum este și piatra funerară cu numele lui Karen Blixen, așternută în parcul pe care ea l-a voit un sanctuar al păsărilor. Păsările sunt vii. Și sunt la locul lor.

Țestoasa a fost Africa mea. Am învățat de la ea un ritm neomenesc, care respectă succesiunea anotimpurilor, nu a

zilelor și orelor. Hibernarea ca întoarcere spre sine, nemișcare aparentă, viață nerostită și nefăptuită, care poate lua așadar orice formă, în timp.

Timpul – ne învață Seneca – este singurul nostru bun: „Nimic nu ne aparține, Lucilius, doar timpul este al nostru; firea ne-a dat în stăpânire acest unic bun, nestatornic și lunecos, de care ne poate lipsi oricine voiește." Avem timp din prima zi de viață până în ultima și am putea vorbi despre el oricând, la fel de întemeiat, la fel de știutori sau de neștiutori, stăpâni cum suntem doar pe clipa prezentă. Risipitori putem fi la orice vârstă. Cumpătarea însă e un efort și este, mai ales, înțelegere. „Unele frânturi de timp ne sunt luate, altele se duc, altele se pierd; [...] mare parte din viața noastră se scurge făcând rău; cea mai mare parte, nefăcând nimic; toată viața, făcând altceva decât ar trebui." Sfatul senecan pare simplu: „Timpul care până acum ți-era luat sau răpit sau părăduit, adună-l și păstrează-l". Sinceritatea cu care își încheie scrisoarea de la începutul epistolarului este dureroasă: „Vei întreba poate cum mă port eu însumi, care-ți dau sfaturile acestea. Îți voi spune deschis: îmi țin cu grijă socotelile de om risipitor, dar atent. Nu pot spune că nu pierd nimic, pot spune însă ce anume pierd și din ce pricină și în ce fel; îți pot explica motivele sărăciei mele. [...] Căci, după cum spune o vorbă de-a strămoșilor noștri, «e prea târzie zgârcenia când ai ajuns la capăt»; pe fundul sacului nu rămâne doar ce-i mai puțin, ci și ce este mai rău."

Filosofia stoică ne ajută să ne împăcăm cu noi. Și cu timpul ce ni s-a dat. Sau, mai degrabă, cu clipa cea repede. Dar oare putem învăța din cărți (fie ele chiar ale filosofilor) cum să ne trăim răstimpul? Le putem citi, le putem iubi – ne rămân însă mai degrabă ca arhetip interior, ca o țestoasă hibernând în noi, cei hăituiți de tic-tac-ul ceasurilor care nu mai au timp nici măcar să sune a tic-tac.

Cărțile ne modelează în timp, ca însumare a lor prin uitare. Există în literatura latină un personaj alegoric, Filologia, o fecioară care și-a construit înțelepciunea prin lectură. A citit tot, pentru că filologia însemna, la început, suma cunoștințelor, despărțite mai apoi în cele șapte discipline liberale, dintre care cea dintâi este gramatica (un alt fel de a spune „literatură", echivalentul latinesc al „gramaticii" grecești, o artă a „literelor", *grammata – litterae*, a tot ce s-a scris vreodată). Admirată pentru erudiția ei, a fost aleasă de Mercur ca mireasă. Martianus Capella scrie povestea nunții Filologiei cu Mercur (și, nu mai puțin, povestea fiecăreia dintre cele șapte arte liberale). Mai înainte de a deveni mireasa zeului, Filologia trebuie să primească nemurirea. Pentru a deveni nemuritoare, trebuie să uite. La atingerea Athanasiei, „cea fără de moarte", Filologia își revarsă plinătatea: din gura ei încep să curgă toate cărțile pe care le citise, codice și suluri, în multe limbi, scrise pe papirus, pe pânză de in, piei de oaie sau scoarță de tei, unse cu ulei de cedru, împodobite cu cerneluri colorate, cu litere ce au semnificații sacre și întruchipează făpturi. Toată știința pe care o adunase în sine se naște acum, intrând în lume, după o gestație ce durase o viață. Iar fecioara, uitând tot, devine desăvârșită și nemuritoare: primește un nume nou, Aeizoon, „cea care trăiește veșnic".

Nu am răspuns la întrebarea „Cum (să) îmbătrânim?", pentru că nu știu. Am vorbit doar, lapidar, despre trei autori iubiți (Karen Blixen, Seneca, Martianus Capella) și o țestoasă. Țestoasa nu mai este. În locul ei a apărut un ciobănesc mare și blând, care crește într-un an cât un om în șapte. Acum am ajuns de aceeași vârstă, anul viitor el va fi sexagenar în ani omenești. Poate că eu îi par o țestoasă, cu ritm domol și ani lungi.

Un model posibil de comportament cotidian anti-senectute este cel didactic.
Cu alte cuvinte, exercițiul de seminar, de dialog și cercetare, asociat unei responsabilități, poate avea efecte benefice în întârzierea procesului de degradare.

Mircea Deaca

DE LA FILM LA COLECTIV

Pentru că mă ocup de film și pentru că particip la acest proiect în calitate de profesor de teorie de film nu pot evita domeniul. Nu există regizori mai buni sau mai răi în funcție de vârstă. Sistemele de semne au o viață proprie, în mare parte dependentă de interpretarea pe care o produce audiența și nu în funcție de intenția semnificantă a autorului artefactului în chestiune. Vârsta autorului nu are nici o relevanță. Putem să ne dăm seama care este vârsta regizorului la vizionarea filmului său? Deloc. Poate doar în cazurile în care cunoaștem filmele cineastului – opera sa – să constatăm o scădere a capacității inventive în direcția pe care acesta o lansase cu ani în urmă. Pe scurt, putem identifica la unii regizori o anumită formă de autopastișare (vezi, de exemplu, ultimele filme semnate de Federico Fellini sau Alfred Hitchcock). Pentru a evita capcana de a concura cu ei înșiși și cu opera care i-a adus în prim-planul scenei există, pe de altă parte, regizori care se reinventează și explorează fără încetare noi forme stilistice. Alain

Resnais este unul dintre aceştia. Opera sa conţine mai multe formule. Realizatorul unor filme ca *Mon oncle d'Amerique* (1980), *Muriel ou le Ttemps d'un retour* (1963), *Nuit et bruillard* (1955), *Hiroshima mon amour* (1959) sau *L'Année dernière à Marienbad* (1961) s-a reconstruit de fiecare dată, cu fiecare dintre aceste texte. Cu fiecare operă, cineastul a fost altcineva. Alain Resnais este o marcă reunind mai multe individualităţi, mai mulţi creatori cu viziuni diferite: de la documentar, la filmul experimental sau de intrigă afectiv sentimentală până la filmul de vodevil spectacular teatral – *Smoking / No Smoking* (1993) sau *Aimer, boire et chanter* (2014). Fiecare film a marcat o despărţire de un *altul* (de cel de ieri) – a reprezentat o formă de moarte sau de plecare – şi o renaştere în filmul de *acum*, care anunţă o direcţie de experiment în viitor. Opera lui se termină şi începe cu fiecare film şi, ca acţiune serializată, poate continua indefinit. Moartea autorului a survenit ca un ceva îndepărtat, străin şi fără consecinţe asupra operei sale care, ea, a reprezentat pentru noi autentica viaţă a cineastului francez. Cu alte cuvinte, viaţa lui Resnais este transpusă – transcendentalizată – în viaţa artefactului şi recepţia vie pe care noi, spectatorii, o realizăm în momentul în care experimentăm şi înţelegem, de o manieră sau alta, filmele sale. Resnais s-a sacrificat ca individ biologic pentru o operă care trăieşte în interiorul altora şi le oferă libertatea interpretării. El a murit din capul locului atunci când a realizat prima peliculă. Dar a reuşit şi continuă să trăiască o viaţă în interiorul comunităţii umane care-i trăieşte filmele. Altfel spus, a muri în artefactul artistic e o formă de trecere – un rit de trecere – care-ţi permite să fii deja *dincolo*, dar şi o formă de recuperare a vieţii prin alţii. Este de văzut aici şi o formă de umilinţă în care subiectul uman se pune în slujba unui travaliu care întăreşte viaţa ca fenomen mental dispersat

într-o multitudine de alte individualități ce, prin concordia actului de receptare, se instituie într-o comunitate.

Dar, cum mă ocup de film din perspectiva abordării cognitive, voi propune câteva observații născute în interiorul neuroștiințelor. În timp, se produce deteriorarea sistemului biologic, gradual sau prin paliere catastrofale (*Amour*, Michel Haneke, 2012). Memoria umană mereu aglomerată de noi experiențe se depreciază, iar individul – mereu altul în timp – are iluzia narativă de a fi identic cu sine. Sistemul nervos neuronal se solidifică prin elagaj, prin îndepărtarea conexiunilor neuronale aflate în exces. Identitatea umană este o țintă mișcătoare; ea nu ajunge niciodată la un loc fix. Fiecare experiență este unică și întărește anumite conexiuni cerebrale într-un sistem plastic. Nu suntem blocuri imubabile, ci de la naștere la moarte suntem în devenire. Cu vârsta pierdem distincția și capacitatea de a ne concentra asupra a ceea ce este important. Dacă ne distrage ceva, revenim din ce în ce mai greu la o activitate mai importantă. Oricine a avut sentimentul că avea ceva de făcut dar, pe moment, distrat, a uitat ce anume dorea să facă. De câte ori mergem la frigider și, în fața ușii deschise, nu mai știm ce voiam exact? Un gând sau un impuls exterior ne-a distras. Și nu este doar apanajul vârstei a treia. Fenomenul are loc încă de la vârsta de mijloc. Când suntem adulți, putem să ne concentrăm pe ceea ce este important, dar, cu vârsta, pierdem gradual această capacitate și nu mai putem reveni la activitatea mentală importantă. Dat fiind că suntem formați dintr-un un număr enorm de sisteme interconectate, putem spune că degradarea unora începe din adolescență. În alți termeni, la vârsta adultă suntem deja înscriși pe o traiectorie a degradării. Deci, din acest punct de vedere, suntem cu toții egali. Suntem înscriși în temporalitatea unei degradări disfuncționale, din capul locului.

Vârsta este o chestiune de percepție, atât a ta cât și a celorlalți. Pentru studenți, cineva de 30 de ani este un bătrân. Dar o primă observație ține de faptul că anumite sisteme îmbătrânesc mai repede și altele mai greu. Deci nu are loc o trecere completă și bruscă dintr-o etapă a vieții în alta. Procesul de degradare este treptat și se manifestă în paralel pe sisteme cu timpi evolutivi diferiți. Dat fiind că finalul morții este catastrofal – în sensul în care este un proces extrem de scurt pentru conștiință – el rămâne o constantă care, permanent, dă naștere unei paradoxale dorințe de moarte, asociate dorinței de viață. În existența cotidiană, e de remarcat neîncrederea și nesiguranța vârstei a treia, asociate unei iraționale fixații asupra unor figuri paternalist-conservatoare. În alegerile politice mecanismul este vizibil, iar un post TV ca *Antena 3* a reușit să coaguleze o audiență în vârstă, captivă în propriile temeri. Atracția acestei audiențe față de o opțiune conservator-fascinatorie e mai pregnantă. Consecințele actelor sunt mai îndelung calculate, dorința de a nu asuma riscuri este mai mare și duce la un blocaj mental. Deseori oamenii vârstnici cad mai ușor în plasa celor care nu le contrazic această fixație. Cum capacitatea de nu se lăsa distrași de la ceea ce consideră important slăbește la persoanele în vârstă, acestea cad mai repede pradă „iluzionismului" persuasiv, conservator, reconfortant. Ideal ar fi să evităm această poziție ingrată de fragilitate obstinată printr-un comportament mai rațional și mai suplu.

Ceea ce facem și experimentăm azi reprezintă vârsta a treia de mâine. Familia din care provenim, educația primilor ani – cei 7 ani de acasă – cultura pe care am primit-o sau pe care am dobândit-o, cercul de prieteni, contextul uman din școală și din activitatea socială, fiecare text citit, fiecare film vizionat, fiecare conversație și interacțiune lasă o amprentă în sistemul nervos al fiecăruia. Aceste

urme acumulate constrâng personalitatea. Dar personalitatea nu este o identitate fixă ci, datorită plasticității creierului, evoluează mereu. Ceea ce aparent pare un handicap poate fi deturnat în avantajul nostru.

Un subiect căruia, din pricina unei boli incurabile, i-a fost extras prin ablațiune jumătatea stângă a cortexului, a continuat să se manifeste aproape ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Cealaltă jumătate a preluat funcțiile cortexului stâng, lipsă. În alte cazuri, subiecți orbi pot avea acces „vizual" către exterior cu ajutorul unor dispozitive tactile pe care cortexul le interpretează ca informații de tip vizual. Aceste exemple dau măsura adaptabilității și plasticității cerebrale. O lecție a acestor exemple ține de necesitatea de a lupta contra curentului, în fiecare clipă. Modul în care ne percepem azi și maniera în care ne comportăm fizic, emoțional și cognitiv acum se vor replica în viitor. Această luptă este desigur individuală, dar, cum suntem ființe sociale, efortul ține și de un travaliu de grup. Solidaritatea este o necesitate și ea nu are nevoie de vreo atenție particulară în funcție de vârstă. Efortul de a menține sistemul viu și activ este o constantă. Indiferent de vârstă. Nu putem opri mecanismul, dar putem să-l încetinim.

Este de notat aici un experiment care a început în 1994, în Statele Unite: *The Religious Order Study*. În aceste proiect, 1100 de călugărițe, preoți și călugări au participat benevol la niște teste de control ale stării funcționale a cortexului și și-au donat post mortem cortexul pentru analize de laborator. Studiul a constatat, printre altele, că la anumiți subiecți Alzheimerul poate fi activ la nivelul țesuturilor cerebrale, fără însă a provoca o pierdere a capacităților cognitive. Subiecții aveau Alzheimer anatomic, dar nu exista nici un simptom de alterare a funcțiilor cognitive. Altfel spus, ei erau sănătoși. Cercetătorii au corelat activitățile și modul

de viață al acestora cu starea mentală și au constatat că exercițiile cognitive care țin cortexul activ, activitățile care mențin creierul activ – cum ar fi cititul, condusul mașinii, învățarea unor noi aptitudini, rezolvarea de probleme și responsabilitatea – protejează procesul de degradare. De asemenea, activitățile sociale, interacțiunile umane precum și activitatea fizică mențin capacitățile de cogniție. Singurătatea, anxietatea, depresia sunt asociate unui proces accelerat de declin cognitiv. A avea responsabilități, a avea angajamente, un scop în viață și a face față unor situații noi protejează. A utiliza intens și constant dispozitivul motoriu, cel cognitiv și cel afectiv poate amâna simptomele prea evidente ale îmbătrânirii. Un studiu arată că materia cenușie a cortexului se dezvoltă chiar și dacă jonglăm cu trei mingi, din când în când. A învăța și a menține activă această banală aptitudine are efecte benefice asupra cortexului și performanțelor sale. O altă cercetare relevă că o pisicuță care învață să perceapă un mediu înconjurător vizual, deplasându-se singură, spre deosebire de una care parcurge același traseu, dar fiind imobilizată într-un coș, are un sistem cortical vizual normal. Pisica plimbată în coș nu și-a dezvoltat un sistem vizual normal și a avut dificultăți în a estima obiectele din mediul înconjurător. Numeroase alte studii indică faptul că situația pasivă a consumului de televiziune are efecte similare pentru oameni. O dezbatere academică recentă subliniază efectele nefaste, rezultate în urma cititului digital (pe ecran), adică fără suportul material al cărții-obiect. Relația motorie cu obiectul-carte ajută la structurarea și consolidarea informației în memorie. Călătoria și parcurgerea artei în interiorul arhitectonic – muzeul, galeria – ajută la consolidarea memoriei și la capacitatea de a opera mental în interiorul acestei arhitecturi imaginare înglobate mental. Cei care manifestă o memorie prodigioasă asociază elemen-

tele noi de memorat cu spațiile arhitecturale binecunoscute lor. Astfel, fiecare nou element este „așezat" într-un loc din interiorul casei pe care o locuiești și o cunoști în toate ungherele extrem de bine. Metoda nu este nouă, ci provine din memorizarea practicată în Evul Mediu. În cele din urmă, călătoria în noi spații, turismul care te aduce în poziția de a învăța ceva nou protejează. A călători și a interacționa te ajută să adopți perspective noi asupra lumii și înțelegerii ei. Poți deveni empatic – adică te poți pune și în locul celuilalt – și astfel nu riști să devii un zombi obstinat și revanșard.

Un model posibil de comportament cotidian anti-senectute este cel didactic. Cu alte cuvinte, exercițiul de seminar, de dialog și cercetare, asociat unei anumite responsabilități, poate avea efecte benefice în întârzierea procesului de degradare. Viața asociativă este o necesitate. În general, în România, nu există o cultură a vieții asociative. Pe de altă parte, activitățile artistice sunt necesare. Producția de texte sau de artefacte diverse generează rezolvarea unor probleme cognitive și invită la socializare. În acest sens, a realiza artefacte implică un travaliu solitar de cercetare, explorare și experimentare a necunoscutului și apoi implicarea responsabilă într-o interacțiune cu un public. Un avantaj al artei ține de faptul că distorsiunea și alienarea sunt percepute ca perspective inovatoare asupra unei situații. Altfel spus, chiar dacă sistemul mental este degradat (în termenii cogniției curente), artefactul capătă o valoare adăugată, reprezintă expresia unei stări mentale (cognitive și afective) particulare. Picturile datorate unui handicap sunt mai interesante pentru audiență. Un Gauguin sau un Goya prezintă o lume interioară distorsionată, ce ține de o viziune patologică. Însă tocmai această anormalitate este percepută și valorizată ca etalon al artisticității. Figurile deformate ale lui Francis Bacon sunt simptomul

unei stări deviante şi al unei viziuni „metafizice" asupra condiţiei umane. Devianţa este norma artisticităţii. Cu alte cuvinte este indiferent pentru un artist dacă va mima sau va produce în mod autentic artefacte ale devianţei. Din acest punct de vedere a problemei, nu are nici o relevanţă vârsta artistului. A fi creator de obiecte artistice este o manieră de a anula distincţia de vârstă. Din păcate, aşa cum activitatea asociativă nu este performată suficient în România, nici activitatea de hobby nu este încurajată, nici valorizată suficient.

Sintetizând cele spuse, obţinem indirect un program individual şi social. O ţară care doreşte să supravieţuiască în context geopolitic concurenţial are interesul să dezvolte acele dispozitive instituţionale menite a asigura un tratament egal copiilor, adulţilor şi celor în vârstă. A considera că vârsta a treia are nevoie de un tratament social diferit pare o ipocrizie menită să ascundă o formă de desconsiderare, aşa cum întâlnim în *Moartea Domnului Lăzărescu* (Cristi Puiu, 2005). Am constatat în anii trecuţi că majoritatea caselor de copii din România au efecte devastatoare asupra capacităţilor lor intelectuale. Minorii instituţionalizaţi au capacităţi cognitive şi lingvistice întârziate. Administraţia indiferentă sau opresiv-non-empatică precum şi comportamentul de excludere abordat de corpul medical determină o îmbătrânire accelerată. Determină, prin ineficienţă, contrariul rolului său social. Şcoala, spitalul, administraţia sunt, în România, bastioanele în care mai persistă o mentalitate de instrumentalizare şi şantajare a subiectului. Aceste instituţii sunt vestigiile sistemului de putere comunist, pentru care individul nu este altceva decât un „rău necesar" perpetuării sistemului. Pentru ca sistemul să se perpetueze el are nevoie de *copil, cetăţean* şi *pacient*, dar numai ca obiect lipsit de orice altă trăsătură decât cea înscrisă în definiţia birocratică, ca obiect

numerotat, de procesat într-un mod impus, ce nu ține cont de subiectivitatea persoanei. Astăzi beneficiarul acestor instituții este încă funcționarul, angajatul lor. A face presiune pe orice cale pentru ca aceste instituții să aducă în prim plan beneficiarul real și nu operatorul din interiorul său este o necesitate de salvare individuală și socială. De altfel, mesajul de la *Colectiv* a fost extrem de clar în această direcție.

Este emblematic cum două destine
ale culturii universale se pun singure în oglindă:
Beethoven cel surd și Borges cel orb.
Două existențe creatoare, întemeiate
(parcă pentru a-și catapulta metafora vie
dincolo de epoci) pe același paradox,
al forței în neputință.

Marina Dumitrescu

PARADOXUL CEL DE TOATE ZILELE

Suntem perfect fragili. O tornadă, un cutremur, un incendiu, o crimă, o boală ne spulberă oricând viața, ca pe a unei gâze. Faptul că ajungem să trăim 80, 90, 100 de ani nu exclude posibilitatea (chiar probabilitatea) ca, în orice moment, fluxul ființării noastre pământești să se curme, de parcă nici n-ar fi fost. Această evidență ontologică are două chei de interpretare: a omului simplu și a omului... complicat. Trăitorul și hermeneutul. Omul frust nu își interoghează destinul, preferând armonizarea cu sensul hărăzit. Omul metadiscursului, în schimb, nu se mulțumește ușor și interpelează, judecă, scormonește, răsucește datele problemei. Fragilitatea noastră constitutivă este, în primul caz, sursa înțelepciunii trăite, iar în cel de-al doilea, izvorul dilemelor și al angoaselor. Dar și motorul culturii. Punându-i față în față pe Anița Nandriș (a celor 20 de ani în Siberia) și pe Emil Cioran (al culmilor disperării), înțelegem contrastul între două seturi de valențe, diferite, dar comparabile. Într-un fel, raportul între țăranii și intelectualii

aruncați laolaltă în temnițele comuniste poate nuanța simetria sugerată – mai ales că ambele comunități erau reprezentate de elitele respective. Împinși de o suferință comună la limita supraviețuirii, rezistența prin cultură a unora era contrabalansată de vitalitatea morală, încastrată generațional, a celorlalți. Fiecare având câte ceva de învățat – cum reiese din atâtea mărturii. A pune explicit problema felului cum (să) îmbătrânim ne repartizează din plecare, pe toți cei care o facem, în categoria celor... complicați, căci, trebuie să recunoaștem, nu ne satisface mai nimic din ce avem, din ce am atins. Dorim, firește, mereu mai mult. Căutăm, avansăm, făurim în fel și chip, dar omitem că elanul acesta poate luneca, faustic, spre granița cu nepătrunsul. Spre mărginimea puterilor noastre. Iată-ne, astfel, la o răspântie. Pe o cale o vor lua contestatarii limitei. Prizonierii ei, adesea geniali. Întristații. Rebelii unei ordini imposibil de explicat și de răsturnat. Pe o alta, adepții paradoxului care ne definește simultan: vulnerabili și puternici. Mai mult – cu cât mai vulnerabili, cu atât mai puternici.

Odată ce am hotărât să chestionăm propria îmbătrânire, e firesc să precizăm sub semnul cui o punem. Al degradării sau al decantării? Al egoismului sau al dăruirii? Al sărăcirii sau al îmbogățirii? Al prezentului continuu sau al trecutului pierdut? Al urcușului sau al coborâșului? Mergem către o încheiere sau către un nou început? Omul smerit, spuneam, are încrederea bine sădită în ritmurile ancestrale, potrivit cărora e bine așa cum e (dat), în speranța a ceea ce va urma. Contrar premiselor, omul sofisticat este cel care are mai multă nevoie de ajutor. Atunci când nu crede mai mult decât ce vede, limanul său rămâne aici, în 3D: în propriul trup, în propria creație, în propriul renume, în propriile standarde și ale celor asemenea lui. Sprijinul major îl reprezintă însăși favorabila oglindire-de-sine. Încântarea lui Narcis, descoperindu-și chipul în luciul apei. Nu

cred să fie cineva total scutit de această ipostază care, inevitabil, face din trecerea anilor o povară tot mai greu de dus, dar și o sursă de frustrare, implicit de nerecunoștință. Oricât am încerca să ne (auto)motivăm în contextul restrictiv al evidenței sociale sau al performanței, prea departe nu avem cum ajunge, fiindcă nu vom putea evita la nesfârșit logica permutărilor circulare, plafonante. Mai devreme sau mai târziu, orice libertate astfel câștigată se va autodevora, dacă n-ar fi decât prin relativizarea sau uitarea antrenate de scurgerea vremii și fără neapărată legătură cu valoarea în sine. O spune, cu specifica lui simplitate, stoicul împărat Marc Aureliu: „Scurt, prin urmare, este timpul pe care fiecare îl trăiește, mic este colțișorul de pământ unde își duce viața; scurtă este, de asemenea, chiar cea mai durabilă faimă postumă, iar ea depinde de succesiunea acestor mici oameni care într-o clipită vor fi deja morți, fără să se cunoască nici măcar pe ei înșiși, cu atât mai puțin pe cel mort înaintea lor."[1] Fixarea în tridimensional își arată, de altfel, colții exact când devenim mai lucizi, adică atunci când începem îmbătrînirea. O treaptă a vieții insuportabilă pentru mulți, căci Narcis senex e de neconceput. Dincolo de formatul tridimensional, al tablei de șah, există însă varianta 4D, care nu așteaptă decât să fie accesată. A patra dimensiune deschide comoara ascunsă a condiției noastre. Când Psalmistul cântă: „Omul ca iarba, zilele lui ca floarea câmpului, așa va înflori. Că vânt a trecut peste el și nu va mai fi și nu se va mai cunoaște încă locul său,"[2] nu o face pentru a deprima omenirea de-a lungul miilor de ani ci, dimpotrivă, pentru a-L lăuda pe Cel care anulează deșertăciunea

---

[1] Marc Aureliu „Gânduri către sine însuși", Humanitas, 2013, p. 109.
[2] Ps. 102:15-16.

și asigură memoria absolută: „Pe Cel ce izbăvește din stricăciune viața ta, pe Cel ce te încununează cu milă și îndurări. Pe Cel ce umple de bunătăți pofta ta; înnoi-se-vor ca ale vulturului tinerețile tale."[1] Apoi, când peste vremuri, Sfântul Apostol Pavel preia termenii contradicției în siaj evanghelic, el pune temelie vitejiei noastre în războiul nevăzut, permanent: „Deci, foarte bucuros mă voi lăuda mai ales întru slăbiciunile mele, ca să locuiască în mine puterea lui Hristos. De aceea mă bucur în slăbiciuni, în defăimări, în nevoi, în prigoniri, în strâmtorări pentru Hristos, căci, când sunt slab, atunci sunt tare."[2] Iar după încă un mileniu și jumătate, când, în Sonetul 65, Shakespeare distilează aceeași temă, el pune sub pecetea sublimului un raport de forțe, unic în univers:

„...Cad munții cei puternici cu fruntea în ruină,
La Timpul ce învinge, cum oare să cutezi?
O, gânduri! Frumusețea curând se prăbușește
Sub Timpul ce-a creat-o: cine să poată, deci
Acestuia s-o smulgă? El sfaturi nu primește
Să-și protejeze fapta de glorie pe veci!
Da, n-o să poată nimeni, ci doar cântarea mea:
Ea, peste Timp, nălța-va iubirea ca o stea!"[3]

Ce înseamnă, în fond, a îmbătrâni frumos? Evident că nu despre cosmetizarea fizică poate fi vorba, din moment ce ea nu face decât să mimeze ceea ce nu mai e. (Cum să prețuiești o imitație? Cum să emoționeze o floare artificială? Nu e evidentă disperarea, în tehnicile de reîntinerire?)

---

[1] Idem, 4-5.
[2] II Cor. 12:9-10.
[3] W. Shakespeare, Sonetul 65, traducere Radu Cârneci, din vol. „Mari poeți ai iubirii", în pregătire la Ed. Bibliotheca, Târgoviște.

A îmbătrâni frumos nu poate însemna decât *a accepta* , cu demnitate și răbdare, sculptura timpului. Înlăuntru și în afară. A primi cu brațele deschise mesajul încifrat în ea, al cărui irepetabil destinatar te afli. Înseamnă, implicit, *a aștepta* mereu ceva nou, revelator, căci migala dăltuirii merge din nuanță în nuanță, sub călăuzirea Celui care ne cunoaște toate meandrele și ne dorește în comuniune cu El. Cum se face, pe de altă parte, că în curțile mânăstirilor vom întâlni, oricând, cele mai interesante ipostaze ale neîmbătrânirii – la 30, la 50, la 60, la 80, la 90 de ani? Fețe luminoase, împăcate, surâzătoare. Cum se face că în preajma celor „confiscați" de iubirea pentru Dumnezeu (dar și încercați pe măsură) găsim, ori de câte ori suntem disponibili, maxima consolare, maxima deschidere? Cum se face că vajnici oameni ai timpului lor au ajuns să prefere calea-cea-îngustă? Probabil fiindcă, mai mult decât oriunde altundeva, în spațiul ascezei și al rugăciunii nu se poate viețui neautentic. Aici, e ori-ori. Aici, locul oglinzii e luat de icoană, iar minciuna se întoarce înapoi ca un bumerang. Aici, timpul este obligatoriu un prezent continuu al nădejdii, dincolo de durere. Iar trecerea lui nu se măsoară în ani calendaristici, ci în clipe mereu proaspete. Nicicând identice. De fiecare dată mai adevărate, pe scara căutării și a mărturisirii. Așa cum frumos spune Georgios Mantzaridis: „Omul are înlăuntrul prezentului toate dimensiunile timpului. Trăirea corectă a timpului coincide cu trăirea corectă a prezentului. Iar trăirea corectă a prezentului îl ajută pe om să se apropie de adevărul care nu e desființat de timp."[1] Cu toate că desișul lumii ne îndepărtează de claritatea raportului cu Dumnezeu, minima perseverență ne va ajuta să înțelegem că,

---

[1] Georgios Mantzaridis, „Morala creștină", Ed. Bizantină, 2006, p. 421.

prin sinergia cu El, fragilitatea noastră endemică devine un scut inatacabil. În care non-sensul ricoșează spontan. Ridicol, ca o minge de ping-pong.

În această optică, lucrurile se leagă, parcă, de la sine. Paradoxal, credința și luciditatea se vor împleti, cu un firesc pe care spiritele obstinat-raționale nu îl vor accepta vreodată. Sau îl vor combate vehement, căci e de datoria lor. Luciditatea ne va ajuta să ținem capul sus și ochii larg deschiși, iar credința – să ducem la împlinire ceea ce concordă în Adevăr. Așa se va profila (de ce nu?), întâietatea îmbătrânirii asupra tinereții. Ba chiar unele avantaje ale ei. Cum?! – se vor întreba mulți. Nu e destul de limpede că, îmbătrânind, puterile slăbesc, limitările se înmulțesc, sfârșitul se apropie, cei dragi încep să moară, totul se încetinește, nu mai putem duce la capăt ce ne propunem? Lăsând la o parte caracterul relativ al termenilor (vizibil, bunăoară, la întâlnirea cu tineri-deja-bătrâni sau cu bătrâni-mai-tineri-decât-tinerii), se adeverește mereu că trăirea timpului pământesc, dincolo de biologic, e o stare de *spirit*. De ce există creatori sau gânditori pentru care îmbătrânirea condiționează alambicul rafinării? De ce numeroase capodopere au fost zămislite la apusul vieții acesteia, premergătoare celeilalte? De ce desprinderea de pasiunile temporale îmbogățește și nu sărăcește înțelegerea lucrurilor? Fie că o atribuim naturii, fie că o punem în seama Duhului de viață făcător, iconomia vârstelor noastre rămâne ancorată în mister. Nu însă într-un mister ostil, funebru, ci într-unul stimulant, învăluitor. În mod semnificativ, obsedantele tentative de extragere a omului din zodia paradoxului ontologic și de propulsare în cea demiurgică au eșuat de fiecare dată, fără drept de apel. Și vor eșua întotdeauna, spre slava umanității noastre imuabile. Așadar, în lumina oximoronului de fiecare zi, îndrăznesc a pune îmbătrânirea sub semnul împrospătării...

Nu îmi este greu deloc să spun ce nu regret din tinerețe. Nu îi regret solzii. Tăioși, fosforescenți. Obstinați. Pe măsură ce îi simt desprinzându-se și căzând, parcă respir altfel. Doamne, câte *nu* puteam face sau gândi, când eram om tânăr! Iată un suspin plăcut pe care, rostindu-l, prind cumva puterea unei vederi panoramice asupra călătoriei lumești. Cugetul devine mai maleabil și, în fond, mai cutezător. Și mă reînvață să învăț. Atenția sporește într-un fel anume, generând o concentrare de tip nou – dezrobită din ambiții. Acea atenție dictată de înțelegerea că viața cu bogatul ei rămuriș nu este o avuție, un bun personal sau vreo pricină de falã, ci un dar. Pur și simplu. Ei bine, acest sentiment al darului, accentuându-se tot mai mult, mă leagă de un orizont pe care duhovnicia creștin-ortodoxă îl nuanțează precum nicio altă filosofie, prin aducerea aminte de moarte: „Văd un pește murind de îndată ce este scos din apă și spun: acesta sunt eu. Dacă aș fi scos din brațele Tale, aș muri în câteva clipe, ca un pește aruncat pe nisip."[1] Amintirea morții întremează duhul vieții pentru că îl îndeamnă la o constantă cercetare de sine. Față către față cu această pre-vestire, îmbătrânirea se revigorează, neavând timp de risipit. Și de astă dată, forța provine din convertirea slăbiciunii în clarviziune. Iar aceasta, la rândul ei, trece în grija de a nu perpetua adularea de sine, sterilă, ignorându-l pe celălalt. Jună fiind, cu greu puteam ierta. Acum,

---

[1] Sfântul Ierarh Nicolae Velimirovici, „Rugăciuni pe malul lacului", Ed. Anestis, 2006, p.29.

mă preocupă îndreptarea a ceea ce am greșit, fără a pretinde ceea ce nu am dat. De mândrie, nu mă odihneam. Nu mă mulțumeam nicicând cu puțin. Nu mă puneam în locul nimănui. Ieri, extrovertirea era consolarea supremă. Azi, predomină nevoia părtășiei. Ieri, nu așteptam nimic concret de la Cel de sus, fiindcă era încă abstract. Credeam într-o idee. Pe măsură ce anii trec, El se apropie și mă încredințează. S-a făcut loc în jurul meu de când îmbătrânesc, obiectele își rarefiază importanța, doar teancurile de cărți se îndesesc. Nu mai atârn de unii sau de alții. Nu-i aștept să mă umple de încântare. În schimb, încerc să merg eu însămi spre cei care nu mai sperau că voi veni. Poticnirile își găsesc interpretarea (adeseori chinuitoare) în adâncul conștiinței, iar ziua nu are ore destule pentru câte mai am de aflat. Ceea ce am trăit până acum mă clădește. Neîndoielnic, voi purta mereu cu mine tot trecutul, pe cât posibil fără a împodobi nostalgic amintirile. De dincolo de mormânt, aud stilul casant al părintelui Arsenie Boca: „Ne luptăm pentru cauza lui Hristos, sub comanda Sa. Dacă el amână biruința noastră până la ultima zi a vieții noastre, aceasta va fi de cel mai mare folos. Deci, nu depunem armele în nici un caz."[1] Îi dau dreptate. Așteptarea are sens unic, ascendent.

Cultul post-modern al tinereții nu exprimă nimic fundamental. Reprezintă doar reflexul trecător al corpului sănătos și arătos, în spirit tabloid. Fără a disprețui armoniile trupului ca vas al vieții sau tocmai pentru că așa este, nu avem cum să admitem privirea autosuficientă asupra celui ofilit, îmbătrânit sau bolnav. Ne cutremurăm de duioșie în fața noului-născut, a culorilor lui catifelat-luminiscente, în

[1] Arsenie Boca, „Icoane pentru suflet", Ed. Agnos/Ed. Charisma, 2014, p. 62

fața inocentelor gângureli, dar întoarcem grăbiți spatele, la vederea chipului schimonosit al neajutoratului părăsit la colț de drum sau al unui vârstnic uitat pe patul de spital – de parcă nu ar fi fost și acela, cândva, un prunc rozaliu în brațele cuiva. De ce uităm atât de ușor? De ce nu anticipăm îndeajuns? Tocmai fiindcă nu ieșim din 3D. Nu străpungem plafonul de nori, secularist. Nu-l vedem în cel urâțit sau gârbov pe Hristos. Nu ne vedem, virtual, nici măcar pe noi înșine, în milogeala celui sclerozat de neputințe sau vicii – ca și cum nouă nu ni s-ar putea întâmpla nimic neprevăzut, ca și cum noi am fi niște statui. Cultul-meteahnă al sănătății biologice lasă bătrânețea în urmă ca pe o haină uzată, îngropată sub povara propriilor limitări. Vine însă vremea când tânărul de acum, îmbătrânind mâine, va înțelege că străbunicii rămân, de fapt, în avangardă. Deschizători de drum, călăuze cu efect întârziat spre înțelesuri încă greu imaginabile pentru noi. Îmbătrânirea (aparent coborâtoare) nu e decât asceză pătrunzătoare spre viața de apoi. Precum copiii, avem așadar nevoie de ghizi pentru a defrișa noile vârste, croindu-ne drum prin hățișul lor. Iar ajutorul pentru a le pricepe se află mereu în față, nu în urmă. Din această perspectivă, precursorii sunt cei ajunși deja acolo unde noi abia ar urma să sosim. Ne așteaptă în viitor, nu zac în morminte.

Este emblematic cum două destine ale culturii universale se pun singure în oglindă. Beethoven cel surd și Borges cel orb. Două existențe creatoare, întemeiate (parcă pentru a-și catapulta metafora vie dincolo de epoci) pe același paradox, al forței în neputință. Al înaintării necurmate de pătimirea fizică. Paralelismul merge departe. Muzicianul își pierde complet auzul la 48 de ani, iar scriitorul, vederea, la 55 de ani, după un îndelungat proces de instalare a respectivelor patologii. În cei 9 ani rămași pe pământ, Beethoven mai compune (în minte) câteva capodopere,

culminând cu Simfonia a IX-a. În cei 30 de ani ca nevăzător, Borges își împlinește magistrala creație – citindu-i-se, dictând și conferențiind. Nu putem îndrăzni să ne întrebăm cum ar fi fost dacă acești doi uriași s-ar fi lăsat doborâți, punându-și talanții la picioarele nemiloasei ispite care încercase să le amputeze opera. Așa cum nu putem să nu vedem în izbânda lor, o semnificație transcendentă. În însemnările sale intime, chinuitul muzician nota: „Cu calm și resemnare, plasându-mi încrederea, o, Doamne, în bunătatea Ta imuabilă, vreau să mă supun tuturor eventualităților destinului. Fii stânca mea, Doamne! Fii lumina mea! Fii pentru totdeauna refugiul unde va veni să-și caute adăpost încrederea mea."[1] Pe celălalt taler, agnosticul Borges, într-o celebră conferință despre orbire, făcea, indirect, o profesiune de credință paulină: „Un scriitor, sau oricare om, trebuie să se gândească la faptul că tot ce i se întâmplă este un instrument; toate lucrurile i-au fost date pentru un scop, iar acesta trebuie să se manifeste mai intens în cazul unui artist. Tot ce i se întâmplă, chiar și umilințele, necazurile, nenorocirile, toate acestea i-au fost date ca lut, ca material pentru arta lui. Din pricina asta am vorbit într-un poem despre vechea hrană a eroilor: umilința, nefericirea, discordia. Acestea ne-au fost date pentru a le transforma, pentru a face din mizera circumstanță a vieții noastre lucruri veșnice sau care aspiră să fie astfel."[2]

Suntem, deci, perfect fragili, oriunde și oricând. Cine este copilul? Cine e tânărul? Cine e vârstnicul? Grandoarea fiecărei zile sau a fiecărei salvatoare primăveri se manifestă pe o planetă care nu e mai mult decât o perlă, între

---

[1] L.v Beethoven, „Carnets intimes", Ed. R.A. Corrêa, apud Andrei Alexandru Căpușan (selecție și traducere), în Historia, nr.110, feb. 2011.

[2] J.L. Borges, „Cărțile și noaptea", Polirom, 2014, p. 306.

milioanele de galaxii. Numărul anilor nu reprezintă un indiciu de la sine înțeles. Momentul sau împrejurarea când văzul ascuns ne semnalează vremea îmbătrânirii nu are formă fixă. Iar dintre cei care, azi, reflectăm împreună, câți vom ajunge cu adevărat bătrâni? Nimeni nu știe. Și cum vom fi, oare, atunci – drepți sau încovoiați? Imposibil de răspuns. Sigură e însăși așteptarea, așa cum alegem să o situăm: în 3D sau în 4D. Prima opțiune e cea care ne ține în șah permanent, într-o cușcă genială. Provocându-ne până la refuz voința și imaginația, dar văduvindu-ne de înțelegerea lor ca binefaceri. Cea de-a doua ne dezvață de noi înșine, în iubire. Prin libertatea smereniei învățăm, ca într-o copilărie prelungită, cum să primim și cum să răsplătim timpul ce ni s-a dat, oferindu-i, la rândul nostru, ce avem mai de preț. Pe o asemenea cale vom alunga întristarea și, deci, nu vom risca să omitem frumusețea paradoxală a rostului nostru.

În amintirea părinților mei, Dinu și Etta

Îmbătrânirea este și acest lucru:
asumi în (marea) trecere,
ca un fluviu intrând în deltă,
identitățile
celor din care ești compus,
măcar genetic, dacă nu și
spiritual.

Augustin Ioan

ÎMBĂTRÂNIND

Demult, pe când tema nu îmi părea atât de vizibilă, scriam acestea:

„Îmbătrânesc în fotografii. Capul îmi creşte
de capul lui şi mări de riduri au lucrat la netezime.
Să fie (alt)cineva înăuntru, vălurirea lui de pântec întors
pe chip s-o tipărească, pe cerul gurii?
Atunci să te ţii fantazie:
doar creier lângă creier va să fie,
luciditate, omniscienţă şi eu
tânguindu-mi luciditatea şi
Laocoon printre circumvoluţii."

De la o vreme, mă tem, a devenit actuală, ba chiar orbitoare. Acum vreo doi ani, o tânără, probabil studentă, voia să îmi cedeze locul în tramvaiul 21. Cu greu am convins-o că nu este, încă, nevoie. Într-un juriu, i-am părut imberbului, confuzului său preşedinte că mă prenumăr printre cei vechi. Şi, chiar acum, apare editorul cărţii, în plus, obligându-mă la introspecţie: cum îmbătrânesc? Cum îmbătrânim? Cum se îmbătrâneşte: în cuante. Lucrurile par să se stabilizeze într-o stare de echilibru vremelnic, apoi, din vreme în vreme, iau cunoştinţă de o nouă scădere, de o împuţinare în plus, de vreo pierdere. E un proces, fireşte, dar e discontinuu.

Poate că a început cu moartea mamei, urmată rapid de cea a tatei – ambele premature. Poate că a început cu ochelarii, pe care i-am refuzat până când nu am mai putut citi fără ei. Poate că a coincis cu plecarea soţiei din ţară, acum aproape zece ani şi e exprimată mai ales în căsnicia pe Messenger şi Skype, între două drumuri lungi spre şi dinspre locurile exotice unde ea lucra. Poate m-a trezit faptul că am devenit profesor şi, imediat apoi, îndrumător de doctorat. Pierderea din vreme în vreme a câte unui coleg de generaţie m-a obligat să iau act că ne-am format în stres, pe ultimul deceniu al regimului comunist, dar am fost forjaţi şi de primul deceniu de după 1989, cu basculările lui de situaţii politice şi personale.

Anii lungi de burse, dincolo de câştigul individual, nu aveau cum să ajute nici căsniciilor, nici integrării noastre sociale, oriunde ne-am fi dorit ca aceasta să se fi produs: acasă sau în autoexil. Până acolo încât, uneori, mi-a fost greu să fac diferenţa între instanţele firii. Identităţi multiple, case nenumărate (dar un singur *acasă*, adeseori distant fizic şi niciodată atins încă), limbi diferite: toate şi-au pus, pe viu, semnul lor de carte, au adăugat un cearcăn. Constituirea

noastră de sine nu a fost uşoară, nu este încheiată, rămâne în flux: gândiri, răzgândire, strat nou, ebuliţie apoi.

Nici socialmente nu stăm bine: peste noi se sare, indiferent de competenţe (care, poate, par prea multe sau nu integral onorate, de-afară privind?). Sau pe noi nu se contează, când se numără steagurile: fie am spus/scris prea devreme ceea ce este astăzi rostit/citit; fie n-am spus/ scris cui trebuia. Aflaţi în treabă cu studiile, am ignorat constituirea noilor reţele de sprijin şi, nuci tari, ba eram prea tineri (adică prea plecaţi), ba eram prea critici (adică prea întorşi). Unii, la întoarcere, păreau ameninţători pentru orice fel de structură publică: academică sau politică. Din tinere speranţe am devenit brusc venerabili ca vârstă sau, oricum, de ignorat – unii, prin marginalizare la vârf; alţii, retraşi *ab initio* din false competiţii şi calpe ierarhii ale elitei prădătoare autohtone. Am scris mai degrabă mult, dar nu suntem citiţi şi deci nici citaţi cum speram, nici relevanţi academic cum puteam fi într-o altă realitate geografică, dacă ne-am fi asumat-o. Jumătate de orb pe jumătate de iepure şchiop: nici complet plecaţi, nici de tot întorşi, gravităm pe traiectorii asumate mai mereu pe jumătate, îngrijindu-ne de... următorii care nu ne urmează.

Astfel, suspendaţi în interregn, nu îmbătrânim, nu dezvoltăm burţi, nu asumăm chelii şi, oricum, nu albim, precum ceilalţi: noi ne... clasicizăm. Când am ajuns profesori, profesoratul era deja desuet şi fără relevanţa pe care o avea când noi tânjeam la el, în universităţi deşirate. Îngrijirea doctoratelor ne-a fost pasată când ajunsese monedă calpă: ba din scurtimea pseudo-europeană a doctoratelor, ba din fraudarea în masă a cercetării cronic subfinanţate şi a redactării de text academic cu autor incert. Când, în fine, ştim ceva, expertiza a devenit autistă sau insuficient angaja(n)tă socio-politic. Adică suspectă. Dacă

ne schimbăm orizontul, asumând responsabilităţi, devenim incomozi, pentru că nu suntem neapărat controlabili, neavând naşi sau meşteri-păpuşari pe deasupra.

Avem însă în acest proces discontinuu avantajul distanţei. Am văzut mult şi diferit. Am asumat alteritatea şi ştiinţa comparaţiilor: acum vreo zece ani, la un vernisaj de expoziţie simandicoasă, eram printre prea puţinii care ştiau cum se mănâncă sushi, bunăoară. Câte unul încă se mai întreabă, la şcoală, de unde ştiu ce să spun la cursul de arhitectură americană contemporană (oricum, singurul din ţară), căci am stat adeseori şi îndelung în SUA. Din vreme în vreme, foşti studenţi, plecaţi de tot (şi) cu ajutorul meu, mai scriu câte un rând de mulţumire: ei au ajuns şi au rămas, în vreme ce eu n-am avut curaj. Fireşte însă că mă mângâie fugar vorbele lor, chiar târzii.

Am trăit abia un an în plus după, decât înainte de 1989. Anii cei mai buni au fost aceia de tinereţe, dar relevanţi au fost cei de maturitate, din urmă. În 2000 aveam 35 de ani şi, fiind la o bursă, am realizat că acesta este echilibrul optim al vieţii. Lucram pe deşelate, eram curios şi avid: am scris un doctorat, al doilea, în filosofie şi două manuscrise, dintre care acela despre spaţiul sacru a avut şi cea mai bună carieră internaţională. Eram pe platou şi priveam cu egală blândeţe spre ambii versanţi ai vieţii: toţi ai mei erau teferi, speranţele toate erau încă intacte.

Cincisprezece ani mai târziu, corpul se luptă cu mine şi, probabil, va câştiga războiul. Dar nu prea curând, sper. Am descoperit spusa lui Buddha, potrivit căreia cea mai mare iluzie a omului este că are timp. Acum sunt mai puţin înţelegător cu cei care îmi risipesc bruma rămasă din el şi, în plus, o planific mai atent decât o făceam înainte. Nu mă mai angajez atât de neglijent în bătălii fără miză şi, trecând prin situaţii de criză, am înţeles că am, de fapt, mai puţini prieteni decât îmi numără contorul de pe

Facebook, prin urmare, sunt mai atent la acele relații care mi-au rămas și îmi fac mult mai greu altele noi, care, de aceea, rămân strict sociale. Sunt mai ursuz, dar și mai protector cu cei pe care îi am în răspundere academică și acaparator cu cei de acasă. Doar umorul mi-a rămas în hiperfuncție, cu o doză tot mai generoasă de autoironie.

Îmi amintesc mai des de mentorii mei, dintre care unul, profesorul Cezar Radu, ne-a părăsit prematur, în 2000. Mai des, pentru că am devenit eu însumi disponibil pentru mentorat, chiar dacă nu mă simt pe deplin întrebuințat nici de cei pe care i-am tutorat, nici de cei cărora sunt, acum, în postura de a li-l oferi. Dar acum sunt în măsură să apreciez generozitatea lor specială, care mi-a fost utilă exact atunci când, știu acum, aveam nevoie de ea. Că nu am urmat în întregime sfaturile pe care mi le-au dat – unii încă o fac – este strict vina mea și a vremurilor care mi-au fost date: poate că, în împrejurări diferite, aș fi fost mai chibzuit, mai atent la ofertele primite și la cele pe care le-am refuzat.

De altfel, regret multe și mult: cel mai mult, că nu am putut rămâne la Oxford la doctorat, deși am fost admis doi ani consecutiv. Nu am acceptat ofertele de post în SUA, gândind că puteam face și acasă cam aceleași lucruri, doar că mai prost plătit. Prost plătit am fost, e drept, dar nu am putut face aceleași lucruri aici, ca dincolo. Regret că am primit unele oferte (dar nu din motivele închipuite de detractorii mei, mulți) refuzând multe altele. Regret, poate, înainte de orice, că nu am putut avea copii. Toate acestea au venit însă dimpreună cu unele compensații care, cel puțin la vremea respectivă, au părut mai tentante; dar adevărul este că m-au dezangajat din urmărirea nesmintită a țintei.

Până acum, a fost o călătorie pe cinste. Știu că mă împuținez fizic și, de aceea poate, dăruiesc cu mai multă generozitate din tot ce știu decât o făceam înainte.

Niciodată nu am fost zgârcit, dar am devenit risipitor. Îmi donez cărțile fie bibliotecii de la UAUIM, fie altor școli: tot Cezar Radu m-a învățat asta, pe când îl ajutam să facă o bibliotecă în satul său natal din Republica Moldova și, mai ales, pe când, a doua zi după înmormântarea sa, am primit, Costin Popescu și cu mine, lăsat cu limbă de moarte moștenitorilor săi, dreptul de a alege și lua, din biblioteca sa, absolut orice am fi vrut. Am luat doar două titluri, atât cât să mi-l amintească. Regret însă că nu i-am reconstituit, deocamdată, acel minunat curs de estetică pe care mi l-am notat aproape cuvânt cu cuvânt.

Această strategie a risipei de sine mă face să împărtășesc bucuros tot ceea ce știu sau mi se pare relevant, uneori spre disperarea interlocutorilor, dar și să accept corvezi. Călătoriile-s încă multe, cu toate-ale lor: mirosuri și gusturi, peisaje și edificii, dar, mai ales, întâlniri cu oameni. Aceste amintiri, aceste întâlniri memorabile sunt singura avere reală pe care și eu și soția mea am strâns-o până acum și o avem de dat, căci nu se împuținează prin împărtășire.

Dar asta depinde, firește, de cât ținem minte. Înaintând spre final, memoria, pe care, multă vreme, mi-am crezut-o un aliat, a devenit un personaj capricios. Fie îmi aduce aminte, în varii rescrieri de palimpsest, de perioade cu totul obliterate și care, acum, îmi par mai relevante decât credeam mai demult; fie uită cu totul lucrurile cotidiene, jucându-mi feste, în ciuda prosteticii de felul agendelor de telefon mobil. Rețin fețe, dar uit nume; în schimb, din pricina vieții publice și a televiziunii, cu falsa ei apropiere a distanțelor, am senzația că știu bine oameni pe care, se dovedește ulterior, nu îi cunosc deloc. Deocamdată parez destul de bine și totul rămâne, încă, în registrul comic, spre amuzamentul soției.

La fel, îmi deplâng împuținarea acuității vizuale, care mă împiedică să mai citesc în ritmul în care am făcut-o

toată viața. Beneficiez însă, cumva, de basculare de la cultura scrisă la cea vizuală: avantajul de a fi văzut la fața locului multe dintre edificiile relevante ale profesiunii, ca și orele îndelungi petrecute pe internet mă ajută să stau, vorba americanilor, înaintea jocului sau, barem, în siajul lui. Dar nu mai cred în virtutea firii la zi, câtă vreme vârsta (sau experiența, care este consolarea cu care ea vine?) îmi permite și distanța semnificativă, critică, la adresa schimbării gratuite. Văd parcă mai bine peisajul, plonjant: cu ochii, firește, dar și, din ce în ce mai clar, cu ochii minții și deci pot compara ceea ce este comparabil și relevant, ceea ce, de la sol, nu se vede defel.

Bine că nu am fost întrebat nimic despre moarte, căci nu m-aș mai fi oprit din scris; de bună seamă, e tema unei alte cărți, nu neapărat mai sumbre decât cea despre îmbătrânire. Pe aceasta din urmă mi-o doresc, desigur, cât mai lungă și cât mai lină. Mă tem doar de decrepitudinea fizică, de neputințele corpului. Nu vreau să agasez pe nimeni cu împuținarea mea, mai ales pe cei care mi-s dragi. Mă tem că nu voi fi apucat să stau împreună cu soția mea destul. Prea le-am dat altora timpul pe care ar fi trebuit să îl petrecem împreună! Am reușit să ne construim titluri și cariere – fie! – dar pe seama vremii noastre, câtă ni se va fi dat și nu sunt convins că a meritat cu totul prețul.

Dar am dinainte și exemple luminoase de bătrâni, precum cel al domnului arhitect Ion Mircea (Ciuli) Enescu, de prietenia căruia ne-am bucurat, soția mea și cu mine, dimpreună cu aceea a doamnei sale, până la capătul lungii sale vieți. Una înțeleaptă și, mai ales, susținută în generozitate până la capăt. Un alt mentor, Arhiepiscopul, acum Mitropolit *emeritus* Chrysostomos de Etna, CA, mi-a spus, după ce l-a cunoscut, pe când avea aproape șaptezeci de ani și domnul Enescu, aproape nouăzeci: „Mă temeam că restul vieții mele intră într-o lungă și finală umbră; cunoscându-l,

însă pe prietenul nostru, mă îndrept cu optimism înspre ea." Au trecut de atunci zece ani; domnul şi doamna Enescu nu mai sunt, dar cu ÎPS Sa, care ne-a rugat să îi spunem nu Eminence, nici măcar Father, ci Daddy, sunt încă în viu dialog, am scris o carte împreună şi povestea continuă...

Am mai căpătat un obicei, după stingerea părinţilor. Ei erau, cumva, şi o pavăză dinaintea confruntării directe cu moartea mea. Îmi amintesc acum de ai mei la diferitele vârste pe care le parcurg singur, fără ei. Îi revăd şi dinspre vârsta mea de atunci şi dintr-a mea de acum, care era a lor. Probabil este şi motivul pentru care îi întâlnesc atât de des în vis. Îmbătrânirea este şi acest lucru: asumi, în (marea) trecere, ca un fluviu intrând în deltă, identităţile celor din care eşti compus, măcar genetic, dacă nu şi spiritual. Eşti mai mulţi decât tu însuţi: devii o fire plurală, mai înainte de a deveni una cu marea.

Fără drojdie mistică, bătrânețea e o pedeapsă
în cursul căreia îți blestemi
fiecare zi de mizerie fiziologică.
Și, fără Dumnezeu, după bătrânețe vine
moartea și după moarte nu mai vine
nimic.

Sorin Lavric

BĂTRÂNEŢEA MISTICĂ

Singurul mod de a întâmpina bătrâneţea este să-i declari război, refuzând să cazi în resemnarea pe care propria decrepitudine ţi-o inspiră. Fără o intenţie ostilă faţă de semnele sleirii, senectutea devine o scârbă, iar gustul ei o leşie. Numai că războiul nu stă în salvarea aparenţelor prin mimarea unei tinereţi pierdute. Nimic mai trist decât un ghiuj care nu-şi recunoaşte vârsta, recurgând la trucuri de ascundere a veştejirii. Lupta nu se dă în planul detaliilor somatice, unde bătălia e pierdută cam după pragul de 50 de ani, ci în planul drojdiei de spirit. Cine nu poate să-şi preschimbe vârsta într-un ordaliţiu cu ferment de duh e sortit unei prăbuşiri sigure, din care depresia sau anxietatea nu sunt decât cele mai blânde simptome.

Dar ce înseamnă „drojdie de spirit" sau „ferment de duh"? Înseamnă să preschimbi bătrâneţea într-o situaţie-limită pe care s-o resimţi ca pe o „experienţă spirituală". Expresia în sine e palidă, de o serbezime ce nu surprinde gradul de tensiune pe care o cere o astfel de trăire. E vorba de acea

smucire de care ai parte atunci când, întrezărind sfârşitul, guşti din buchetul de arome ale disperării. E momentul de răscruce când resorturile ființei hotărăsc drumul pe care o iei: ori te aşezi pe o orbită de spirit, cu iscarea unei perspective transcendente, ori nimereşti într-o vrie implacabilă, cu deznodământ jalnic. Ori crezi în zeu, ori crezi în țărână. Depinde de stofa fiecăruia şi de obişnuințele pe care şi le-a cultivat până atunci. Cine poate să-şi deschidă o vedenie în planul credinței îşi va prelungi câmpul vieții cu încă o durată, cine nu poate va claca lamentabil din lipsă de entuziasm. Războiul e nevăzut şi se dă în planul urletelor mistice, acolo unde nici un zgomot nu răzbate în afară. Fără drojdie mistică, bătrânețea e o pedeapsă în cursul căreia îți blestemi fiecare zi de mizerie fiziologică. Dar sub efectul unui ferment de transfigurare în duh, senectutea devine plutire încordată peste ruina trupului. Numai aşa poți compensa încetineala, anchilozarea, pierderea memoriei şi înşurubarea în tabieturi ridicole. Gândul morții trebuie dublat de presimțirea alunecării în alt univers. În lipsa presimțirii, bătrânețea e un supliciu, un izvor de umilințe. Cred că noblețea e cuvântul-cheie în privința artei de a îmbătrâni. Sunt bătrâni hieratici, a căror ținută îți inspiră respect, şi alții de la care nu ştii cum să-ți întorci privirea mai repede.

Ce e dramatic e că ofilirea pe care timpul o sapă în noi nu are un protagonist pe care să arunci vina. Aşa cum celule mor în virtutea apoptozei, tot aşa oamenii mor sub imperiul ceasului biologic. Bătrânețea e o fatalitate de a cărei cruzime nu se face nimeni vinovat. Singura rețetă e să te trezeşti la un nou prag de conştiință, căpătând certitudinea ieşirii treptate din scenă. Te retragi dintr-o lume pe care te obişnuiseşi s-o priveşti ca turnată în cadre eterne, dar care acum se dovedeşte efemeră. De aceea, cine îmbătrâneşte se smereşte. Dacă peste smerenie vine

credința, atunci scapi de tortură, căci nu vei percepe vârsta ca o pedeapsă. Dar fără credință, viața de după 60 de ani e o vale a plângerii. Calvarul degradării senile nu poate fi întâmpinat decât cu ochii la Dumnezeu. Restul e minciună de sine.

Cine intră în categoria lui „vetero" crește în carne și scade în suflet, devenind un conglomerat inert de părți care nu mai pot alcătui o armonie. Nu mai ești un trup bucurându-se de grația unor nervi în mișcare, ci ești ochiul care nu mai vede din cauza cataractei, ești chelia pe care n-o mai poți ascunde sub perucă, burta pe care nu o mai poți suge, proteza dentară pe care o pui noaptea în pahar, mirosul gurii pe care nu-l mai poți îndepărta, genunchii care te lasă la cel mai mic efort, xantelasmele care îți acoperă pielea feței, iar tu ești ecoul lăuntric al tuturor acestor stricăciuni.

Ce e distrugător nu e atât spectacolul hoitului care te trădează, cât repulsia pe care ajungi s-o trăiești față de acest hoit. Oricât de mult te-ai iubi, vine o zi când privitul în oglindă îți dă fiori de greață. Pentru ca tacâmul să fie complet, la lezarea amorului propriu se adaugă aversiunea pe care o simți în privirea altora. Și atunci îți aduci aminte cum, în anii tinereții, tu însuți contemplai cu oroare simptomele vârstei. Răzbunarea e perfectă și ciclul s-a încheiat. Sub unghi social, ești un rebut căruia contemporanii nu mai sunt dispuși să-i acorde încredere și asta fiindcă bătrânețea nu înseamnă doar vârstă înaintată, ci înseamnă și „vârstă socială". Iar vârsta socială e potențialul pe care societatea ți-l atribuie după înzestrarea pe care o ai. E setul de promisiuni pe care oamenii îl așteaptă de la tine. Și aici se petrece actul final: omul bătrân e o ființă care, în ochii semenilor, și-a epuizat posibilitățile lăuntrice. Un cocon golit de latențe sociale, o carcasă de la care nu mai e nimic de sperat sub unghiul noutății. Iar ipocrizia lumii de azi e

că, în ciuda strategiilor de menajare a bătrânilor (eufemismul „vârstei a treia" şi al „seniorilor" cărora li se amenajează cămine bucolice, în realitate veritabile ospicii destinate pacienţilor aflaţi în demenţă galopantă), repudierea lor e evidentă. Nimeni nu vede în vârstnici o sursă de virtuţi, seniorii fiind *senio confectus*, adică fiinţe cu puterile sleite. Iar compasiunea e indiciul sigur al lipsei de iluzii de care eşti înconjurat, căci simţi cum în jurul tău se face un pustiu pe care nu-l mai umplu decât gesturile grijulii ale apropiaţilor, acele gingăşii tandre cuvenite moşnegilor care nu au tactul de a părăsi mai repede lumea. În aparenţă, ne topim de gerontofilie, în intimitate sunt iremediabil veterofobi. Iar ipocrizia cea mare se simte în grija cu care cei tineri îi celebrează pe cei bătrâni. Nu cunosc perfidie mai mare decât a acorda unui bătrân titlul de „fiinţă emerită".

Emerit e insul scos din uz care continuă să se bucure de prerogative în numele meritelor de odinioară. La prima vedere, statutul de „emerit" aduce o distincţie, când de fapt el consacră o infirmitate: inerţia de dinaintea sfârşitului, pasivitatea de fosilă simţindu-şi capacul sicriului deasupra capului. Emeriţii sunt epave având parte de premii de consolare, de indemnizaţii de merit şi de înlesniri fiscale. Decât emerit, mai bine dus la ospiciu.

Aşadar, singurul remediu pe care îl văd în faţa catastrofei e mutarea atenţiei în plan religios. Fără vedenia unui numen transcendent, a te agăţa de viaţă după 60 de ani e o necuviinţă. Şi fără Dumnezeu, după bătrâneţe vine moartea şi după moarte nu mai vine nimic. Cui îi lipseşte bolta transcendentă, adică posibilitatea de a-şi cufunda declinul în matca unui ideal de spirit, acela nu poate fi consecvent cu sine decât într-un singur fel: căzând în disperare şi alegând sinuciderea. Prin urmare, ori crezi în numen, ori crezi în ţărână.

Dar mie, deocamdată,
îmi place drumul către
bătrânețe.
Aduce a vacanță.

Anca
Manolescu

UN TIMP–SPAŢIU DE AŞTEPTARE

„Situaţia ţi se înrăutăţeşte pe zi ce trece", mă asigură cu umor fata mea, Maria. Dar mie, deocamdată, îmi place drumul către bătrâneţe. Aduce a vacanţă. Am fost mereu înclinată să mă scol târziu, să citesc fără limita de timp impusă de vreun program. Făceam aşa şi înainte, dar pe apucate şi pe un fond de (slabă) remuşcare. Acum o fac în voie, în mod legitim, cu sentimentul unei libertăţi asigurate.

În orice caz, simt că am intrat într-o etapă cu alt ritm, cu o altă atitudine decât cele de până acum. A apărut între altele curiozitatea de a mă observa, de a urmări cum se întipăresc treptat în mine trăsăturile noii vârste. Am acum o mică distanţă faţă de mine însămi pe care n-o aveam în anii explicit activi, când mă judecam desigur, dar fără această modestă „obiectivitate". Iată, în continuare, câte ceva din ce am constatat.

S-a schimbat percepţia timpului, relaţia cu timpul. Nu mai e el albia principală unde se scurg preocupările, faptele, proiectele care au importanţă pentru mine. Înainte

le gândeam, ca de la sine înțeles, în regimul succesiunii: aveau termene de încheiere, pentru ca din ele sau după ele să trec la următorul lucru de făcut, funcționam prin acumularea lor orizontală, le apreciam și mă apreciam prin felul cum, fiind receptate și de ceilalți, mă duceau sau nu înainte, spre alte proiecte, fapte și propuneri. Pe scurt, le trimiteam pe șina fără capăt a timpului. Sigur că, prin orientare personală și prin interesele în studiul religiilor, aveam în vedere axa verticală, reperul din zenit. Totuși – o constat prin comparație cu starea de acum – avântul cronologic dădea linia dominantă în desenul vieții mele.

Acum timpul nu mai e vectorial, și-a calmat cursul, nu mă mai cheamă înainte. Mă îndeletnicesc – ponderat – cu teme care îmi aparțin, pe care le-am ales, care sper să intereseze desigur și pe alții, dar mă interesează în primul rând pe mine, și ca materie de cercetare, și ca problemă de viață. Nu că nu am avut și înainte marele noroc să pot lucra pe subiecte care mă atrăgeau. La Muzeul Țăranului Român, Horia Bernea și Irina Nicolau aveau talentul de a crea o atmosferă unde munca era pasiune, bucurie, libertate. În colaborările cu revistele *Dilema* și *Dilema veche*, cu Colegiul Noua Europă, cu Editura Humanitas am întâlnit aceeași cordialitate exigentă. Grație lor, raportul cu instituțiile, anii de „serviciu" n-au avut nimic de exercițiu impus, au fost nutritivi pentru mine. Acum am însă singură alegerea, răspunderea propriei mele teme. Eu îi decid tipul de desfășurare, eu – nețînută de vreun termen – aștept ca ea să se lege; eu revin în fiecare zi asupra ei, sperând să obțin ceva mulțumitor. Timpul a căpătat un fel de calitate spațială. Cursul lui exterior e de o nestânjenitoare monotonie. Dar înăuntrul lui, îmi pot permite să aștept ca lucrurile să se coacă, să mă nelinișteasca atunci când se împiedică, să mă exaspereze când virează spre banalitate, să răsuflu ușurată dacă o iau din loc. În acest timp-incintă, axa verticală nu a căpătat mai

multă pregnanță decât înainte. Atenuarea timpului cronologic nu a dus la întărirea direcției spre zenit. Nou e acest timp-spațiu de răgaz (și de răbdare), în care dai roată unei teme, unei preocupări.

Sigur că există destule, multe momente „stătute", de plictis, de lehamite, de „la ce bun?", de „ce rost au toate astea și eu împreună cu ele?". Întrebări care se iveau și înainte, dar care erau absorbite ceva mai repede, fiindcă treburi de tot felul mă chemau la ordinea lor, fiindcă timpul curgător mă ducea pe spinarea lui. Acum trebuie să duc singură povara lâncedă a îndoielii, să nu mă las covârșită de paloarea ei, să scot profit din stânjenitoarele ei obiecții, toate astea fără ajutorul unor solicitări exterioare.

Ce sper de la timpul-spațiu și de la temele cărora le dau roată în cuprinsul lui? Nimic nu mă asigură că temele în cauză vor deveni active în mine, că mă vor transforma. Însă pot să mă familiarizez măcar teoretic cu ele, îi pot întreba pe cei care le-au străbătut efectiv, pot cerceta ce s-a adunat ca viață și gândire împrejurul lor. Chiar dacă nu vor deveni în mine experiență nemijlocită, pot face din ele teme care mă locuiesc. Iar timpul-spațiu poate fi un mediu unde aștepți...

Cu radicalitatea ei spirituală, Simone Weil spunea că omul nu-și poate propune să înainteze spre Dumnezeu. Că asta nu-i stă în putință. Ceea ce poate face e să-și exerseze atenția, receptivitatea față de necunoscutul, de misterul Lui, să devină așteptare. Dumnezeu este cel care coboară atunci și atinge/ preia sufletul...

Nu mă compar, evident, cu intensitatea mistică a acestei Antigone („Există la Simone Weil", spunea Cioran[1],

[1] *Cahiers 1957-1972*, *apud* Simone Weil, *Oeuvres*, Paris, Gallimard, 1999, édition établie sous la direction de Florence de Lussy, p. 1265.

„o latură de Antigona care a ferit-o de scepticism și a apropiat-o de sfințenie"). Dar, reducând drastic scara în ce mă privește, aș da cam acest rost îmbătrânirii (mele). Nu ignor comoditatea, răsfățul, egoismul cu care se amestecă așteptarea mea. Mi-e câteodată teamă de prea molcomul meu trai, de plăcerea cu care îmi trăiesc (mă mint că îmi trăiesc?) – prea destinsă – așteptarea. Dar Dumnezeu e, sper, generos și cu cei mediocri, dacă au o fărâmă de bunăvoință. Așadar, îmbătrânirea ca rezistență față de „băltire", ca antrenament al atenției, ca dispoziție către un vast imprevizibil...

Un alt lucru cu care mă obișnuiesc e conștiința slăbiciunii mele de judecată, e o *imaturitate acum asumată*. Ce vreau să spun cu acest paradox, aparent facil? Vreau să spun pe de o parte că, în ciuda unor eforturi perseverente de a mă cultiva, constat cât de ridicol de inadecvat am privit și am tratat o mulțime de situații de viață, că orizontul în care mi-am dus cercetările e modest, că discernământul meu a șchiopătat și șchioapătă. Mă simt pur și simplu necoaptă ca judecată. Vreau să spun pe de altă parte că, tocmai din această pricină, simt că mai am o mulțime de lucruri de aflat, de învățat, de descoperit, de deprins. Sper încă să mă maturizez, să mi se transforme mintea, să mi se rafineze.

Uitându-mă la cazul meu, nu cuplez deloc bătrânețea cu înțelepciunea. Bătrânețea ca judecată rotundă, superioară, care se revarsă asupra unor tineri dimprejur poate fi un ideal, poate fi o imagine literară sau tradițională, e o strălucită realitate în anumite cazuri spirituale și intelectuale. Dar asocierea automată între cele două nu e realistă. Nici autorii antici[1], nici autorii creștini[2] nu le-au suprapus

---

[1] Cf., de pildă, Geoffrey S. Kirk, „Old Age and Maturity in Ancient Greece", *Eranos Yearbook*, vol. 40, 1971, Leiden, Brill, 1973, pp. 123–158.

[2] Georges Minois, *Histoire de la vieillesse en Occident*, Paris, Fayard, 1987.

ca de la sine înțeles. Cred că mai degrabă în vârsta de mijloc, când este activ profesional și public, omul are sentimentul că stăpânește cognitiv lucrurile, că le poate geometriza, cântări și decide, că prin studiu și reflecție le poate „rezolva". Atunci se simte sigur pe judecata lui. Când îmbătrânește devine mai întrebător...

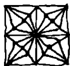
În iconografia răsăriteană, ca și în imaginile goticului, mai ales ale celui târziu, internațional, chipurile de bătrâni au o prospețime de substrat, peste care se așază semnele emblematice ale vârstei: bucle albe, riduri și cearcăne. Ele sugerează că bătrânețea/ îmbătrânirea bună e cea în care ființa interioară își păstrează plasticitatea, chiar dacă trupul și facultățile sufletului îndreptate spre contingent se șubrezesc. În ordinea Duhului devii tânăr, chiar dacă în afară îmbătrânești. E o temă veche, pe care o exaltă, de pildă, Clement Alexandrinul: creștinii sunt „ființe tinere" *(néoi)* fiindcă participă la primăvara Cuvântului nou (Pedagogul I, 20, 3-4).

Aș spune – deziderativ – că o îmbătrânire reușită e cea care constată cât de mult mai are de înaintat în cunoaștere, într-o cunoaștere spirituală. Care înmulțește întrebările, nuanțele, cercetările în jurul unor teme esențiale, încercând să le facă loc înăuntrul propriei persoane. Care privește lucrurile cu un spor de seninătate, dar fără a se lasă sedentarizată. Ce înseamnă asta?

Înseamnă, pe de o parte, că separă mai ușor, mai lucid decât până atunci, ceea ce e hotărâtor de ceea ce e mărunt, ceea ce are gust de absolut de ceea ce e doar solicitare a imediatului. Devine mai răbdătoare, mai îngăduitoare cu aspectele nedecisive, chiar dacă stânjenitoare, ale lucrurilor, ale semenilor, ale eului propriu, pentru a degaja ceea ce e cu adevărat important. Persoana devine, într-un fel, mai nonconformistă decât în vârstele precedente fiindcă nu mai are în față exigența de a acționa/de a se afirma în decorul social și, ca urmare, de a se supune convențiilor

lui. Nu vreau să spun că îmbătrânirea te scutește de civilitate. Nici vorbă. Dar e o civilitate în care stilul interior o ia înaintea obligației, a regulii, a aranjamentului social.

Înseamnă, pe de altă parte, că îmbătrânirea produce o selecție din ce în ce mai hotărâtă a preocupărilor, a lecturilor, a îndeletnicirilor. Te ocupi de ceea ce te hrănește, te implică. Există aici – o spun în nume propriu – pericolul să te îngustezi, să te închizi în lucruri prea bine știute, să nu mai ai curiozitate pentru idei, cărți, întâlniri, oameni care ți-ar putea aduce – în mod neașteptat – ceva prețios. Să pierzi tocmai plasticitatea. E nevoie, probabil, de o bună cumpănă între așezarea pe un drum, pe drumul propriu, și acceptarea unor semne din afara lui. Frica mea cea mare e să mă trezesc într-o bună zi că nu mai am chef, nici direcție să merg, că mă învârt pe loc. Dar aici îmi pun nădejdea în Cel care ne atrage către sine.

Constat că am compus o imagine destul de tonică, poate excesiv de optimistă, a îmbătrânirii (mele). Dar am avut în jur exemple frumoase de îmbătrânire. Părinții mei n-au încetat până la sfârșit să fie activi, generoși cu cei din preajma lor, oferindu-și cunoștințele și căldura afectivă unor tineri care i-au înconjurat cu recunoștința lor. Pentru prietenul nostru Florin Mihăiescu, ieșirea la pensie a fost ca o eliberare; i-a dat în sfârșit tot răgazul să se ocupe de ceea ce se cheamă studii tradiționale. Ultimele vârste i-au fost mai pline de meditații, de scris și de îndrumarea unor tineri decât fusese vârsta obligațiilor profesionale. Am avut exemple în care, dincolo de inevitabile melancolii și scăderi fizice, bătrânețea arată consistent, surâzător, dinamic.

Bătrânețea nu e o prăbușire bruscă —
decât în cazuri patologice.
E o trapă secretă, un mecanism ce te scoate,
lent, insesizabil, în afara scenei,
în afara lumii.

Mircea Mihăieș

BĂTRÂNEȚEA. MOD DE ÎNTREBUINȚARE

Jaques, unul dintre însoțitorii Ducelui izgonit din *Cum vă place*, e citat adeseori pentru faimoasa constatare: „All the world's a stage,/ And all the men and women merely players" (II,7). Cele două versuri shakespeariene au făcut o carieră colosală. Ele corespund nevoii imediate a individului de a se regăsi într-o formulă memorabilă. Teatrul și viața erau trăite, în spațiul elisabetan, sub dublul semn al metaforei și al urgenței: intrai și ieșeai din scenă cu același aer și cu aceleași gesturi ca la intrarea și la ieșirea din viață. Magia cuvintelor s-a dovedit capabilă — și înainte, și de atunci încoace — să instituie realități proprii. Și, mai ales, un timp propriu.

Nu numai Jaques, dar și tovarășii săi trăiesc sub „the creeping hours of time", oprimați de două „weak evils" („plăpânde rele"): „age and hunger" („vârsta și foamea"). Asocierea aceasta — stranie în formă, șocantă în conținut — vorbește despre o echivalență în precaritate. Ambele conotează defectivul, negativul, minusul existențial, aproximația

ontologică. Una e indusă prin absență, cealaltă prin exces. Prea puțină hrană și prea mult „timp furișându-se leneș", fără să bagi de seamă.

Nu la fel de citată e sistematizarea vârstelor omului, datorată aceluiași Jaques. Vârste, adică scene, jucate în teatrul lugubru, pe scena nemiloasă a „timpului ce se furișează". Cel dintâi rol interpretat de om e *copilul* „în brațele dădacei/ Scâncește, țipă și nu-și află locul". Apoi *școlarul:* „cu un ghiozdan în mână/ Și fața fragedă ca zorii zilei,/ Târându-se spre școală-ncet ca melcul". Următorul, *îndrăgostitul,* „ce suflă încins,/ ca un cuptor, slăvind, cu glasul stins/ Sprâncenele-mbinate-ale iubitei". Doar pentru scurtă vreme, pentru că limbajul suav e înlocuit de sudalma grosieră a *soldatului* „bărbos și mustăcios ca leopardul/ Bănuitor mereu că-i cauți price,/ Și gata să se-ncaiere oricând/ Dând buzna, până-n gurile de tun,/ Să-nhațe bășicuța de săpun/ A gloriei". Al cincilea, *judecătorul,* burtos, cu „ochi severi și barba rotunjită cu îngrijire". Al șaselea — „trăit" cu ochelari pe nas —, e *victima timpului,* cel obosit de-o lume prea largă pentru „obositele-i picioare". Al șaptelea rol — „that ends this strange eventful history" — e *copilăria a doua,* cea a diminuării acuității organelor și a dispariției simțurilor: „sans teeth, sans eyes, sans taste, sans every thing".

Bătrânețea — doar o copilărie din care s-au evaporat treptat însușirile? O zbârcire dizgrațioasă a ceea ce cândva fusese „chipul strălucitor al dimineții", „cuptorul încins" sau „vorba înțeleaptă"? O pierdere a calităților, o descreștere a strălucirii, bucuriei, energiei, demnității, hotărârii, creației, vitalității, aroganței — totul? Și asta. Dar nu numai.

Un „rău plăpând", așadar. Un rău instalat pe nebăgate de seamă, prin rarefierea simțurilor și prin retezarea antenelor ce recepționează realitatea: căderea dinților, slăbirea vederii și atrofierea organelor gustului... Dar marea

primejdie provine chiar de aici: din felul treptat, „plăpând", din furișarea tăcută. Bătrânețea nu e o prăbușire bruscă — decât în cazuri patologice. E o trapă secretă, un mecanism ce te scoate, lent, insesizabil, în afara scenei, în afara lumii.

La sfârșitul anilor 1950, Erik H. Erikson sporea cu una vârstele poetic contabilizate de melancolicul Jaques. Pentru el, ciclul vieții era alcătuit din opt nivele: Erikson făcea distincția între o maturitate „tânără" și maturitatea propriu-zisă. Două decenii mai târziu, și-a amendat propriul tabel, ajungând la concluzia că și bătrânețea se divizează în două stadii. Nu „a doua copilărie", așa cum o botezase Shakespeare, ci două praguri: cel dintâi, spațiul bătrâneții „clasice", „socratice", oprit undeva în jurul vârstei de șaptezeci de ani. Al doilea palier, o creație a modernității, supraetajează cu un deceniu și jumătate percepția „maximalistă". O statistică invocată de Jean Delumeau vorbea de peste 865 000 de bătrâni, doar în Franța, trecuți de optzeci și cinci de ani în anul 2000!

Dacă Shakespeare folosea criteriul poetic-biologic, iar Erikson, inițial, pe cel psihologic-social, acesta din urmă propune și o abordare a existenței din perspectiva vârstei ca atare: cu alte cuvinte, bătrânețea folosită drept criteriu al evaluării bătrâneții – „Bătrânețea celor de optzeci sau nouăzeci de ani aduce cu sine noi cerințe, reevaluări și greutăți zilnice. Aceste griji pot fi doar discutate în mod potrivit, și înfruntate, stabilind un al nouălea ciclu care să limpezească greutățile de înfruntat" (Erikson, 1997, p. 105).

Marele impediment în studiul celui de-al nouălea stadiu, prin centrarea exclusivă asupra subiectului, îl constituie pierderea *autonomiei* de către persoana vârstnică. Termenul e, de altfel, extrem de ambiguu: el sugerează împuținarea resurselor fizicului, pentru a descrie, în fapt, dispariția iremediabilă a puterii psihice. O lume condusă

de bătrâni înțelepți, dar decăzuți din punct de vedere fizic, e de neimaginat în modernitate. Fără s-o spună, aceasta a împins în prim-plan specia animalului politic capabil de lungi și aspre confruntări cu adversarii. Campaniile electorale — costisitoare financiar, dar și ca energie — îi defavorizează pe cei incapabili să străbată mii de kilometri pentru a vorbi direct cu alegătorii. Oricât de mare ar fi puterea televiziunii, ea n-a reușit să substituie cu totul prezența fizică, *de la animal la animal*, a celui care speră să dobândească o funcție publică. Regulile nescrise ale democrației acționează, iată, discreționar: îi dezavantajează pe cei care ar fi, mental, mai calificați pentru a conduce, în favoarea celor slujiți de-un fizic și de-o sănătate de fier. Ca să nu mai vorbim că-n aseptica lume postmodernă un *sans teeth* e dinainte condamnat, dacă nu respins cu oroare!

Am sugerat deja că bătrânețea e o problemă a corpului? Dar atunci ar trebui să spunem și că ea rămâne exterioară spiritului — ceea ce nu e adevărat. De la banala scleroză la straniile goluri de memorie și la ruperea inexplicabilă a legăturii cu imediatul, bătrânețea se manifestă ca un refuz al supraviețuirii. Alunecarea spre trecutul îndepărtat, spre prima tinerețe și spre copilărie sunt formulele cele mai frecvente de a respinge prezentul și absența de evenimente. Bătrânețea recuperează mai ales epocile pline de mișcare, prinzând în rame idealizante forța motrice a altui timp. A timpului care nu mai există.

De aceea, lunile sau anii de armată, în cazul bărbaților, și primul bal, în cazul femeilor, devin subiecte obsedante ale conversațiilor. Ele reprezintă formule de salvare în raport cu punctele de maximă mobilitate fizică și disponibilitate nelimitată la necunoscut: „Din moment ce independența și controlul sunt puse sub semnul întrebării, respectul de sine și încrederea slăbesc. Speranța și încrederea, care cândva oferiseră un suport ferm nu mai sunt

reazemul puternic al zilelor de altă dată" (Erikson, 1997, p. 106). Așadar: memoria selectează, în numele dorinței inconștiente de stimă-de-sine, acele scene — mai ales acele scene — capabile să restaureze încrederea!

Înțelepciune sau viclenie? Teamă de durere și neputință sau strategie a disperării? Putem face doar recomandări, fără a fi capabili să trăim disperarea. Prescriem rețete acolo unde nu e decât descurajare și spaimă obscură: „Cea mai înțeleaptă soluție e probabil să înfrunți disperarea cu credință și cu o necesară umilință" (Erikson, 1997, p. 106). Ne învârtim însă în cercuri: disperarea trimite la înțelepciune, speranța la tărie și toate acestea la credință. La credință și la umilință. Bătrânețea — o formă de neevitat a trăirii religiosului? Da, a unui anumit tip de religios: cel înțeles ca o credință în ceva prin excluderea a altceva. Conceptele bătrâneții sunt aproape întotdeauna ivite prin contrast: versant negativ a ceea ce cândva fusese pozitivitate pură, bătrânețea privilegiază *distonicul* în defavoarea *sintonicului*. Drept consecință, studiul bătrâneții poate avea loc doar într-o formulă comparatistă: bătrânețea este, adeseori, ceva care s-a pierdut ori s-a transformat în opusul său. O golire de conținut a viselor, speranțelor și iluziilor acumulate și pierdute de-a lungul existenței.

Ciclurile vieții se alimentează prin asumarea unor proiecții psihice și a unor procese psihologice. Prin urmare, e irelevant să căutăm în stadiile vieții polaritățile absolute. Dacă am urma o astfel de tehnică, ar trebui să opunem bătrâneții copilăria. E, de altfel, modalitatea preferată a artei: în declinul final descoperim semnele începutului, după cum în sămânța care germinează există deja moartea ei. Oricât de spectaculoasă, o astfel de abordare nu epuizează realitatea adâncă a fiecăreia dintre stadiile vieții. Filmele lui Bergman sau cărțile de „amintiri din copilărie" nu demonstrează decât începutul funcționării deficitare a

memoriei afective: accentul cade tot mai mult pe trecut, provocând un dezechilibru afectiv și o sărăcire, dacă nu o frustrare a relației cu prezentul.

Există, firește, puncte în care copilăria și bătrânețea comunică. Ele chiar cunosc momente de suprapunere perfectă: prima copilărie și senilitatea (aceasta din urmă nu e, totuși, punctul final obligatoriu al evoluției vieții, după cum nu e nici un apanaj al bătrâneții!). Dar această percepție a senilității ca formă de retrăire a primei copilării rămâne discutabilă și nu avantajează neapărat copilăria! Bătrânețea se opune unei alte etape a vieții, și anume maturității. Mai precis, maturității *tinere*, descrisă adesea ori ca fiind caracterizată de *genitalitate, intimitate, cult al prieteniei, sex, competiție, cooperare, dragoste, refuzul exclusivismului, dorința de afiliere* și *elitism*.

Cu bătrânețea (concept în egală măsură temporal și psihologic), simptomele „creșterii și expansiunii" sunt primejduite și, treptat, anulate. Tinerețea oferă, parcă de-a gata, perspective și modalități de a pune în practică gândul, inspirația, dorința. Tinerețea, adică *timpul tânăr*. Ceea ce se pierde, cu vremea, nu e calitatea aspirațiilor, ci „lungimea" timpului. A timpului-energie.

E greu de stabilit ce scade mai întâi: puterea sau încrederea în putere? În funcție de răspunsul dat acestei întrebări, ne plasăm fie în domeniul psihologicului, fie în cel al temporalității. Presupunând că mai întâi scade puterea, admitem că timpul conține o forță proprie și că ființa umană crește și descrește în funcție de raporturile stabilite cu timpul. De ce avem relații mai bune cu timpul în prima parte a vieții și de ce relațiile se înrăutățesc în partea a doua? Poate pentru că la începuturile vieții, mai ales în copilăria mică, intervine *încrederea* celorlalți. „Încrederea de bază", cum o numește Erikson, se referă la strategiile de protecție oferite de cei apropiați — ceea

ce înseamnă că speranța de viață își instituie propria realitate și propriul univers.

Dacă privim bătrânețea dinspre celălalt versant, al psihologiei, putem spune că micșorarea încrederii în sine precede îmbătrânirea, iar timpul nu joacă decât un rol conjunctural: timpul devine o anexă a unui proces obscur de autoanihilare. El e identificabil în mecanicizarea gesturilor vieții, în dobândirea *obișnuinței de a îmbătrâni*, o acțiune psihologică ce-l obligă pe om la o reconsiderare și diminuare a legăturilor cu exteriorul. Neîncrederea în sine nu are legătură directă cu starea sănătății și nici cu forma fizică, mai mult sau mai puțin bună. Altceva erodează echilibrul fragil numit „încredere în sine". E un fel de acceptare tacită, o contaminare misterioasă ca de-o boală inevitabilă, ca de-un ritual obligatoriu. Îmbătrânim pentru că au îmbătrânit și părinții noștri, care, la rândul lor, au îmbătrânit pentru că le îmbătrâniseră părinții.

Ca nici o altă vârstă, bătrânețea e dependentă de lumină, de lumina violentă a dimineții. N-a scăpat nimănui neliniștea plină de speranțe cu care bătrânul urmărește ivirea zorilor, iradierea puternică a soarelui nou. E ceva misterios în acea speranță neliniștită, o promisiune a unei revelații secrete, a unei lumi neștiute ce se va fi aflând dincolo de timp, în străfulgerarea de-o clipă, în confruntarea cosmică în care noaptea cedează în fața zilei. Aici trebuie căutat scenariul neștiut al bătrâneții, în scurta înfruntare între ceea ce, metaforic, reprezintă ființa umană ajunsă să semnifice întunericul și forța, încordarea, încercarea ei patetică de a mai cuceri, prin lumină, încă o zi.

Există, așadar, o componentă moștenită a bătrâneții (sau, mai precis, a îmbătrânirii), dar există și accidentele de parcurs. Neîncrederea, moartea speranței, deprimarea, indecizia, amânarea sunt induse de nesfârșita lor repetare, dar mai ales de către deja știutul deznodământ. Îmbătrânim

pentru că am acumulat prea multe eşecuri şi am îndurat prea multe umilinţe. Nu corpul, ci aura ce înconjoară construcţia de vise şi planuri, de nădejdi ascunse şi îndrăzneli nebuneşti se deteriorează o dată cu acţiunea timpului. Fiinţă temporală, omul a plantat în sine cel mai necruţător agent distructiv dintre toate: inclementul factor temporal.

Speranţa nematerializată provoacă aproape de la sine „ciobirea" voinţei. Se pot alcătui statistici privind derularea tumultuoasă a acestui proces, însă cea mai bună metodă de a-l pune în evidenţă este analogia. Ivirea aproape virulentă a voinţei la copilul mic urmează o curbă ascendent-descendentă determinată de obstacole exterioare. „Will to do", *voinţa de a face*, nu e, bineînţeles, *voinţa de putere* nietzscheană, însă e destul de limpede că originile lor sunt comune: copilul vrea să facă pentru că el râvneşte să ia în posesie un anumit spaţiu al lumii. Marea problemă o constituie *limitele*. Cine, de ce şi pentru cât timp le instituie? O primă presupunere e că limitele sunt forma de expresie a unei voinţe mai mari, mai coerente şi mai sistematice. Abandonăm copilăria, aşa cum ne recunoaştem învinşi de o voinţă superioară — pentru că timpul s-a întrupat mai convingător în alte ipostaze ale fiinţei ori în alte situaţii trăite.

Iată cum un element fizic sau psihologic *(limita şi limitarea)* se metamorfozează în element etic: ne ruşinăm pentru că nu suntem capabili să transgresăm anumite graniţe mentale. Punem sub semnul îndoielii legitimitatea noastră ontologică pentru că alte forţe sunt mai convingător / constrângător aşezate în *etica voinţei*. Grăuntele de dubiu semănat în copilărie va reveni din ce în ce mai des pe parcursul vieţii, pentru a ajunge să domine majoritatea proceselor psihice la bătrâneţe. Neputinţa de a-ţi impune mesajul (corporal, volitiv) creează într-o primă instanţă insecuritate personală, iar într-a doua recunoaşterea îndurerată a înfrângerii.

Slăbirea voinței este însoțită de exacerbarea moralei. A unei morale torturante, oprimante, seci, devastatoare. „Cumsecădenia" bătrânilor ar putea fi, în această lumină, doar un surplus etic dobândit pe seama slăbirii voinței. Suntem, la bătrânețe, mai îngăduitori nu pentru că experiența vieții ne-a dezvoltat simțul relativității, ci pentru că ne-a impregnat cu acel tip de etică a învinsului care nici nu-și mai pune problema că poate fi învingător. Cedând ambiții, proiecte, vise, ne refugiem în spațiile capabile să ofere protecție. Numai că, odată cu slăbirea voinței, parcă s-au evaporat toate celelalte. Avansăm cu o frenezie poticnită spre oaza întrezărită în depărtare, însă picioarele ni se înfundă tot mai adânc în nisipul fierbinte al deșertului în mijlocul căruia ne-am trezit pe nebăgate de seamă.

E vinovat bătrânul pentru că îmbătrânește? Prea mulți oameni ajunși la senectute înclină pentru un răspuns pozitiv. Falnicii bărbați ai Antichității, aflați la vârste matusalemice, mereu solarul Goethe sau cine știe ce obscur păstor din Caucaz, ale cărui forțe vitale au rămas intacte chiar dincolo de „stagiul al nouălea", arată că vina îmbătrânirii o purtăm chiar noi. Dacă e posibil ca un singur bătrân să-și păstreze intacte forțele fizice și psihice, înseamnă că acest lucru stă la îndemâna oricărui alt bătrân. Nu putem exclude, desigur, bolile, alimentația, mediul în care trăim. Dar avem oricând posibilitatea alegerii: între metropola tentaculară, învăluită în smog și devastată de criminalitate, și aerul rarefiat al cutărui templu din Tibet; între poluarea morală a vieții, zis „moderne", și seninătatea curățeniei dată de credință; între ambițiile prostești ale postmodernității și liniștea binefăcătoare a cunoașterii de sine; între tirania McDonald's-ului și sevele divine ale cine știe căror plante nu neapărat exotice; între mizeria sonoră ce ne perforează demențial timpanele și muzicalitatea pură a naturii.

Alegem mereu, fără să cugetăm măcar o clipă, cea dintâi posibilitate. Şi tot noi ne plângem că locurile sigure, că spaţiile de recluziune şi refugiu sunt atât de puţine. Că lumea s-a înrăit şi că mila s-a evaporat de pe planetă, e limpede. Compasiunea a devenit o marfă pompată prin mass-media, iar *anchor-man*-ul e singurul promotor şi profitor al tânjirilor inconştiente ale omului de azi. E limpede că nu putem reveni la lumea „bunului sălbatic" al lui Rousseau, mai ales că acel sălbatic murea destul de tânăr. Dar nici n-are rost să ne lamentăm fie că viaţa ne e prea scurtă, fie că, atunci când avem norocul să îmbătrânim, bătrâneţea a devenit insuportabilă, o boală ruşinoasă pe care trebuie s-o ascunzi, ca pe alimente, în încăperi întunecate, reci şi izolate.

Un handicap: să doreşti ca lucrurile să se petreacă *într-un anumit fel*, adică să le imprimi personalitatea ta. Un suiş-coborâş de care nu scapi niciodată; pentru că niciodată n-ai putut face lucrurile după voinţa şi în stilul tău. Ca bătrân, nu eşti niciodată bine plasat pe tabla de joc a vieţii: între teroarea „şi mai bătrânilor" şi rictusul ironic al „mai tinerilor", voinţa ta se curbează, gata să se prăbuşească, asemeni unei plăci de beton prost turnate. Sfârşeşti în ruşine şi dubiu, după ce începuseşi prin a-ţi trasa cu linii viguroase teritoriul autonom al voinţei. „Voinţa ca act" a fost, încă şi încă o dată, mai slabă decât „voinţa ca reprezentare". Timpul bătrâneţii e prima recapitulare a ceea ce Lévinas numea „modul de-a fi al fiinţei mortale" (Lévinas, 1991, p. 49).

Dacă timpul se profilează a fi inamicul numărul unu al bătrâneţii, o mare primejdie provine şi dinspre spaţiu. Proiectele noastre au, de obicei, nevoie de o dezvoltare spaţială. Scopurile prind contur atunci când au părăsit punctul în care au luat naştere. Drama bătrâneţii e mai vizibilă, din acest punct de vedere, la cei care, în decursul vieţii, au fost dominaţi de demonul *iniţiativei:* căderea e mai abruptă şi frustrările sensibil mai mari. Ca să nu mai

vorbim de *vina* de a nu fi rotunjit, când încă se putea, cât încă se putea, măreţele planuri. Din vechile certitudini n-a mai rămas decât „un memorabil entuziasm", cum spune compătimitor-ironic Erikson, doar vorbele pompoase, aşchii dureroase ale unui univers care-ar fi putut fi perfect, iar acum e doar ceaţă, fum şi praf. Bătrânii dominaţi de patima construcţiei, supra-zeloşii, resimt bătrâneţea ca pe o descentrare, ca pe o pierdere a busolei, ca pe un afront personal. Personalizarea eşecului se transformă într-o povară imposibil de dus şi, prin urmare, bătrânul ajunge victima unei energii rău direcţionate.

Direcţionate în timp. Dar, cum spuneam, şi în spaţiu: chiar atunci când e vorba de ambiţii pur intelectuale, spaţiul joacă rolul primordial în materializarea lor. A te deplasa până la masa de lucru, a întinde mâna după o carte aflată în bibliotecă, a pune la poştă un manuscris sunt operaţii ce costă enorm, veritabile curse cu obstacole. Dificultatea provine adesea nu doar din povara planurilor nefinalizate, ci şi din greutatea de a ţine pasul cu cele pe care, fizic, ai putea să le pui în practică. La bătrâneţe, până şi a gândi la ceea ce nu mai eşti în stare să faci presupune efortul uriaş de a urmări, mental, clipă de clipă, cum se îndepărtează de tine un continent întreg, care-ţi stătuse până atunci, îmbietor, la îndemână. Paralizia voinţei, renunţarea — mai ales la bătrânii hiperactivi — lasă locul vinei şi unei dureroase, de nevindecat, permanente autotorturi.

„Capul urât al vinei" devine el însuşi o prioritate, un punct pe agenda zilei cu care bătrânul trebuie să lupte şi pe care, în felul lui lent, îndurerat, supus, trebuie să-l înfrângă, pentru a supravieţui. Doar în felul acesta, prin substituirea unor proiecte personale cu anti-proiectele sugerate de nemiloasa scadenţă a vârstei, bătrânul ajuns la momentul regândirii întregii vieţi se scutură de gândul vinovăţiei difuze şi nevindecabile a ratării. În lumea

modernă, sforțările psihologilor, psihiatrilor, sociologilor și ale politicienilor se concentrează pe „prevenirea conștiinței" (Forette, 1997, p. 44) celui care îmbătrânește. S-a schimbat ceva esențial în insistența pe procesele psihice în defavoarea celor fizice. Într-un uriaș cor al încurajărilor, bătrânii sunt aproape obligați — *in corpore* — să redevină o forță, prin restaurarea gălăgioasă a „narcisismului" de grup. Nu un bătrân sau altul pot să-și reia locul important în societate, ci, printr-o conspirație în numele unei întregi generații, *bătrânii* sunt somați să-și reocupe pozițiile cândva de avangardă.

Din nefericire, intervin o serie de elemente de descurajare, așezate sub eticheta *competenței*. Ceea ce bătrânul știa să facă la perfecție în urmă cu câteva decenii, acum, în amurg, s-ar putea să nu mai aibă nici o trecere. Ies din uz abilități, talente, meserii, ramuri industriale. Lucruri care, până ieri, împingeau înainte lumea pot fi azi întâlnite doar în muzeele tehnologiilor sau în cărțile de meserii uitate. Mânuiai atât de bine șurubelnița, compasul, mașina de scris! Au căzut, cu toatele, în desuetudine. Un preadolescent poate da viață, pe computer, în câteva ore, unui proiect arhitectural complicat, care ție îți luase luni și luni de calcule. O mașinărie anodină, ce nu impresionează decât prin strălucirea ambalajului, face să pălească ingeniozitatea ta, frizând adesea genialitatea.

În fața acestor sfidări, a umilitoarelor transformări aduse de vreme, ești retrimis înapoi în timp, la competențe care cândva îți asigurau o poziție centrală, iar astăzi te transformă într-o entitate microscopică. Experiența nu folosește la nimic, strădania de a te „perfecționa" e doar risipă, orice speranță de a-ți pune la lucru energia (admirabila ta energie, ce părea fără margini!) e disprețuită sau privită cu condescendență. Hărnicia a devenit acum un ambalaj nefolositor, o colcăială ambițioasă și fanfaroană, un ghem de neputințe care în loc să suscite mila, stârnesc

iritarea. Competența de ieri e frâna nemiloasei, orgolioasei și inutilei evoluții de azi. Cruntă, jalnică zbatere dacă, la rândul nostru, nu le-am fi părut fără milă, orgolioși, cinici celor de dinaintea noastră.

Dincolo de toate acestea, marea confruntare a bătrâneții se produce atunci când își pune în dubiu propria ființă. Sau, mai bine spus, problema identității *confuzate*. Bătrânețea nu mai știe să dea sens. În mod straniu, amărăciunea prezentului provine din ceea ce ar trebui să fie un avantaj: din distanța oferită de timp, din putința comparării a ceea ce fusese proiectul și a felului în care el a fost împlinit sau, dimpotrivă, a eșuat. Numai că experiența vârstei nu-ți conferă și răceala necesară. Veritabil continent ontologic, bătrânețea este un *concept larg*, asediat de nenumărate concepte individuale. Totul sfârșește în bătrânețe — toate vârstele anterioare ale omului (trei sau patru la asiatici, șapte la Shakespeare, nouă la Erikson) navighează, care cu frânele puse, care bulucindu-se spre acest port final, spre laguna seninătății înșelătoare. Ceea ce-ar trebui să fie un avantaj — capacitatea de a face comparații dintr-o poziție privilegiată, când știi cum s-au petrecut lucrurile — ajunge să fie supremul handicap: faptul că vezi, că știi, că înțelegi nu te ajută și să refaci, să retrăiești, să modifici. Poți, eventual, să regândești, să reconstitui, dar nu să intervii în structura acestei identități *prea largi*, alcătuită din atâtea gânduri ce s-au dovedit nemăsurat de înalte.

Marea primejdie stă însă în actul comparării: ceea ce-a fost vs. ceea ce-ar fi trebuit să fie – fracturarea se produce nu datorită unui impuls exterior, ci datorită înfrângerii fără drept de apel a forțelor interioare. La bătrânețe, atingi simultan pragul de sus și pragul de jos, intri în generația finalului de alfabet existențial, când nu te mai poți baza, în gândirea proiectelor, decât pe tine însuți. Dar tot atunci constați că nu mai ești capabil, nici fizic și nici psihic, să le

pui în practică. Refugiul în amintire sau apelul la „eroii ideologici" ai propriei vieți semnifică efortul de a-și construi acum, la final, *in extremis*, o nouă identitate: una în echilibru cu toate dezechilibrele vârstelor anterioare. Firește, nu e vorba de cea gândită de Locke („Participarea aceleiași vieți neîntrerupte prin neîntrerupte particule de materie, într-o succesiune unită vital de același corp organizat" [Locke, 1969, p. 186]), adică o unitate a substanței, ci una a disperării, a „ceea ce mai poate fi salvat". Cu alte cuvinte, bătrânețea ar fi un lung șir de mișcări în echilibru precar, o încercare disperată de a arunca o punte peste hăul insondabil al energiei existențiale dispărute.

Din acest motiv, orice expunere privind lanțul neîntrerupt al vârstelor e excesiv de idilică, propunând un radicalism al... coerenței, care nu e de găsit aproape niciodată în viața reală. E vorba de idealizări ale devenirii umane, în care extremele concurează la scrierea unui scenariu destul de puțin probabil. În realitate, nu există o trecere de ștafetă de la generație la generație. Scenariul idilic al continuității e subminat, pe lângă extrem de complexele procese psihice din sfera negativului (de la resentiment la frustrare), și de enigmaticul mecanism al *memoriei*. A devenit aproape o regulă să-i uităm pe cei de dinaintea noastră. Memoria și moartea sunt trapele în care spiritul de supraviețuire al postmodernității noastre cinice își creează propria nișă. Suntem departe de vorbele Talmudului: „Când moare un înțelept, toți suntem rudele lui". În tradiția iudaică, înțelepciunea e asociată frecvent bătrâneții pentru că unghiul de abordare al chestiunii e cu totul diferit: „Rabinii vorbeau din punct de vedere practic, nu din punct de vedere filosofic" (Wieseltier, 1997, p. 27). Respingem cu infatuare prilejul de a deveni, la rândul nostru, *omega*, în numele unui *alfa* derizoriu, al unui *a* mic, ce substituie șansa înrudirii profunde, spirituale, cu mediocritatea *a-miciției*.

Intrat în zodia ireversibilității, *sinele* persoanei bătrâne se agață de speranța că trecutul său va fi valorizat dacă nu în viitorul previzibil, măcar în viitorul îndepărtat. E una din iluzionările tipice bătrâneții, bazată pe încă o festă a memoriei: pe „edulcorarea" psihologică a trecutului, pe convingerea greu de clintit că tinerețea a fost mai înțeleaptă decât i se relevă acum bătrânețea. Spun „festă" și nu diminuare a acuității, pentru că studiile recente de psihologie experimentală neagă relația dintre vârstă și împuținarea memoriei. Experiențele întreprinse, între alții, de Joellen T. Hartley privind performanțele memoriei atunci când se confruntă cu texte scrise arată, eventual, o încetinire a proceselor de memorare, însă nicidecum anihilarea sau funcționarea atât de defectuoasă pe cât se credea (Hartley, 1993). Cercetătorii mai noi vorbesc chiar de un „drept" și de o „datorie" de a poseda memorie (Candau, 1998).

Într-un anumit sens, bătrânețea echivalează cu o decădere din drepturi. Ea semnifică sosirea într-un punct în care nu ți-ai propus să ajungi niciodată. E un refugiu pe care nu ți l-ai dorit, o aparentă mare calmă, o lagună ce-ți promite liniște, calm și bucurie, dar care sfârșește prin a-ți lua totul. Bătrânețea-eșec nu poate fi ocolită, pentru că reprezintă suma (sau diferența!) pierderilor tragic stivuite în memorie. Pierdere a ocaziilor, a iluziilor, a oamenilor apropiați și, mai ales, pierdere a obișnuințelor de-o viață.

Empiric, se poate constata că bătrânii care-și prelungesc activitățile desfășurate vreme de decenii și după retragerea din „viața activă" trăiesc mai mult decât cei la care fractura numită „pensionare" modifică ritmul existențial. De ce? Întrucât „certificatul de om" e suma unor activități și procese psihice, iar renunțarea la o parte din ele conduce automat la diminuarea „identității personale". La fel, moartea celor care, o viață, au reprezentat „oglinzile tale reflectorizante" determină alterarea sau

dispariția acelui enigmatic „sense of self" (Erikson, 1986, p. 130). Bătrânețea se instalează atunci când „reprezentările familiare și reflexele" nu mai au referenți și când accentul începe să cadă pe un alt set de procese: pe strategiile de adaptare la o realitate pentru care, din nefericire, nu te-a pregătit nimeni.

Dar însăși divizarea bătrâneții în cel puțin două stadii arată că avem de-a face nu cu stabilizarea într-o stare definitivă, ci cu un proces tranzitoriu. O bătrânețe care conduce la o altă bătrânețe. O mișcare lentă, de acomodare cu noile „sfidări", o punere de acord a trecutului pierdut și a viitorului fără orizont. Această necontenită, sâcâitoare mișcare pe spații mici semnifică incapacitatea bătrânului de a mai face referință la ceea ce era cândva inutilitatea construirii unei noi imagini interioare, a unei noi „semnificații a sinelui". Mulți bătrâni își percep noua identitate ca pe o fază trecătoare, de scurtă durată, ca pe-un accident ale cărui efecte vor fi, cât de curând, remediate.

Și totuși, bătrânii care înțeleg cel mai bine starea de criză, cei ce știu că nu trebuie *să se oprească* sub nici un pretext, că trebuie să continue cu orice preț, că sunt obligați să ducă același *stil de viață* dacă vor să mai aibă *viață* sunt și cei mai expuși ridicolului. Asemeni alergătorilor de cursă lungă, ei n-au decât o obsesie, decât un gând: să nu cedeze, să nu iasă din ritm. Pentru că, dacă renunță, totul e pierdut, toată zbaterea a fost degeaba. Bătrânii fug de ceea ce este inevitabil, propunând un model comportamental inadecvat nu doar din punctul de vedere al „cutumei" (există lucruri care „se fac" și lucruri care „nu se fac"), dar și din perspectiva resurselor fizice. Acum se dă bătălia decisivă între identitatea propriu-zisă și identitatea ce trăiește doar pe suportul memoriei — identitatea „confuzată".

Bătrânețea se raportează așadar la doi factori: la o imagine contrafăcută, idealizată prin selecție, a trecutului

şi la conturul imprecis, nesigur, al viitorului *dedus* din experienţa acumulată (sau iluzorie) a anilor scurşi. Ea se raportează iniţial la o comunitate mentală, pentru a căuta, tot mai mult, comunitatea semenilor. E uluitor, mai ales în Occident, unde ideea de bătrâneţe înspăimântă mai mult decât în Răsăritul Europei, ce varietate de asociaţii, de cluburi, de organizaţii ale bătrânilor există. N-avem cum să nu vedem în această *sete de comuniune* o criză a identităţii: resursele proprii s-au diminuat, proiectele existenţiale individuale au căzut în pură mecanicitate, lumea, *ceilalţi*, nu mai au timp pentru tine, astfel încât te regăseşti doar împreună cu cei pe care aceleaşi condiţii şi aceleaşi nevoi interne i-au făcut să trăiască la fel de intens evantaiul cenuşiu alcătuit din speranţe confuze, vid, oroare, frică. Frică iraţională, ruşinoasă. Neputinţă şi frică. Frică. Frică.

Bătrâneţea e vârsta echilibrelor eşuate. Încercăm întreaga viaţă să ţinem în cumpănă ceea ce credem despre noi cu ceea ce cred despre noi ceilalţi. Cum, îmbătrânind, iluziile devin precare, iar capacitatea de a da contur celor încă viabile descreşte şi ea, rămâne speranţa că măcar proiecţia iluziilor noastre în conştiinţa altora va dăinui. Obsesia unor bătrâni pentru inscripţiile funerare, parcă tot mai accentuată la cei din jur, nu e, din această perspectivă, o marcă a morbidităţii sau atracţia iraţională a morţii. Dimpotrivă, ea subliniază încercarea de a-şi perpetua imaginea, de a dăltui, pentru totdeauna, o „cronică a vieţii" la care, vrând-nevrând, se vor raporta cei din viitor. Din prea incertul viitor.

A pune laolaltă diversitatea umană şi a stabili categorii prezintă un risc enorm. Pe lângă modele — stabilite în egală măsură pe baza observaţiei empirice şi a intuiţiei — funcţionează nenumărate excepţii. Stranie e mai ales categoria bătrânilor care, până în ultima clipă a vieţii, îşi reprezintă identitatea în termeni de opoziţie, în raport

belicos cu ceilalți: nu e suficient ca ei să-și păstreze anumite calități, e nevoie ca acele calități să se releve în funcție de însușirile celorlalți. A fi frumos nu e destul, dacă nu ești cel mai frumos dintre toți cei pe care-i întâlnești. Inteligența trebuie neapărat demonstrată prin superioritatea asupra altor oameni inteligenți. Un dublu proces: mai întâi, identificarea, omologarea și clasificarea, urmate îndeaproape de ignorarea și chiar disprețuirea celor cu care te asemeni.

Compararea presupune frecvent complexe de superioritate. Competiția în domeniul calităților abstracte, clamarea plusului de „identitate", a consistenței nobiliare a acelui „crooked timber of humanity" ce ți-a fost atribuit vorbește despre vanitatea aspirațiilor umane — cu atât mai abitir, cu cât timpul îți spune că nu vei mai avea când să le dovedești. Disprețul față de semenii incapabili să se ridice la nivelul tău ia forme paroxistice, conducând adesea la nebunie, autism sau accese neputincioase de furie. Lăsând de-o parte fericitele excepții, odată cu bătrânețea se împuținează succesele și descrește, evident, „respectul de sine". Deși în aparență psihologice, criteriile avute în vedere sunt sociale, pentru că ele au instituit, de-a lungul vieții, veritabila natură psihică a subiectului uman ajuns acum la bătrânețe.

Prin urmare, persoana bătrână, scoasă din jocul public, dată de-o parte — brutal sau cu delicatețe, nu are importanță — rămâne a se confrunta cu obstacolele care, de-a lungul deceniilor, au constituit cea mai puternică realitate a vieții sale. Identitate veche, identitate nouă: o falsă dilemă. Ea nu poate fi decât publică: e „felul în care ești cunoscut" (Wieseltier, 1996, p. 33). Dar asta nu exclude posibilitatea identității „secrete". Însă, paradoxal, ea nu e „reflectarea realităților interioare, ci a realităților exterioare". Mai mult, ea este o „strategie a supraviețuirii"

(Wieseltier, 1996, p. 33). Al cărui fel de supraviețuire, întrebăm? Evident, al unuia cu privirea îndreptată spre trecut sau al unuia camuflat.

Bătrânul așteaptă răspunsuri legate de viitor întrebând trecutul. De altfel, nici nu are pe cine să mai întrebe: și atunci, umilit, se întoarce la cei cărora, atâta vreme, li se considerase superior. Așadar bătrânețea se profilează a fi un imposibil dialog cu trecutul, spre care subiectul e împins de imposibilitatea de a dialoga nu doar cu viitorul, dar până și cu contemporanii de care se delimitase, în raport cu care și-a construit propria imagine de sine. Însă bătrânul constată că posedă nu o identitate, ci mai multe: ceea ce părea să-l salveze (identitatea „secretă") se dovedește a fi elementul acuzator. Pentru că, susține Leon Wieseltier, „identitatea secretă e o stratagemă a supraviețuirii, improvizația tipică a minorităților aflate în primejdie" (Wieseltier, 1996, p. 33).

Bătrânețea — o „minoritate primejduită"? Fără îndoială, măcar pentru că ea a epuizat toate apelurile la care avea dreptul. Bătrânețea e tragică pentru că se află în anticamera morții, dar și pentru că nu se mai poate reinventa. Poartă după sine prea multe identități, a întrebuințat prea multe „strategii ale supraviețuirii" pentru a mai găsi clemență. Bătrânul *improvizează* pentru că nu mai găsește reazem în legile comune: în trecutul asediat de rivali nu s-ar întoarce, la viitorul situat pe o treaptă prea înaltă nu are acces. Doar câte o fantă, câte o breșă, printre multele imagini trecute, îi face cu ochiul, ademenindu-l în câte-o aventură nebunească. Dar acestea sunt tocmai situațiile ridicole, pe care ar fi trebuit să le evite tocmai în numele solidelor sale identități anterioare — fie ele secrete, fie publice.

„Înțelepciunea" bătrânilor nu este, prin urmare, decât știința, decât tăria de a-și conserva vechile ipostaze și de

a stabili un bun dialog cu ele. Bătrânii se despart cu greutate de obiceiurile înrădăcinate, aducând în vârsta înaintată stilul de viaţă al tinereţii şi maturităţii. Atunci când boala, devitalizarea, în fine, resemnarea interzic pentru totdeauna manifestarea *identităţii ca mişcare*, o convertesc în nesfârşire solilocvii pline de deşertăciune. Strategiile de comunicare iau, în această circumstanţă, forme ce merg de la înduioşare la deviaţii maniacale. Că e vorba de vechi fotografii sau de cuvinte-cheie, de fraze repetate la nesfârşit, cârjele mentale de genul celor de mai sus lărgesc spaţiul opresiv ai cărui prizonieri au devenit.

Ce caută bătrânii atunci când destramă aerul cu vocile lor tremurânde, mestecând vocabule uzate, stoarse de orice sens? Ei caută, fireşte, plăcerile de altădată. Caută identitatea care i-a părăsit sau care, inertă, stă undeva, acoperită de praf, alături de umbrelele vechi şi de hainele brusc devenite prea largi. Acestei căutări i se răspunde adesea cu violenţă şi cu un soi de „rasism" al vârstelor: tânjirea după dulceaţa vremilor apuse iscă doar enervări, doar iritare – au intrat în lumea în care „ideea de plăcere nu mai flatează pe nimeni" (Barthes, 1973, p. 75). Cu un suprem efort, au reuşit să îmbrăţişeze timpul descentrat, „ieşit din ţâţâni". Prizonieri ai inevitabilelor egoisme, cei din preajmă îşi exhibă doar violenţa, ura şi frigiditatea adâncă, neputinţa de a se elibera de propriile, meschinele limitări.

Referințe

Barthes, Roland, 1983. *Le plaisir du texte,* Paris: Éditions du Seuil.

Candau, Joel, 1998. *Mémoire et identité,* Paris: Presses Universitaires de France.

Erikson, Erik H., Erikson, Joan M., Kivnik, Helen Q., 1986. *Vital Involvement in Old Age,* New York, London, W.W. Norton & Company.

Erikson, Erik H., 1995. *A Way of Looking at Things. Selected Papers from 1930 to 1980.* Edited by Stephen Schlein, New York, London: W.W. Norton & Company.

Erikson, Erik H., 1997. *The Life Cycle Completed.* Expanded Version with New Chapters on the Ninth Stage of Development by Joan M. Erikson. New York, London: W.W. Norton & Company.

Forette, Françoise, 1997. *La révolution de la longévité.* Paris: Bernard Grasset.

Hartley, Joellen T., 1993. „Aging and Individual Differences in Memory for Written Discourse", în *Light,* Burke, 1993.

Light, Leah L, Burke, Deborah M., 1993. *Language, Memory, and Aging,* Cambridge: Cambridge University Press.

Locke, John, 1969. *An Essay Concerning Human Understanding.* London: Oxford University Press.

Lévinas, Emmanuel, 1991. *La mort et le temps.* Paris: L'Herne.

Wieseltier, Leon, 1996. *Against Identity.* New York: William Drenttel.

Wieseltier, Leon, 1997. „When a Sage Dies, All Are His Kin", in *The New Republic,* Vol. 217, Number 22, Issue 4324, December 1, 1997.

... să-ți croiești din timp
cărări mentale cât mai lesnicioase pentru toiag,
să-ți trăiești cu BUCURIE fiecare clipă și
să devii tot mai conștient de oboseala
mizantropică
grație căreia ar trebui să-ți aștepți
tot mai senin
plecarea.

Dan C. Mihăilescu

VREMEA PASIUNILOR,

NU ANTICAMERA MORŢII

De pe la treizeci de ani a început să-mi placă să-mbătrânesc.

Poate unde am rămas pe viaţă cu un exces de infantilism aproape-n toate cele. De la fascinaţia dulciurilor, pasiunea pentru jucării, suveniruri, bibelouri, la uşurinţa cu care lăcrimez la emoţiile estetice şi acuitatea senzorială cu care trăiesc fiecare contact, până la credulitatea-n exces, ispita fanfaronadei, alintările inofensive (dar nu mai puţin iritante pentru cei din jur), plus jalnica naivitate în judecarea semenilor – toate mă ţin mai aproape de mintea copiilor decât de arcanele virilităţii dominatoare.

Oricare ar fi explicaţia, fapt e că mi-a plăcut mereu să mă laud cu nepăsarea în faţa (trecerii) timpului. Nu-i credeam sinceri pe cei care, precum Cioran, îşi probozeau sistematic ziua de naştere, dat fiind că „fiecare sărbătoare de acest gen te apropie de moarte". Dimpotrivă, pe mine

fiecare suflare-n lumânările tortului aniversar mă făcea să mă simt mai trainic, mai împlinit, mai sigur pe destin, surâzând ghiduş precum că „am mai păcălit un an moartea".

Simţeam fiecare an ca pe un adaos necesar la căptuşeala fiinţei. Şi ca pe un spor de libertate, de vreme ce *înaintarea în vârstă* te îndepărtează de chingile şi formalităţile ţărmului, subţiază şi apoi rupe odgoanele care te mai ţin legat de pământ şi te conduce către alte zări, cu un aer tot mai puternic, amestec excitant de disciplină şi erezie, severitate şi îngăduinţă, lenevealǎ şi curaj până la inconştienţă. Altfel spus, îţi oferă simultan o energie „militară" dublată de-o plăcută senzaţie de levitaţie morală.

Ce mândru am fost când am împlinit zece ani şi am învăţat cuvântul deceniu! Când l-a pronunţat maică-mea („Astăzi, Dănuţ, ai împlinit *un deceniu.*") m-am simţit ca vechii cavaleri înnobilaţi de spada regală. Mi-am supt burtica, mi-am îndreptat spinarea, ochii mi s-au aprins presimţind viitoare, mărețe fapte de arme, iar fiorii luptei mi-au dat sfântul imbold de a goli instantaneu două sau trei cutii de bomboane.

Tot aşa, la cincizeci de ani, pândeam cu nesaţ evenimentul negru sau auriu de la 52. De ce 52? Fiindcă, fără excepţie, nu fusese carte citită până atunci unde să nu fi însemnat ceva la pagina 52. De bună seamă – îmi repetam de la o vreme – voi avea de furcă, într-un fel sau altul, cu anul respectiv.

Exact aşa a şi fost : anul primului infarct. Dar şi atunci, la prima experienţă spitalicească substanţială, slăbind treizeci de kg în opt luni, cu umilinţele, rătăcirile, durerile şi exasperările spitaliceşti de rigoare, am fost încântat de rezistenţa oaselor şi organelor mele, de traversarea rezonabilă a primului codru iniţiatic şi de perspectiva ieşirii din beznă. Era tare de tot îmbătrânirea!

Nu altceva am crezut la al doilea infarct, ca şi după accidentul cerebral de la 60 de ani. Iar toate cele pendinte

de reașezarea ființei, de recalibrarea opțiunilor, reorientarea regimului alimentar, renunțarea la fumat, la chintalele de cafea, dulciuri și alcool le-am inventariat și acceptat, dacă nu cu seninătate, în orice caz cu un soi de nonșalanță afișată triumfal, chiar dacă dublată-n subsol de neliniști, iritări, crize de nervi și ispite sinucigașe. Dar niciodată de vreo depresie accentuată. În fond, nu mi se spusese de atâtea ori că, la trecerea fiecărui deceniu, ești obligat să-ți asezonezi traiul potrivit rotirii pe alt cerc al destinului? Musai să tai definitiv câte ceva din meniul patimilor și să accepți în sfârșit că – vorba Patericului, revelată mie de Irina Nicolau – „tot ce e prea mult vine de la draci". Iar definiția dată de Cioran bătrâneții trebuia să-mi fie arhisuficientă: o registratură la care periodic se prezintă câte un organ să-și prezinte demisia.

Pe de altă parte, mă gândesc acum și că paseismul, sau, mai abitir, *arheofilia* mea – ca să nu zic gerontofilia, cu un termen cam peiorativ – va fi jucat un rol important în peisaj. Dintotdeauna m-au fascinat bătrânii, casele delabrate, lucrurile vechi, anticariatele, brocantele, maidanele cu gunoaie, curțile părăsite, podurile împăienjenite, pivnițele întesate de edecuri, lăzi și butoaie seculare, gardurile ruginite, animalele pe ducă, ferestrele opace cu perdele îmbâcsite, arhivele, colecțiile de vechituri, garderobele moștenite de la străbunici, ca să nu mai zic de cărțile vechi, tablourile sau tapiseriile de epocă și obiectele scoase din uz.

M-am simțit invariabil mai bine, mai familiar și mai intens empatic alături de oameni ca Noica, Arșavir Acterian, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Aurel Cioran, Alexandru Paleologu, Barbu Brezianu, Bartolomeu Anania, plus mulți, mulți scriitori și artiști mai în vârstă cu zece, douăzeci de ani decât mine, decât de mulți dintre filologii congeneri și în special de literații noilor valuri. Vizitele cele mai plăcute

erau la oameni care ne puteau fi părinți, precum Savin Bratu, Marin Bucur, Bebe Elvin, Cornelia și Petre Vasilescu, în timp ce în casa primului nostru fin, fiul celor mai buni prieteni, nici n-am fost invitat, dar nici n-am vrut să mă duc vreodată.

Și în ce loc binecuvântat mi-am petrecut cele mai paradoxal frumoase, mai odihnitoare, înălțătoare și senine clipe, de la șase ani până spre majorat? În cimitirul Bellu. Acolo mi-am purtat de mână toate idilele, fără excepție, acolo am hăpăit tone de colivă după zeci de slujbe de înmormântare, obsedat să nu mă bâlbâi prea rău la „bogdaproste", având să scriu în repetate rânduri, cu mare bucurie, la maturitate, despre mirajul locului. Cred că și ajutorul dat de câteva ori bunică-mii și maică-mii la spălat morți m-a făcut ceva mai detașat față de subiect.

În fine, trec peste magnetismul muzeelor și extazul fabulatoriu cu care mă livram în adolescență grămezilor de mărfuri scoase la vânzare în talciocurile bucureștene, ca și peste plăcerea cu care, odată ajuns la țară, am stat întotdeauna la taifas cu bătrânii satului și niciodată cu copilărimea locului, ca să ajung la ceea ce face fericirea cititorului pătimaș din mine: literatura memorialistică. N-aș da o pagină de jurnal, evocări, corespondență, interviu, memorii pe-o mie de jubilații narativ-ficționale. Când am de ales între titluri, invariabil mâna mi se întinde nu către închipuiri, ci către amintiri, nu către volumașul de versuri, ci către cărțoiul cu documente de arhivă.

Am fost avertizat în nenumărate rânduri de cei mai în vârstă că „alintarea asta cu îmbătrânirea merge până pe la șaizeci de ani. Ai să vezi pe urmă cum vei ține cu dinții de prefixul ăsta". Îndrăznesc să-i contrazic pe acrișorii mei profeți, întrucât am observat că, departe de a se slei, euforia mi se configurează tot mai apetisant.

CÂND AM AFLAT CĂ EXISTĂ O „FILOSOFIE A ÎMBĂTRÂNIRII"

Odată ce am început să călătoresc în străinătate, am avut o seamă de revelații cât se poate de semnificative în ce privește fatalismul românesc (despre care se vorbește și se scrie de vreo trei sute de ani), în speță analfabetismul nostru geriatric, dacă-mi permiteți formula simandicoasă.

Primul șoc l-am avut în 2006 și încă din două direcții.

Întâi la Geneva, în urma unei croaziere pe lacul Lehman, cu care ne-au cadorisit prietenii români stabiliți acolo pe la începutul anilor '70 din veacul trecut. Apoi, câteva săptămâni după, la Sanary-sur-Mer, unde am fost oaspeții unui cuplu franco-maramureșan, localitate de vilegiatură „aux quatre épingles". În ambele locuri am fost literalmente meduzați de condiția pensionarilor.

Mai precis, de siguranța lor princiară, de aplombul lor juvenil, de disponibilitatea ludică, de curiozitatea nestăvilită, de pofta de viață întemeiată pe bucuria de-a fi și, mai ales, de hotărârea fiecăruia – aproape ostentativ afișată – de a-și satisface cât mai intens capriciile, indiferent de condiționările mediului.

Nu mai bombăn acum, așa cum am făcut-o atunci, pe seama obrăzniciei senioriale a unora, convinși că toată lumea le aparține, într-un nombrilism tipic franțuzesc, gata să-ți ocupe locul pe punte, să-ți ia scaunul, să te dea la o parte din fața barului, cupluri care ocupă nonșalant întregul trotuar și te împing viguros pe stratul de iarbă etc. Era însă limpede că oamenii aceia, care păreau de 50–60 de ani, toți având precis peste 70-80, fuseseră educați să considere îmbătrânirea ca o cale către libertate, diversitate și experimentare, iar bătrânețea drept vârsta împlinirii pasiunilor pentru care nu au avut niciodată răgazul necesar.

Toți studiau meniurile cu o aplicațiune demnă de cei mai docenți experți în gastro-oenologie. Toți ocupau cât mai drastic spațiul din fața tonetelor cu suveniruri, în special bărbații făcând cu patimă schimb de experiență ca vechi colecționari de una, de alta. Era limpede că abia acum aveau vreme să-și satisfacă pe deplin visurile de-o viață, să caute, adică, nu știu ce pipă din spumă de mare, cutare timbru cu amiralul Nelson, cutare cataramă în stil napoleonian, vreo cană de bere müncheneză cu capac de la 1700, nu știu ce bizare ustensile pescărești de prins rarități etc.

Toate doamnele încercau (cu o lentoare asasină pentru mica noastră trepidație posesoare de câțiva euro) zeci de eșarfe, curele, mărgeluțe, broșe, evantaie, ochelari de soare și alte accesorii bezmetice, niciuna nepunându-le disciplinat la loc, așa cum ne-a învățat pe noi comerțul socialist, unde cumpărătorul e din principiu un potențial infractor, ori un deranj agasant.

Toți erau îmbrăcați dichisit, dar confortabil, cu lucruri care-și etalau zglobiu noutatea și valoarea, invariabil în culori vii : nu țipătoare, ci cu lux decent, în tot cazul ostile griurilor sumbre, cenușiului disforic prin care le place pensionarilor noștri să se autoumilească vestimentar. Toți aveau dantura de un alb strălucitor, pășeau sprințar, dar boierește, mâncau elegant, dar cu vădită bucurie, emanau parfumuri subtile, dar precis alese în urma unor temeinice experimente olfactive și ofereau imaginea unei colectivități alese, de oameni care se simt minunat în pielea lor, cu acel invidiabil *bien être* specific psihologiei stăpânitoare.

De atunci am început, împreună cu Tania, să-i urmărim pe bătrâni (pardon: *seniors*, cum stă scris la casa de bilete a multor muzee, pentru prețul redus) pretutindeni unde ne-au rătăcit pașii prin Europa. Am tocat mărunt imaginea pâlcurilor de japonezi nonagenari cu trupuri puberale și aviditatea lor aproape patologică de a fotografia tot ce le

iese-n cale. Am comparat bunăstarea sobru chivernisită de tip britanic cu stilul auster, mândru și sever, al nemților, dar și cu deschiderile nonșalant-pantagruelice ale americanilor. Îi detectam pe italieni după alura *dottore*, haine slim, servietuțe de piele grena, barbă savant neîngrjită, ochelari, eșarfă în vânt și pipă...

Iar în tot acest timp făceam inventarul încercănat al pensionarilor de acasă, brusc prăbușiți în ziua eliberării, cu ochii către sicriu, având ca azimut cimitirul. Invariabil umiliți, convinși că au fost „aruncați în stradă ca o măsea stricată după o viață de muncă", goliți de sens, deambulând nevrotic, resentimentari, fie orbiți de juventofobia neputincioasă, fie copleșiți masochist de obsesia propriei inutilități. Cel puțin cozile din ultimul deceniu ceaușist le ofereau din plin iluzia omnipotenței familiale, le hrăneau instinctele „militariste", setea de *challenge* și aptitudinile sportiv-mercantile, le dădeau deopotrivă vigoare și conștiința valorii : „N-am voie să mă îmbolnăvesc : cine le mai ia copiilor ăstora mâncare?" Măcar cozile aveau o ierarhie și-o legislație beton, de la căprar la general, cu cercetași, artilerie grea, ariergardă, translatori, agenți dubli, infanteriști, diversioniști, cu tribunale ad hoc, avocați, martori ai acuzării și apărării, inclusiv execuții sumare, pe marginea tranșeelor.

Dar acum, în regim de libertate, umilirea, spectrul sărăciei (dacă nu mai ești „în câmpul muncii", nu mai poți fura din „avutul obștesc") și senzația de inutilitate (profesională, socială, familială) capătă proporții de apocalips personal. Totul, de la precaritatea dentară, refuzul igienei personale și delăsarea vestimentară, până la tendințele suicidare, contribuie la prăbușirea de sine. Arborând sloganul tipic Părului Alb – „Lăsați-mă în cârpele mele, să mor liniștit" – alaiul jelaniilor disforice umple sufletul, gura, casa, strada : „V-am slugărit o viață de om, pentru ca acum să-mi dați un șut în cur"; „Cât am fost bun de muncă, toți mă căutați. Acum

nu-mi mai deschideți unul ușa"; „Îmi luați pensia și mă lăsați să mor de foame"; „Unde să mă duc? Ce, eu mai am concediu? Ce să caut la munte, la vârsta mea?"; „Credeți că io nu știu c-abia așteptați să mor dracului?" ș.a.m.d.

Așa cum nu știm să fim săraci – adică să ne trăim cu mândrie și chiar cu un anume orgoliu al suferinței condiția de „second hand people" – așa cum nu avem psihologie de învingător – ceea ce o mira, o întrista, o provoca și o agasa până spre isterizare pe Regina Maria –, nici cultura succesului și bogăției – care nu constă în tezaurizarea sterilă, ci în răspândirea, împărtășirea, forța de emanație a averii –, nu avem nici prudența chivernisirii, previziunea ieșirii din scenă. Sau, cu o formulă plăcută lui Noica, acea *bună resemnare*, care nu e blazare, ci seninătatea pierderii ca nou câștig.

Pentru mulți, identificarea personală cu instituția conduce, desigur, la sentimentul de sfârșit existențial odată cu pensionarea. Dar figura financiarului englez, care a fost slujbaș cu blazon al Băncii mai bine de jumătate de veac, arată mult altfel decât grimasele de Grumpy ale bătrânului nostru, fie el actor, lăcătuș, profesor, mecanic, doctor, inginer, jurist sau director de orice. În vreme ce primul are demult pusă bine o „fallback solution" – grădinărit, albinărit, călătorii în jurul lumii, atelier sau cabinet personal, scrierea memoriilor, completat colecția, deprinderea de limbi străine etc. – pentru celălalt pensionarea înseamnă pur și simplu că „statul nu mai are nevoie de mine" și, în consecință, „de-acuma, pot să mor liniștit". Ceea ce, departe de a-l liniști, de fapt îl îngrozește, îl înfurie sau îl moleșește până la istovirea finală.

Sigur acum că bătrânețea, în speță pensionarea, își are tipologiile ei, în funcție de religie, istorie, geografie, mentalități, sistem politic. Și că una e bătrânețea în ortodoxie, oarecum altceva în lumea catolică și mai ales la

protestanți sau în islamism, după cum într-un fel se îmbătrânește la munte, la câmpie, lângă ocean, la deal, în livadă, luncă, podgorie și altfel în deșert, printre ghețari, la Nord sau în Sud, în democrație, sub dictatură, în război ș.a.m.d. Dincolo de toate însă, esențial e stocul de (non)așteptări pe care trebuie să ți-l pregătești din vreme.

De aceea sunt ultranecesare lecturile timpurii – și reluate periodic – din marii moraliști, de la Eclezíast, Iov și Psalmist, la Epictet, Seneca, Pascal și Montaigne, până la Schopenhauer, Nietzsche și Cioran. Altfel spus, marea moștenire a stoicismului. Nimic, desigur, nu garantează că, dacă ai trăit frumos, vei muri liniștit. Ba încă vedem frecvent bestii murind subit, perfect împăcate cu viața de păcat, în vreme ce oameni care au trăit ca sfinții mor în chinuri atroce, după lungi agonii. Tocmai de asta e nevoie să te frăgezești din vreme pentru cât mai multe variante de îmbătrânire și moarte. Oricum vei fi surprins de ceea ce ți se rezervă; măcar să-ți defilezi singur cât mai multe variante de extincție. Și, în tot cazul, să-ți croiești din timp cărări mentale cât mai lesnicioase pentru toiag, să-ți trăiești cu bucurie fiecare clipă și să devii tot mai conștient de oboseala mizantropică grație căreia ar trebui să-ți aștepți tot mai senin plecarea.

Cum altfel să închei de nu citând încă o dată (în traducerea lui Mihai Gramatopol) finalul *Memoriilor lui Hadrian*, minunata lecție de apogeu și sfârșire dăruită lumii de Marguerite Yourcenar:

> „Suflet mic, suflet blând și călător, tovarăș al trupului meu care te-a găzduit, vei coborâ pe meleagurile livide, aspre, pustii, unde nu vei mai fi jucăuș precum obișnuiai odinioară. Încă o clipă, să privim împreună tărâmurile familiare, obiectele pe care neîndoielnic nu le vom mai vedea niciodată... Să încercăm să pătrundem, în moarte cu ochii deschiși..."

Până să fii bătrân
ești tot mai în vârstă.

Costion Nicolescu

ÎN CĂUTAREA DEVENIRII ÎNTRU ASEMĂNARE

Colindă colindul: „Care bucurie și la voi să fie / De la tinerețe până la bătrânețe". Bucuria tainicilor regi magi când, urmând Steaua, au ajuns la ieslea din Betleem. Bucuria întâlnirii cu Pruncul Emanuel ar trebui să ne însoțească pe lungul-scurt drum al îmbătrânirii noastre. De ce se estompează ea, uneori până la pierdere? O imensă și tristă majoritate nu o vor cunoaște niciodată. Dincolo de credința sau necredința fiecăruia, ne putem gândi la bucuria propriei veniri pe lume. Și la cea a unui parcurs nădăjduitor întru împlinire personală de sine în această viață, altfel, nu fără temei, văzută de multe culturi și credințe drept o *vale a plângerii*. Răzbaterea reală dincolo de un orizont înnegurat se poate face numai în însoțire, călătorind cu regii magi și dăruind(u-ne) Dăruitorului absolut. *Ale Tale dintru ale Tale...*

Dincolo de firești mici diferențe de la un om la altul, începutul îmbătrânirii poate fi situat în jurul vârstei de 30 de ani. În lumea veterotestamentară, pe care o moștenim direct, atunci începeai să ai dreptul de a vorbi credibil în

cetate. Şi de a fi ascultat. Şi de a-ţi fi urmat cuvântul. Odată lăsată în urmă tinereţea biologică, viaţa poate fi privită (şi) ca un parcurs al îmbătrânirii. Mai lent sau mai accelerat, oricum obligatoriu. O perioadă care, dacă ţi-e dată, durează mai mult decât bătrâneţea şi decât tinereţea. Este vârsta de mijloc spre vârsta a treia. Te afli acum tot timpul între două vârste. Totodată, parcurgi sumedenie de vârste: 30, şi 40, şi 50 şi... Un teritoriu în care tinereţea se amalgamează cu bătrâneţea, ponderea acesteia din urmă crescând continuu. Până să fii bătrân eşti tot mai în vârstă. Şi totuşi cum se insinuează uneori seducător şi încurajator în acest teritoriu *a doua tinereţe!* N-ar fi *a doua tinereţe* dacă aceea dintâi n-ar arde încă, mocnit... Începi prin a fi în maximă putere. Devii apoi tot mai vârstnic şi mai în-vârstat cu semnele acestei înaintări, unele în general neplăcute. S-a scris mult despre copilărie, despre tinereţe, despre bătrâneţe... Despre îmbătrânire, în sine, mai puţin. Este mult mai greu. Traseele ei sunt de o varietate infinită, ca atare mai greu de cuprins în semeţe consideraţii generale. Poate de aceea cuplurile marilor iubiri din literatură, fie ea cultă sau populară, nu parcurg această etapă, nu ajung să îmbătrânească. Iubirea maximei însoţiri nu poate îmbătrâni. Rămâne tânără sau moare tânără, nemurind.

Dacă ar fi să căutăm ajutor într-un model ceresc, vom da peste unul de situat între Cel bătrân de zile (cf. Daniel 7:13) şi Hristos Cel fără de bătrâneţe, dar şi El fiind „taina cea din veac ascunsă şi de îngeri neştiută"[1]. Se cere împletită Sophia cea de la începutul cel fără de început cu impetuozitatea misionară mesianică.

---

[1] Troparul Maicii Domnului de vineri seara şi sâmbătă dimineaţa (Glasul al IV-lea).

Dar ce se întâmplă pe acest parcurs, *de la tinerețe până la bătrânețe?* Îți trăiești viața. O, Doamne! De-ai trăi-o cu adevărat!

> „Zis-a un bătrân: proorocii au făcut cărțile și venind părinții au trăit după Scriptură. Cei de după dânșii le-au învățat pe de rost și le-au și scris, pe când cei de pe urmă, le-au pus deșarte pe ferestre."
>
> Patericul egiptean[1], XXV, 16

Scripturile ne stau pe rafturile bibliotecilor și se acoperă de praf...

E timpul marilor explorări existențiale. Mereu „viața noastră navighează / pe o mare încă netraversată"[2]. Treci marea vieții în largul ei, dincolo de apele mai calme ale țărmurilor, expus furtunilor și intemperiilor. Călătorești, tot călătorești pe ea. Drumul este complicat și primejdios. Sunt căderi, sunt poticneli, sunt încercări, sunt îndoieli. Evenimente, accidente de parcurs, incidente cu urmări mai mult sau mai puțin grave. Impresii, expresii, depresii. Spaime, descurajări, disperări. Orbiri, iluminări. Un șir nesfârșit de uimiri. Pericolul rutinei, al blazării și al cabotinismului. Locuri, oameni. Priviri, chipuri. Însoțiri, despărțiri, rupturi. Nădejdi împlinite, nădejdi neîmplinite. Întâlniri binecuvântate, întâlniri ratate, întâlniri care fac să ți se pară că raiul a pogorât pe pământ, întâlniri care te poartă la rai. *Meandre.* Apar răni care lasă uneori cicatrici adânci, care se mai întâmplă să și des-figureze.

---

[1] Citatele din *Patericul egiptean* sunt după ediția Episcopiei Ortodoxe Române Alba-Iulia, 1990, a cărui copertă a fost realizată de Horia Bernea.

[2] *Viața noastră navighează (XXVII)*, în Rabidanath Tagore, *Poeme*, col. Poesis, Ed. pentru Literatură Universală, București, 1967, p. 270.

Drame! Corabia ta nu ostenește în încercarea de a prinde vânturile bune, în vederea aflării Limanului izbăvitor...

Acum tot „omul va ieși la lucrul său și la lucrarea sa până seara" (Psalmul[1] 103:23). Din zori până la asfințit și dincolo de el. Este amiaza vieții. Veghezi focurile taberei în care te-a purtat și așezat viața. Zăngăne neobosite armele spirituale de luptă existențială. Acum se frământă și se coace Pâinea spre întrupare. Acum se storc strugurii pentru Vinul cel bun. Acum se presează semințele pentru obținerea Uleiului consacrărilor, al ungerilor investitoare. Te străduiești să-l aduni ca să ai candela aprinsă la miezul nopții, când va veni Mirele, întru însoțire cu El. Te pregătești de Nuntă.

> „Un frate l-a întrebat pe un bătrân: care este plugăria sufletului, ca să rodească? I-a răspuns bătrânul: plugăria sufletului este liniștea trupului, rugăciunea trupească cea multă și neluarea aminte la greșelile oamenilor, ci numai la ale tale. De va petrece omul întru acestea, nu va zăbovi să-i rodească sufletul."
>
> Patericul egiptean, XXII, 16

Îți faci mai bine sau mai rău sau nu îți faci *datoria*. Căci ești dator! Fiecare își practică profesia ca să-și câștige existența. „Existența" am spus? A exista... *A fi... Sau a nu fi!* Unii își construiesc cariera. Alții își creează opera. Unii caută Adevărul. Alții înfăptuiesc cele ale Iubirii. Cei aleși caută să le conjuge. Vieți extrem de simple și vieți complicate. Unii își câștigă pâinea cea de toate zilele. Alții pun în hambarele omenirii provizii pentru mâine, pentru vremurile

---

[1] Citatele biblice sunt din textul *Sfintei Scripturi* diortosit de Mitropolitul Bartolomeu Valeriu Anania (Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001).

ce or să vină. Alții parcurg tem viața, pentru că le este dată și pentru că trebuie s-o parcurgă și nu prea știu cum.

Acum dă omul măsura sa. Răsadurile puse la tinerețe își aduc roada. Dacă au fost puse. Dacă au fost puse bine. Dacă sămânța a fost bună și grădinarul harnic.

„Cei ce sunt răsădiți în casa Domnului
în curțile Dumnezeului nostru vor înflori,
la adâncă bătrânețe ei încă se vor înmulți
și fericiți vor fi să dea de veste
că drept este Domnul, Dumnezeul meu,
și că nedreptate nu se află într-Însul."

Psalmul 91: 13-15

E timpul jertfei de sine. Ai responsabilități care nu se mai referă numai la tine, ci și la cei de lângă tine. Răspunzi la scară existențială pentru ceea ce faci și pentru ceea ce nu faci. Ești supus unei maxime exigențe de sine. Acum consolidezi numele și construiești renumele. Te în-vrednicești! Acum făurești din tine veriga cu care ar trebui să contribui la lanțul prețios care leagă neamul tău (în diverse accepții) de cer.

„Un frate l-a întrebat pe un bătrân: spune-mi un cuvânt să mă mântuiesc! Iar el a zis: să ne silim să lucrăm câte puțin și vom fi vii!"

Patericul egiptean, XXV, 57

„Zis-a un bătrân: toate cele peste măsură sunt de la draci."

Patericul egiptean, XXV, 55

În-vlăstărești… Spiritual. Biologic. Apar copiii. Copiii – totdeauna un miracol! Prea adesea, un miracol risipit… Cu copiii deprinzi din nou joaca și jocurile. Gratuitatea absolută. Curăția inserării în lume. Se va repeta în alt chip, mai misterios, la vârsta a treia, cu nepoții.

Parcursul îmbătrânirii este și un timp când se strâng amintiri pentru timpul amintirilor. Fotografii, tăieturi din ziare, afișe, tot felul de fleacuri cu încărcătură sentimentală și emoțională puternică, dar și mulțime din lucrurile acelea invadatoare, acaparatoare, cotropitoare asupra cărora ne atrăgea atenția George Perec. Tot acum se adună în mare parte ceea ce ar trebui să fie lăsat moștenire alor tăi sau unei comunități mai largi. Valori! În funcție de puterea creatoare și de râvna spre înmulțirea talanților, îndeosebi când aceștia sunt dăruiți în număr covârșitor. Unii acumulează pentru bătrânețe, alții pentru ceea ce este dincolo de ea. Strânsuri materiale și tezaurizări spirituale. Alții nu adună nimic, risipesc. În general, se macină și se cerne mult pentru puținul de preț, cu adevărat vrednic de transmis și de păstrat.

Pare că ești mereu același (pentru tine), chiar dacă în schimbare, pare că ești mereu altul (pentru ceilalți), chiar dacă același. Ceva rămâne tot timpul neschimbat în tine. Persoana! Și tot timpul se schimbă ceva. Veșmântul ei trupesc și spiritual! Poți să te alterezi sau să te îmbunătățești, să începi să te asemeni cât de cât Lui. Este în trăirea ta o parte dedicată viețuirii, o alta supraviețuirii, o alta viețuirii de mai presus de viețuire. Cu urcarea în vârstă, raportarea la timp se schimbă: acesta se împuținează și îi sporește viteza de curgere. Intri într-o anumită criză.

> „Zis-a un bătrân: aurul sau argintul de-l va pierde cineva, poate în locul lui să afle altul. Dar vremea pierzând-o, alta nu va mai putea afla în locul ei."
>
> Patericul egiptean, XXIII, 3

Totodată, asiști mai mult sau mai puțin neputincios, mai mult sau mai puțin implicat, la schimbarea vremurilor, la perimarea sau la înnobilarea lor.

„Veacul meu, fiara mea, cine poate oare
Să te privească cu ochii treji,
Iar sângele-i să lege strâns și tare
Vertebrele a două secole întregi?"[1]

Și noi suntem dintre cei care au *legat* două veacuri. Precum codrul eminescian, cu timpul simți că trece vremea ta și începi a te legăna[2]. *Fără ploaie, fără vânt*... În fel și chip...

Parcursul îmbătrânirii este caracterizat (și) de lupta cu ea. Prea adesea una proastă. Credința stupidă că îmbătrânirea poate fi fentată, indefinit amânată. Bucurare de complimente, adesea ipocrite, care te măgulesc spunându-ți cât de bine arăți, chiar dacă e clar că nu este tocmai așa. Încercări de autoamăgire! Se îngroașă fardurile care îngreunează chipurile. Deșertăciuni. Măști.

Celor mai mulți, vâltoarea grijilor zilnice, fie ele bune sau rele, nu le lasă timp să reflecteze prea mult la propria înaintare în vârstă. Captiv în vârtejul vieții, nu observi totdeauna îmbătrânirea în continuitatea ei, cum se petrece ea de fapt, ci mai degrabă la intervale, realizând-o brusc, ca salturi de parcurs. O sesizezi mai ușor în condiții de (re) vedere la răstimpuri. Constatarea ei îți smulge un oftat involuntar, pe care încerci să ți-l reții. Din delicatețe. Față de sine sau față de celălalt.

Chiar dacă omul integral este trup și suflet, îmbătrânirea primă este cea trupească. Puterile slăbesc. Urci tot mai greu dealul. Sănătatea se șubrezește. Vin suferințele cronice. Simțurile se mai tocesc, devin tot mai mult gândite, își pierd din prospețimea și acuitatea genuină a tinereții,

---

[1] *Veacul*, 1922, trad. Valeriu Bucuroiu, în Osip Mandelștam, *Versuri*, col. Cele mai frumoase poezii, Ed. Albatros, București, 1984.

[2] Mihai Eminescu, *Ce te legeni*, 1983.

îndeosebi a copilăriei. În mod normal, spiritul nu ar trebui să îmbătrânească. Se degradează însă suportul lui trupesc. Dar Inima? Bătăile ei întru îndrăgostire par să nu slăbească. Dragostea este ajunsă totuși la maturare, devine tot mai așezată. Erosul cu toate capriciile lui bate în retragere. Te părăsește tot mai mult, lăsând locul iubirii-*philia*. Ea este propice să străpungă barierele. În virtutea ei, buna îndrăgostire este posibilă oricând. Dar Inima nu este numai a simțirii, ci și a dreptei judecări și a înțelepciunii.

„Zis-a un bătrân: să nu faci ceva înainte de a cerceta inima ta, dacă se face după Dumnezeu ceea ce vrei să faci!"

Patericul egiptean, XXV, 54

Dar sufletul? De ce spunea Poetul, la numai 23 de ani: „Îmbătrânit e sufletul în mine / Ca un bordei pustiu în iarna grea"[1]? Îmbătrânirea îi vine din constatarea zădărniciilor din această lume. Este o îmbătrânire comună adunată de omenire, în ansamblul ei, și o îmbătrânire a fiecăruia în parte. Suma lor se tămăduiește prin bună iubire împărtășită și prin lacrimi izbăvitoare.

Un timp ți se pare că îmbătrânirea-ți nu este un lucru prea grav. La început o percepi mai mult rațional. Nu realizezi ireversibilitatea ei. Primele evidente pierderi de puteri tinzi să le consideri trecătoare, deși ele sunt de-acum instalate. Ți se pare în lăuntrul ultim al ființei că, până la urmă, „înnoi-se-vor precum ale vulturului tinerețile tale" (Psalmul 102:5). Părul își va recăpăta culoarea, pielea netezimea, simțurile acuitatea, trupul vigoarea și vlaga, sufletul prospețimea. Dar nu este așa. *Vânturile, valurile* își lasă urmele de neșters. În cele din urmă, te privești și

[1] Idem, *Îmbătrânit e sufletul în mine*, 1973.

încerci să deslușești odată cu Poetul: *Ce îmbătrânește în noi*[1]. Cu timpul înveți că toate au un sfârșit și năzuiești nemărturisit la un nesfârșit. Realizezi realitatea logică și imperioasă a lui *în vecii vecilor*.

Există multe feluri de a îmbătrâni. Sunt îmbătrâniri lente, care se instalează neobservate și te trezești cu ele fără a prinde chiar de veste. Sunt îmbătrâniri bruște, adesea datorate unor experiențe de viață cumplite.

Două fotografii: poetul Osip Mandelștam în 1929 și spre mijlocul anilor '30. Cât de tulburătoare compararea chipurilor lui! În patru-cinci ani de hărțuire enkavedistă a îmbătrânit cu zeci de ani. La numai 43 de ani arăta ca un bătrân de peste 70.

Un cu totul alt tip de îmbătrânire este cea instantanee a lui Dorian Gray. Ea se acumulase în interior, în afară păstrându-i-se până spre sfârșit o tinerețe surprinzătoare și mincinoasă. Se acumulează și pe chipul din portretul său pictat la maximul strălucirii lui juvenile. Până când, într-o zi, lucrurile își recapătă realitatea nemiloasă și conformă evoluției vieții lui Dorian. Îmbătrânirea interioară iese brusc la iveală, necruțătoare, în momentul în care tocmai se hotărâse (prea târziu!) să se schimbe. Vine și ca o condamnare și ca o izbăvire.

Și iată-i pe Narziss și pe Goldmund[2], eroii lui Hermann Hesse! Se întâlnesc tineri în mânăstirea din Mariabronn.

---

[1] „Ce îmbătrânește în noi / că neașteptat ne simțim într-o dimineață / doritori să ne ascundem / nume și față? // Ce îmbătrânește în noi / că-ntr-un amurg de zi și de viață / ne găsim oameni de altădată, / străini printre cei de azi, umbre în ceață? // Nu-mbătrânește în noi valul de sânge, / nici inima cât bate, nici patima, / nici spiritul, nici răsunetul în urechi, / numai lacrima. // Omul bătrân plânge / cu lacrimi vechi." Lucian Blaga, *Ce îmbătrânește în noi*, din ciclul *Ce aude unicornul*.

[2] În contextul acestui eseu, este convenabil să nu fie traduse numele celor doi eroi. Gură-de-Aur (Goldmund) are pentru cei din spațiul creștin răsăritean o trimitere aproape instantanee la Ioan, Sfântul Părinte Patriarh al Constantinopolului, model etern de elocință bisericească.

Primul proaspăt magistru, celălalt puber trimis la învățătură. Se înțeleg, se prețuiesc, se îndrăgesc, se împrietenesc și pleacă în viață pe căi diferite. Iată-l pe Narziss, teologul, profesorul, savantul! Îmbătrânește claustrat în mânăstirea sa, pregătind generații de novici, împărțindu-și timpul între bibliotecă și slujirea liturgică, cufundat ascetic în laboratorul credinței sale, practicând o știință subtilă, totuși mereu pândită de o anumită uscăciune. Iată-l pe Goldmund, artistul, neastâmpăratul! Îmbătrânește vagabondând, rătăcitor în toate cele, vânturând țara în cele patru zări, mergând din ținut în ținut și din femeie în femeie, alegând o liberate boemă, libertatea vântului pe câmpii, cu perioade de așezare totuși, confruntându-se cu primejdii felurite și adulmecând adesea moartea, aflându-și împlinirea, în cele din urmă, în actul artistic, înfăptuit cu patimă și profesionalism, deprins și săvârșit cu asumate sacrificii. Fiecare dintre ei are în sine, într-o anumită măsură, și componenta celuilalt. În amândoi apolinicul și dionisiacul se amestecă, în proporții variabile de la o perioadă a vieții la alta. Pare doar că fiecare își asumă unul din roluri. Lucrul acesta este sugerat într-un fel și de faptul că numele le sunt puse parcă pe dos. De fapt, este numai o aparență. Ca să se împlinească, Goldmund are nevoie de o anumită așezare, fie ea și temporară. Ca să-și afle bucurie în speculațiile sale teologice, lui Narziss i-ar fi fost de folos o anumită abandonare a rigidității strict științifice și strict monastice. Până la urmă niciunul dintre ei nu sfârșește deplin mulțumit. Fiecare și împlinește, și ratează. Fiecare își află o anumită împlinire, complementară, în existența celuilalt. Împlinirea a ceea ce fiecare a stins în sine. Împreună par ei să se prezinte la poarta raiului și numai împreună să aibă argumente de a pătrunde dincolo. Tindem spre omul deplin, dar suntem nedeplini și atunci avem nevoie de bună și potrivită și generoasă însoțire.

Poţi îmbătrâni frumos sau poţi îmbătrâni urât. Sunt oameni *îmbătrâniţi în rele.* Aşa îi vede Scriptura pe bătrânii care au pătruns în grădina Susanei, pe când ea se îmbăia, şi o priveau concupiscent (Susana). Aşa sunt cu exces torţionarii temniţelor comuniste, care au putut fi văzuţi păstrându-şi până la vârste foarte înaintate cinismul şi cruzimea.

Şi atunci, mai apropiat formulată, întrebarea ar trebui să sune şi aşa: *Cum să îmbătrânim frumos?* Cum să ajungi „un bătrân atât de simplu după vorbă, după port..." Să deprinzi buna măsură în toate cele. Să fii demn, curajos şi pregătit de jertfire ultimă. Există o frumuseţe a bătrâneţii şi există bătrâni frumoşi. Unii sunt mari duhovnici ai acestui neam (pentru toate timpurile!), constituie structura lui de rezistenţă şi de persistenţă. Sunt bărbaţi destoinici pentru care viaţa devine pelerinaj spre Rai. Celui care îi întâlneşte, ei le par a fi fost dintotdeauna aşa, bătrâni frumoşi. Când nu sunt martiri, ei *se săvârşesc cu pace*. Dar tot mărturisind! În urma lor, persistentă şi tămăduitoare, *buna mireasmă duhovnicească*. Cultura ortodoxă este, între altele, una a *bătrânilor frumoşi*. Asta vrea să spună *călugăr*. În sensul acesta, călugării de orice vârstă sunt bătrâni! Partea anonimă a *Patericului egiptean* este plină de apoftegme care încep cu: „Zis-a un bătrân...". Apoi cât de frumoase chipuri de ţărani bătrâni ni se descoperă în fotografii din lumea satului românesc vechi. Frumuseţea este de multe feluri, are nuanţe, totdeauna are prospeţime, pe când urâţenia este otova şi veştedă. Bătrânii aceia ne apar apropiaţi de sfinţenie, soli ai lui Dumnezeu pentru noi, soli ai noştri la Dumnezeu. Te îndrăgosteşti de ei spontan. Sunt şi copii totodată. Au o cuceritoare candoare firească. Cum o avea, de pildă, şi Don Quijote!

Îmbătrânirea s-ar cuveni să fie un parcurs al înţelepţirii. Prin experienţa de viaţă adunată, prin acumulările culturale... Toate conduc sau ar trebui să conducă spre o bună

așezare, spre o cumințire. Înțelepciunea vine prin o mai atentă și mai sensibilă plecare la inspirația divină.

„Și-am zis: Nu vârsta este în drept să glăsuiască,
și nici cei grei de zile cunosc înțelepciunea,
ci duh e-n pământeni;
suflarea, ea învață, a Celui-Preaputernic.
Nu cei cu număr mare de ani sunt înțelepți,
și nici bătrânii-s cei ce țin judecata-n palmă."

Iov 32:7-9

Căile bunei îmbătrâniri sunt bunele însoțiri. Punerea vieții sub semnul Prieteniei. Însoțirea cu Poezia. Frecventarea Frumuseții. Așezarea în Biserică. Mișcarea spirituală într-un teritoriu al Culturii și al Crucii. Să te lași continuu cultivat, mereu însămânțat cu bune semințe. Să te însoțești cu cultura mare a lumii și cu cei ce cu har au generat-o sau o generează. Să-ți păstrezi capacitatea de a te entuziasma, de a privi lumea cu genuină uimire, de a judeca lucrurile *sine ira et studio*, după o minimă chibzuință, să deprinzi și să folosești tot mai mult criterii de valoare corecte, filtrate și lămurite prin experierile celor înzestrați din vremurile de dinainte, să te îndrăgostești frumos, cu adevărat, nemuritor, să pui mereu noi, bune începuturi, să te păstrezi, pe cât se poate, în rânduială, potrivind prioritățile cum se cuvine. Să te însoțești cu Dumnezeu și cu cei din preajma Lui.

„Un bătrân a zis: omul care se nevoiește pentru Dumnezeu, asemenea este mucenicului."

Patericul egiptean, XXIII, 10

Să așezi pe făgașele potrivite legătura ta cu Dumnezeu, sporind-o.

„Zis-a un bătrân: roagă-te blând și cântă lin după rânduială și cu înțelegere și vei fi ca un pui de vultur, purtându-te în slavă!"

Patericul egiptean, XXII, 31

În felul acesta poți deveni nu numai senior (conform unei actuale, barbare exprimări politic corectă!), dar și Senior, un Domn sau o Doamnă, în sensul imitării Domnului nostru. În felul acesta, bătrânețea îți poate fi deosebit de fertilă. Părintele Dumitru Stăniloae a dat partea cea mai însemnată a operei sale teologice după 60 de ani, la ieșirea din temniță.

Se insinuează, pe urmele lui Constantin Noica, și se cuvine luată în seamă interogarea de sine: îmbătrânind, oare *devenim întru ființă* sau rămânem numai la o *devenire întru devenire*[1]? Teologic, ea s-ar traduce astfel: câtă asemănare cu El ai adunat? *Asemănare*... Îndumnezeire după har!

Tot îmbătrânești, tot îmbătrânești, până realizezi, fără putere de tăgadă, că ești bătrân, oricât de neplăcut sau de crud îți apare acest adevăr. Așadar, la capătul

[1] Două citate (din *Sentimentul românesc al ființei*, Ed. Eminescu, București, 1978). Primul citat: „Devenirea nu poate fi decât întru ceva, respectiv întru ceva care ține; ea presupune o formă de consistență. Ceea ce este în dezlegare nu are devenire, ci doar mișcare, schimbare, prefacere sau succesiune, dezvoltare, desfășurare, evoluție ori transformare. Dar niciuna dintre acestea nu se substituie devenirii, chiar dacă devenirea le presupune pe toate." (p. 180). Lectură întru bună deslușire: Întru Cineva! Într-un A-tot-țiitor! Dezlegat de Cineva nu există cu adevărat devenire... Al doilea citat: „Cei care au gândit și invocat ființa au copleșit prea mult pe om cu masivitatea ei. Trebuie să fim eliberați, nu copleșiți de ea. Ființa este un lysis, o dezlegare, iar nu ceva dat, îndărătul sau în fața noastră. Sau dacă e și îndărătul și în fața noastră, este ca un «nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit», o mare, o interminabilă noutate." (p. 186). Așadar, până la urmă, nu ființă fără consistență, ci Una cu caracter de Persoană! Persoană care iubește și liberează! Care poate fi aflată față către față! Excepțional creștinismul filosofic implicit al lui Constantin Noica, care aici se însoțește cu Blaise Pascal...

îmbătrânirii te așteaptă bătrânețea. După ce un șir bun de ani ai privit-o ca pe ceva exterior și străin, la un moment dat te trezești că îți aparține și-i aparții, că te afli pe teritoriul ei, unul cu un farmec anume. O perioadă a vieții care se cuvine trăită (și ea) cu profit pentru sine și pentru cei din preajma imediată sau spirituală. Nu poți decât să-i compătimești pe atâția oameni admirabili, care au fost privați de minunățiile acestui teritoriu. Și bătrânețea își are vârstele ei. Și bătrânii sunt tineri, și bătrânii îmbătrânesc...

Poate că în final, în intimitatea ultimă a fiecăruia, întrebarea devine *volens nolens*: *Cum să nu îmbătrânim?* Căutarea *elixirului tinereții* nu este o preocupare a tinerilor, ci a celor ce îmbătrânesc. Înțelegi tot mai mult ispititoarea ispită a lui Faust, dar știi că nu aceasta este calea de urmat. Nu ruperea petalelor fragilei și delicatei Margarete. Romantici sau nu, într-un fel sau altul, în sinea lor oamenii au murmurat adesea precum Poetul: „Nu credeam să-nvăț a muri vreodată; / Pururi tânăr, înfășurat în manta-mi"[1]. Pururi tânăr... Veșnic tânăr și ferice! Vesel! „Și să-mi fie mie împărtășania aceasta spre (...) veselie."[2] Și, astfel, ajungi la năzuința dintotdeauna a omului, una de basm: „tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte". Fără bătrânețe... Primăvara, vara, toamna, iarna... și iar primăvara (Kim Ki-duk). Accentul cade pe Primăvară. Reala și definitiva întinerire vine prin Înviere. Nimeni nu este bătrân în rai!

---

[1] Mihai Eminescu, *Oda în metru antic*, 1983.

[2] Rugăciune a Sfântului Chiril al Alexandriei la sfânta împărtășanie, în *Ceaslov*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1975.

„Leagă-ți de rai gândurile, bătrânețe,
mireasma lui te va întineri, parfumul lui te va înnoi
și zbârciturile tale vor fi înghițite de frumusețea
cu care te va îmbrăca."

Imnul raiului[1] 7:10

Frumusețea! Totdeauna Frumusețea! La capăt-început de Drum! Frumusețea însetată de om! Făt-Frumos: Iisus Hristos!

[1] Sfântul Efrem Sirianul, *Imnele Raiului*, Ed. Deisis, Sibiu, 2010.

Simțurile, că sunt tocite sau nu,
în momentul în care simt, sunt ca noi.
Ceea ce simțim e nou, oricât de vechi ar fi,
oricât de vechi am fi.

Alexandru Papilian

ET ALORS?

– Mai e mult, bunicule? Când ajungem?

Mai e, dragii mei. Mai e mult. În fine, vreau să spun, pentru voi e mult. Pentru noi, cei trecuţi prin multe, „mult-ul" nu mai e mult. Spre deosebire de voi, pentru care „mult-ul" mai e mult. De o bucată de vreme, pentru noi, „mult-ul" e chiar un fel de „puţin" sau un „deloc". Pentru noi, aceştia, trecuţi prin multe, „mult-ul" nu se mai bucură de spaţiu, nici de timp. Privirea nu ni se mai îndreaptă spre negura viitorului, ci spre luminişurile din trecut, spre luminile trecutului. Am cunoscut câte ceva (mult, puţin) din viaţa terestră, am acumulat câte ceva din ceea ce se poate acumula şi acum... rumegăm.

Unii se vor crispa poate în faţa acestei metafore... bovine.

Curaj!

Un mic efort de imaginaţie şi vom putea «simţi» cam cum vede viaţa un rumegător, cam cum devine ea.

Un rumegător de viaţă. O viaţă rumegată.

*

Materia brută, trăită de-a valma, cum a dat Dumnezeu, se cere revizitată, reexaminată, retrăită. Trăim cu impresia că în felul acesta, poate tocmai și numai în felul acesta, ceea ce am trăit merita să fie trăit. Că tocmai și numai în felul acesta luăm contact cu adevărata noastră viață, cu adevărul vieții noastre. Că tocmai și numai în felul acesta, treptat, treptat, noi, aceștia, putem deveni fapturi întregi, creaturi împlinite, pregătite să treacă Pragul.

Cel puțin așa ne fac să credem, fără să știe cu adevărat ce fac, cei care ne urmează, care ne moștenesc, care ne împing din spate, care – bogați sau săraci cu duhul, că vor, că nu vor, că știu, că nu știu – ne continuă.

Cel puțin așa ne place să credem.

Și ne mai place să sperăm că poate voi, urmașii noștri, veți înțelege și veți trăi ceea ce noi, ăștia, deși trecuți prin multe, n-am trăit și n-am înțeles în/din/cu propria noastră viață.

Prin rumegare, ceea ce am trăit (un fel de viol liber consimțit, administrat de existență) devine suportabil, acceptabil. Răbdarea ne e răsplătită. Un anume fel de răbdare. Răbdarea pentru un nou ne-nou.

*

Ca un simptom parțial, superficial ca toate simptomele, să remarcăm faptul că nu mai citim romane. (Dacă citim! Dacă mai citim!) Textele scurte ne par mai potrivite cu starea noastră de spirit sau cu starea noastră intelectuală. Orice om, la naștere, are un orizont care, pe măsură ce înaintează în vârstă, se îngustează, se îngustează – până

devine un punct de vedere. Butada cuprinde mai mult adevăr decât am crede. Textele scurte, imprimate pe hârtie sau (mai ales) pe ecranul ordinatorului, al tabletei sau al telefonului mobil, rimează mai bine cu obiceiul pe care l-am dobândit, pe care l-am adoptat de curând, cel de a vizita insulele mai mici sau mai mari de memorie, care ne sunt de ajuns. Devenim spiritualmente autarhici. Suficienți.

Citim memorii, citim eseuri mai mult sau mai puțin istorice, moraliste, esoterice, religioase... Citim scrisori din arhiva personală. Sau, de ce nu, dacă ne stă în putință, din arhiva altora.

Nu prea mai avem răbdare pentru altceva. De pildă, pentru amenințătoarea inteligență artificială, un fel pleașcă anistorică fără profunzime, care nu poate decât să ne descalifice acordându-ne statutul de făptură bionică, de creatură post și/sau trans-umană. Ori pentru la fel de amenințătoarea supraveghere satelitară ori genetică ori psihiatrică, în stare să ne anihileze identitatea îmbrățișată cândva de divin. Sau pentru procrearea fără părinți, fără sens, fără mister, poate chiar anti-părintească...

Nu!

Nu mai avem răbdare.

Suntem osteniți, răpuși!

Noi, ăștia, trecuți prin multe, am aflat că orice am face, în non-dimensionarea, în non-dimensiunea noastră, nu vom atinge nici prea-înaltul, nici prea-adâncul. Orice am face, vom pluti ca un dop de plută pe o suprafață separatoare. Nici infinitul, nici veșnicia nu ne vor fi accesibile cu adevărat aici, în lumea aceasta sublunară. În lumea noastră. În lumea noastră care ne-a învins.

Noi, ăștia, trecuți prin multe, nu mai avem răbdare să zăbovim asupra arsurilor provocate părinților noștri – în această lume sublunară, în lumea noastră – de Hitler, Stalin, Mao, de aceste duhuri uriașe, covârșitoare.

*

[În treacăt fie spus, aş vrea, dragii mei, să nu fiţi nevoiţi să rumegaţi astfel de amintiri. Aş vrea ca teribilele umbre care i-au torturat pe înaintaşii noştri, înfiorătoarele forţe care, venind atât din exteriorul, cât şi din interiorul lumii lor, ne-au marcat, ne-au schilodit şi pe noi, urmaşii lor şi înaintaşii voştri, cu un imens fier roşu permanent, cu o arzătoare pecete generală. Aş vrea deci, dragii mei, ca aceste îngrozitoare forţe să ajungă la voi doar sub forma unor puternici anticorpi. E unul dintre (în)semnele importante ale îmbătrânirii şi ale bătrâneţii încă vii de azi.]

*

Noi, aceştia, care am trecut prin multe, încetăm să mai trăim (în) actualitatea curentă, plictisitoare (repetitivă, precum serialele TV) şi sâcâitoare (precum reumatismele, artrozele şi alte belele) şi ne adunăm forţele pentru a retrăi, pentru a ne înfrumuseţa, pentru a ne ierta ceea ce ne-a fost dat să trăim.

La un moment dat, ne mirăm că ne-a fost dat să trăim ceea ce am trăit. Ne mirăm chiar – şi pe bună dreptate – că ne-a fost dat să trăim.

A trăi e un secret. Un mister. Un mare secret. Un mare mister.

*

Într-o altă tonalitate, dintr-un alt punct de vedere, dar în cadrul aceleiaşi partituri, în acelaşi cadru melodic, pare

a se fi adeverit că, în mod paradoxal, în mod secret, în mod misterios, acela care n-a trăit viața altuia nu și-a trăit propria viață.

Pentru a trăi viața altuia avem nevoie de curaj, de un curaj, de o natură deosebită: curajul de a iubi.

„Răsturnând masa", cum zice francezul, să spunem că trăim în măsura în care ne folosim de viața altuia – pentru a-l iubi, pentru a-l crea și, prin această creație, pentru a ne construi, pentru a ne crea pe noi înșine. Putem spune, „răsturnând masa", că suntem în mod continuu paraziții sau chiar hiper-paraziții altuia. Cel mai adesea, paraziții copiilor noștri sau, *par défaut*, ai părinților noștri. Paraziții lui Dumnezeu. (Dacă avem parte de părinți, de copii, de Dumnezeu. Dacă îi *avem.*) Suntem sau prea săraci sau prea puternici pentru a fi noi înșine. Fără această flacără bizară, izvorâtă din înțelegere (atot?)cuprinzătoare și acceptare – din milă și din umor, fără această flacără care e iubirea, nu suntem, nu putem fi pur și simplu noi înșine. Nici suficienți nouă înșine, pur și simplu. Fără combustia transpersonală a iubirii, în stare, paradoxal, să ne dezbrace de identitate în favoarea unei dăruiri care ne fericește îndepărtându-ne de omenesc, fără această combustie transumană, finalmente inumană, dumnezeiască, nu mai stăpânim pricina existenței noastre; rațiunea existenței și cearta noastră cu ea; propriul nostru sens.

*

[Și cu indiferența ce ne facem? Dar cu sindromul Alzheimer? Și cancerul? Ce ne facem cu drogurile? Dar cu ura (individuală; în și de familie; de clasă; amoroasă; rasială; blasfematoare...)? Dar cu setea de putere? Ce ne facem cu

terorismul (de stat, de masă, migrator, domestic...)? Dar cu dispreţul? Dar cu nebunia (individuală; personală; colectivă; impersonală)? Şi cu poluarea? Şi cu disciplina vecină sclaviei? Ori cu liberul arbitru, precursor al anarhiei? Ce ne facem cu revolta idioată, nătângă? Dar cu supunerea degradantă, ticăloasă? Ori cu sfiala îngerească? Sau cu furia (lătrătoare; urlătoare; orbitoare...) şi cu groaza (încremenitoare; amuţitoare...)? Dar cu bucuria? Dar cu fericirea? Dar cu seninătatea? Şi cu invidia ducând la crimă, ce ne facem? Cu violul, cu adulterul, cu incestul? Cu râsul sardonic? Cu blestemul, ce ne facem? Dar cu viziunea sfântă? Dar cu binecuvântarea înălţătoare? Dar cu dilema niciodată rezolvată: viaţa e un accident sau un cadou sau o aservire sau o otravă...? Şi apoi cu..., şi cu..., dar cu...? Şi când „realitatea crudă" ne sileşte să spunem că bătrânul (aproape sigur „posesor" al tuturor acestora şi al încă multor altora, poate) a dat în mintea copiilor – ca şi cum mintea copiilor n-ar fi acceptabilă –, ce ne facem? Ce ne facem, pe de altă parte, dacă bătrânul a dat în mintea copiilor într-adevăr, adică întru adevăr? Dar cu moartea? Ce ne facem cu cei care preferă să nu-şi vadă moartea, care preferă eutanasia? Dar cu aceia care, dimpotrivă, preferă să o privească sosind, să o privească în faţă, ce ne facem? Şi cu paranteza de faţă – dar şi cu altele, cu toate celelalte – ce ne facem?]

*

Dacă receptorul e vechi şi uzat, ceea ce captează (simte) acest receptor – semnificatul, în termeni desueţi, structuralişti – e totuşi încă şi întotdeauna nou pentru receptorul în cauză. Simţurile, că sunt tocite sau nu, în momentul în

care simt, sunt ca noi. Ceea ce simțim e nou, oricât de vechi ar fi, oricât de vechi am fi.

Şi iată că astfel, dintr-odată, bătrânul devine ceva nou. Un nou special. Un bătrâno-copil. Un re-nou-născut. Un re-abia-început. Poate chiar un re-neînceput.

La bătrânețe, acest gând poate să-ți dea un strop de vlagă. O „clipă repede" de vlagă. Un strop trecător.

„*Mai* e mult-ul" vostru, dragii mei, îl face pe bătrân să *mai* trăiască.

[Et alors?]

De acord, putem îmbătrâni mângâind pisica,
recitind Psalmii, plimbându-ne în parc,
cu sau fără nepot, sau revăzând filme
alb-negru de la Cinematecă. Mulțumesc,
sunt rețete pentru candizi.

Radu Paraschivescu

ÎNȚELEPCIUNE ȘI ACTIVFORTE

– Doctore, am început să uit.
– De când?
– De când, ce?

Frica de moarte e pe primul loc în clasamentul spaimelor. Nu e o impresie, ci rezultatul unui studiu efectuat de un grup de cercetători chinezi pe un eșantion de 4.856 de condamnați la moarte din penitenciarele măreței, popularei și populatei republici. O urmează, la o distanță prea mare ca să poată fi luate în serios, frica de întuneric, de avioane, de pitoni, de cutremure și de stomatologi. Frica de îmbătrânire se pierde în anonimatul locurilor 28-30 și stă pitită între frica de cântecele lui Céline Dion și frica de mâncarea englezească.

Îmbătrânirea dă naștere la două întrebări diferențiate ortoepic. Prima e gospodăresc-funcțională: „Cum îmbătrânim?" Cealaltă poartă în ea mugurii stuporii tardive: „Cum, îmbătrânim?" Nu e clar care dintre ele așteaptă răspuns, așa că se impune evitarea ambelor.

Există câteva modalități ipocrit-imbecile de înțelegere a bătrâneții. Prima și cea mai iritantă vede în bătrânețe un sinonim al înțelepțirii, dacă nu cumva chiar al înțelepciunii. A doua echivalează bătrânețea cu detașarea, cu privirea olimpiană pe care o plimbi peste lume și semeni. A treia e un paradox care lovește sub centura fanteziei și spune că sărăcirea corpului înseamnă, nu se știe cum, un soi de prospețime a spiritului. În fine, a patra stabilește că bătrânețea e, de fapt, momentul de bilanț al vieții. Că, ajuns sus pe deal, privești jos în vale. Și că *atunci*, nu altcândva, e vremea să te uiți înapoi cu mânie, dacă ai citit John Osborne, sau cu mândrie, dacă te-ai lăsat contaminat de propaganda lui Victor Ponta.

Toate abordările de mai sus sunt niște enormități cât datoria externă a Braziliei. În realitate, lucrurile sunt limpezi ca răsăriturile amalfitane: te detașezi abia când nu mai poți. Devii înțelept abia când nu mai ai cu ce. Bătrânețea e, simplu și drastic spus, anticamera morții. Atât și nimic mai mult. La Rochefoucauld se numără printre cei care i-au evaluat corect valoarea. Dovada? O butadă care a rămas celebră și care-i poartă iscălitura: „Bătrânii încep să dea sfaturi bune când nu mai pot să dea exemple proaste".

E normal atunci ca frica de îmbătrânire să se cupleze cu frica de moarte. Iar frica de moarte livrează uneori spectacole care urcă în superlativul kitsch-ului. Printre ele se numără ceva psihanalizabil, care se poate numi „bravadă postumă". Asta înseamnă dorința (testamentară, de cele mai multe ori) a mai multor oameni cu bani gârlă de a-și regiza funeralii ieșite din calapod, fie ele înmormântări sau incinerări. Keith R. Lindsay le-a adunat pe cele mai trăsnite într-o carte intitulată *And in the End* și tradusă cândva în românește de Ana Chirițoiu. Fiind un editor chinuit de obsesia jocului de cuvinte, am rugat-o pe traducătoare să accepte ca în loc de *În cele din urmă* să-i

spunem *În cele din urnă,* mai ales că erau destule incinerări în carte. A acceptat cu grație. Corectura a avut însă un moment de neatenție (sau de răzvrătire, nu mai țin minte, încep să fiu bătrân) și a lăsat *În cele din urmă*. Am îndreptat scăparea și am rostit printre dinți o amenințare de context la adresa vinovatului: „Dacă se mai întâmplă, te-am ars".

Bravada postumă e un fel de-a da cu tifla morții după ce te-a luat pe coasă și te-a dus. Ea produce numere de circ funerar care par să-și propună, de dincolo de groapă sau de urnă, perplexarea cu orice preț a asistenței. De pildă, scrie Lindsay în cartea lui, un cetățean a vrut ca din urna lui să se audă de trei ori pe oră Foreigner cu *Cold As Ice* și o dată pe zi Sepultura cu *Beneath the Remains*. Un altul, aflat pe o lungime de undă apropiată, și-a dorit ca urna lui să fie echipată cu un dispozitiv din care să răsune în buclă Norman Greenbaum cu *Spirit in the Sky*, chit că e posibil să fi existat reproșuri în columbar cu privire la tulburarea somnului de veci și de vecini. Sigur, dacă vrei (în) pământ și dacă, pe deasupra, îți plac la fel de mult Led Zeppelin și Tiger Woods, poți comanda un sicriu verde ca pajiștea, pe care să fie pictate găurile unui teren de golf și care să se cheme *Fairway to Heaven*. Sau, în funcție de cât de mare e deranjul din mansardă, poți să impui prin clauză în testament înmormântarea într-un sicriu care să imite un hamburger cu multă maioneză, sânii lui Dolly Parton acum treizeci de ani, chitara lui Jimi Hendrix sau o navetă spațială din lemn de palisandru. În fond, de ce nu? Dacă în București există cofetării unde poți cere torturi în forma tricoului lui Messi, de ce n-ar exista în lumea largă sicrie și urne tematice?

Și fiindcă teama de bătrânețe se împletește cu teama de moarte, cum altfel să îmbătrânești dacă nu temător? Cum să fii destins, trandafiriu, jubilativ și demn? Cum să nu te trezești noaptea invadat de întrebări și angoase? Cum să

nu te trezești gândindu-te că n-o să te mai trezești? E de neconceput. Un om responsabil privește îmbătrânirea kierkegaardian, cu frică și cutremurare. Cu furie și neputință. Cu scrâșnet și revoltă. Cu spasme și urlete. Simpla resemnare nu ajunge și nu ajută.

Știu, există nonagenari simpatici și centenari lucizi. Știu, există octogenari care participă la crosuri și matusalemi care își scriu memoriile. Știu, Michelangelo sculpta la o vârstă la care alții nu mai găseau drumul spre closet. Știu, Goethe și Shaw scriau când alții nu mai vedeau să citească, iar Churchill fuma trabuc când ar fi trebuit să fie deja *six feet under*. Dar, dragi doamne și domni, acestea sunt excepții. Regula nu o dau Neagu Djuvara și Mihai Șora. Regula o dau ciufuții meschini, bolnavi, pretențioși, ramoliți, ostili, suspicioși și urât mirositori. Deși a fost numită sora mai mare a minciunii, statistica spune că oamenii care trec testul rezonabilității sunt mai degrabă tineri decât vârstnici.

Un amănunt, până nu uit. O să știți că ați îmbătrânit când n-o să mai aveți vârstă, ci etate. Etatea este expresia venerabilă a vârstei. Diferențierea s-a născut, ca atâtea alte chixuri și poncife, în presa de altădată, unde lucrurile trebuiau vopsite cu tempera maniheistă, ca să știe toată lumea că albul e bun, negrul e rău, iar griul nu există. Cine emitea obiecții și susținea că viața e doar o serie de griuri întreruptă ici-colo de pete albe, negre sau colorate devenea eretic și merita „toată ura și disprețul oamenilor muncii". Astfel, cine făcea o faptă bună era – *liberté-égalité-fraternité* – cetățean, pe când cine comitea un lucru în afara legii devenea dintr-odată individ. Exemple: „Un cetățean din Uricani a găsit pe stradă un portofel și l-a predat la cea mai apropiată circă de Miliție" versus „Doi indivizi care voiau să fure porumb dintr-un lan aflat pe raza localității Comloșu Mare au fost prinși de organe" (ah, farmecul discret al ambiguității). La fel stăteau – și stau în continuare –

lucrurile în ceea ce privește numărarea anilor. Copiii, tinerii și adulții au vârstă. Boșorogii, babetele și, în general, mumiile flatulente au etate. Când vă veți găsi numele într-o știre de presă și vi se va preciza „etatea", veți ști, dincolo de orice dubiu, că ați îmbătrânit. Vestea bună e că n-ați murit tânăr. Vestea proastă e că nu mai aveți mult timp pentru vești bune.

Și dacă tot legăm îmbătrânirea de moarte și fricile aferente între ele, de ce să nu ne aplecăm, ca niște trestii gânditoare ce suntem, și asupra amprentei muzicale a îmbătrânirii? Mai ales că am văzut mai sus cum arată gusturile unor excentrici în ceea ce privește cântecele *de după*. Și mai ales că Dan C. Mihăilescu, pe care mă gândesc c-o să-l găsiți în paginile cărții, mi-e martor (întrebați-l, vă rog) că am propus o carte despre cântecul de îngropăciune preferat. A acceptat euforic ideea, dar nu mai țin minte – o fi vorba de îmbătrânire – ce piesă muzicală și-a ales pentru clipele când bulgării de pământ îi vor bombarda copârșeul. În ce mă privește, nu abdic de la prima opțiune: Mark Knopfler, *Going Home*, versiunea cu saxofon. Doamne-ajută!

Bine, dar dacă putem alege stindarde sonore ale despărțirii de lume, de ce n-am face aceeași opțiune în orizontul senescenței? De ce nu ne-am alege imnuri ale îmbătrânirii, cu atât mai mult cu cât pe acestea putem să le ascultăm și noi? Sper că mai avem atâta discernământ, autoironie și spirit ludic. Sigur, n-o să aleagă nimeni *Only the Good Die Young*. Ar fi un autofault care ar trăda o anume indigență corticală. Dar are balta îmbătrânirii pește muzical, fiți siguri. De pe o listă eteroclită și cuprinzătoare, ce-ați spune, pentru început, de *When I'm 64* al lui Sir Paul McCartney? Vă mai amintiți sau... și voi?

„When I get older losing my hair
Many years from now,

Will you still be sending me a valentine
Birthday greetings, a bottle of wine?
If I'd been out till a quarter to three
Would you lock the door,
Will you still need me, will you still feed me
When I'm sixty-four?"

Poftim? De ce nu Leonard Cohen? Fiindcă omul a trecut de îmbătrânire și s-a cazat în bătrânețe. Ascultați *Dear Heather* sau *Old Ideas* și-o să vă lămuriți. Vă propun, în schimb, ceva mai pieptos: Pulp cu *Help the Aged*. Nu vă strâmbați, nu știți ce-o să ajungeți. Ergo,

„Help the aged,
One time they were just like you,
Drinking, smoking cigs and sniffing glue.
Help the aged,
Don't just put them in a home,
Can't have much fun in there all on their own."

Pentru amatorii de șicanări și ricanări, pentru fataliștii factualiști și pentru psihologii pisălogi, Tom Lehrer compune un imn al smochinirii căruia îi spune *When You're Old and Grey* și care vă va umple, sunt convins, de pasiune și extaz:

„Your teeth will start to go, dear,
Your waist will start to spread.
In twenty years or so, dear,
I'll wish that you were dead."

În fine, de ce n-am opta până la urmă pentru ceva cumsecade, potolit, nesardonic și domol, ca o frunză din Vermont aterizând pe un umăr de pădurar? Ceva cum ar fi *The September of My Years* al lui Frank Sinatra:

„As a man who has never paused at wishing wells,
Now I'm watching children's carousels
And their laughter's music to my ears
And I find that I'm smiling gently as I near
September, the warm September of my years."

Categoric, muzica nu e singura escortă culturală a îmbătrânirii și a bătrâneții. Există și literatură – câtă vreți – de la *Bătrânul și marea* sau *Toamna patriarhului* la *Bărbatul de 100 de ani care a sărit pe fereastră și a dispărut*, plus ciclul Miss Marple din romanele Agathei Christie. Există și filme, desigur: *No Country for Old Men*, *On Golden Pond*, *Goodbye Mister Chips* și alte o mie. Spre a nu mai vorbi de pictură, unde ajunge să te uiți la autoportretul lui Rembrandt la 63 de ani ca să înțelegi mai mult decât dintr-o sută de cărți despre vârsta a treia. (Asta după ce portretele lui Giorgione și gravurile lui Da Vinci se număraseră printre cele mai crude tratări ale îmbătrânirii.) E adevărat, impactul muzicii e mai puternic. Fiindcă tremurul mâinii care scrie sau pictează nu se simte, pe când tremurul vocii, da.

De acord, putem îmbătrâni mângâind pisica, recitind *Psalmii*, plimbându-ne în parc, cu sau fără nepot, sau revăzând filme alb-negru de la Cinematecă. Mulțumesc, sunt rețete pentru candizi. Iertată să-mi fie brutalitatea, dar mă irită tot ce-mi amintește că mă apropii de bătrânețe: perspectiva de a deveni bunic (sau, de-a dreptul odios, „tataie"), apelativul „nea" pe care-l folosește câte-un forumist când îmi comentează articolele, cutia cu fotografii de-acum trei, patru sau cinci decenii, frecvența tot mai mare a momentelor când alunec în patetism, înspicarea părului, pastilele care-mi țin în frâu tensiunea și glicemia, înclinația spre compătimire de sine. Li se adaugă ceva care-mi dă târcoale de când eram copil: tentația irepresibilă de a-mi calcula

procente de existență telurică. „Am zece ani? Aoleu, înseamnă că mi s-a dus o optime de viață. Am douăzeci? Ufff, s-a scurs un sfert. Am patruzeci? Gata, de-acum încolo încep să cobor." E dăunător? Cu siguranță. E patologic? Se prea poate. Dar ăsta sunt. Corolarul acestui calcul de tip clepsidră e felul cum îmi împing în față punctul terminus, pe măsură ce înaintez în vârstă. În gimnaziu mi se părea decent să trăiesc opt decenii. Acum, la 56 de ani, și suta mi se pare puțin. „Cât am făcut? 56? Deja? O, Doamne, s-a dus jumate, și asta doar dacă o să am privilegiul neplauzibil de-a trăi 112."

Am vreo speranță, odată intrat pe terenul minat al îmbătrânirii? Să zicem că ar fi câteva, dintre care prioritară mi se pare păstrarea umorului (de acord, nici mobilitatea n-ar fi de lepădat). În acest caz, aș înflori primăvăratic când aș deschide computerul și aș citi, cum am făcut și azi, următorul mesaj: „Dacă nu aveți erecțiile pe care le doriți, dacă sexualitatea dumneavoastră este la cote minime, există o veste bună: NU ESTE VINA DUMNEAVOASTRĂ! Aceeași problemă o au 70% dintre bărbații lumii moderne. Stresul și ritmul vieții vă împiedică să aveți sexualitatea pe care toți bărbații sunt îndreptățiți s-o aibă. ActivForte este un stimulent sexual special conceput pentru persoanele cu probleme de erecție. Proprietățile afrodiziace ale ingredientelor fac din ActivForte activatorul sexual natural cel mai puternic din zilele noastre. ActivForte este un stimulent sexual natural al cărui scop este de a-i ajuta pe bărbații care suferă de impotență, tulburări de erecție sau disfuncții erectile și de-a le asigura o mai mare rezistență în actul sexual. Cu această nouă capsulă, 100% naturală, lipsită de contraindicații, puteți deveni (sau redeveni) un adevărat armăsar."

I-iii-haaaa!!!!!

...poate că la scriitori e ca la copaci: în inelele cărților vezi transformările vieții.

Ioana Pârvulescu

INELELE VIEȚII

La copaci e mai clar, mi-a scris la aniversare un prieten din Germania, mare iubitor de excursii, își adaugă câte un inel la fiecare an, iar trupul lor se împlinește și devine mai puternic cu fiecare rotocol nou adăugat. În plus, dacă le analizezi cercurile, ai imaginea anilor buni și răi, a accidentelor prin care au trecut și care lasă urme vizibile pe inel, ai amprenta întregii lor vieți...

Satele din Munții Pindului locuite de aromâni, se înființează și cresc, spun antropologii, în jurul unui copac, de obicei un platan, care rămâne centrul lumii lor, în piața principală, și crește odată cu așezarea. Probabil că păsările care locuiesc platanul devin, cu fiecare an trecut, tot mai numeroase și mai gălăgioase, la fel ca oamenii locului, care găsesc umbră tot mai deasă lângă tulpina lui lucioasă și plăcută la mângâiat. Nu de puține ori se poate stabili vârsta așezării după măsurătorile dendrologice, iar trupul bătrânului arbore rămâne o mărturie, destinată oamenilor care vin, despre trupurile trecătoare ale oamenilor care au fost.

La oameni, fără îndoială, e mai confuz și mai complicat decât la copaci, atât cu numărarea anilor, cât și cu evoluția (adesea funcționează doar rotunjirea trupească). Chiar să treci cu bine de ziua aniversară, indiferent de vârstă și de secol, e o performanță. Urmele răului trăit sunt mai insidioase și se transmit generației următoare, iar cercurile vieții te înlănțuie și te împovărează. Literatura documentară stă mărturie. La 17 ani, Titu Maiorescu notează în jurnal: „Azi sunt de 17 ani; trist! Ziua asta nu e observată de nimeni..." Aproape un secol mai târziu, Mihail Sebastian își primește aniversarea a 29 de ani „nici bucuros, nici trist", conștient că mai are câteva lucruri de făcut pentru care, afirmă fără entuziasm, „sunt obligat să trăiesc". La 32 de ani lucrurile arată chiar mai rău, și Sebastian notează, de ziua lui: „Mă simt bătrân, urât, uzat. Nu-mi face nici o plăcere să mă uit în oglindă. Mi-e uneori silă de omul ăsta palid, cu ochii vineți, cu o chelie care se accentuează și totuși cu încă nu știu ce aer de tinerețe ostenită. Încerc să nu mă gândesc la viața mea – nici la cea care a trecut, nici la cea care vine. E un sentiment de inutilitate care mă disperă și pe care vreau să-l ocolesc, să-l uit". Încă elevă, contemporana lui Sebastian, cioraniana Jeni Acterian, scrie: „În trei zile, 18 ani. Nu aștept nimic de la anul care vine. Cel de-al 18-lea an al meu va trece ca și al 17-lea, lăsând amintirea câtorva cărți citite și imaginea câtorva zile limpezi și vesele, între altele numeroase și teribil de întunecate". Pe la 40-50 de ani, luați de șuvoiul vieții, cei mai mulți scriitori nici nu-și mai notează în jurnal ziua de naștere, iar dacă o fac totuși, nu mai strică nici un comentariu pe marginea ei. Iar la 75 de ani, în primăvara lui 1954, Gala Galaction îi întâmpină pe tinerii studenți de la Litere care veniseră să-l felicite cu o poveste scoasă dintr-un roman al modelului său literar, Émile Zola. E vorba de un grup de juni pictori care, tot așa, se duc neinvitați la un artist din

Montmartre aproape centenar, să-i facă o surpriză la ziua de naștere. De fapt nici nu se știa bine dacă maestrul mai trăiește. Îl găsesc totuși, într-o curte „ca de țară", îmbrăcat prost, aproape în zdrențe, și hrănindu-și găinile. De altfel, în timp ce tinerii intră, singura grijă a sărbătoritului este să nu-i fugă păsările prin ușa deschisă. Discipolii îi spun pictorului că au venit să-l sărbătorească de ziua lui. Replica maestrului este următoarea: „Je ne me souviens plus! C'est si loin! *C'est du passé*". Apoi, fără ceremonie, îi poftește pe toți să plece și închide cu mare grijă ușa după ei, ca să nu scape vreo găină. „Dragii mei", conchide Galaction pentru studenții veniți să-l omagieze în anii '50, perioada cea mai grea pentru scriitori, „cam asta e situația mea în fața voastră [...] minus prezența găinilor...". Parabola este cadoul subversiv al omagiatului. La copaci e mai clar. Și mult mai simplu.

P.S. Cum între scriitori și copaci există un liant, cartea (bibliotecile lumii foșnesc, iar mirosul plăcut al hârtiei este fosta aromă a lemnului pădurii), poate că la scriitori e ca la copaci: în inelele cărților vezi transformările vieții[1].

[1] În alt context și cu altă miză, o parte a acestui text a apărut în *România literară*, în 2004.

... pentru că îmi dau seama că despre
bătrânețe nu am stat în mine
însumi mai niciodată la taifas.
Am sărit de atâtea și de atâtea ori peste ea.
Ca și când nu ar fi existat.

Am uitat că sunt mort și am început să râd...

acum sunt bătrân și părul din cap mi-e
de mult alb...

Nicolae Tzone

„DESPRE BĂTRÂNEȚE PROPRIU-ZIS NU CREDEAM SĂ-NVĂȚ A SCRIE VREODATĂ..."

Despre bătrânețe propriu-zis nu credeam să-nvăț a scrie vreodată. Nici nu știu, de fapt, dacă e ușor sau dacă e greu să scriu despre bătrânețe. Voi afla poate acum, constrâns de acceptarea de a participa la acest „joc" ce se se presupune luat foarte în serios, cu atât mai mult cu cât este propunerea Marinei Dumitrescu, de care mă leagă o prietenie îndelungată, ireproșabilă. Spun „voi afla" nu doar pentru a mă găsi în treabă, nu doar pentru a-mi crea o premisă de care să profit pentru a veni din prima clipă la subiect, chiar în miezul acestuia. Ci pentru că îmi dau seama că despre bătrânețe nu am stat în mine însumi mai niciodată la taifas. Am sărit de atâtea și de atâtea ori peste ea. Ca și când nu ar fi existat.

Explicația acestui lucru este cât se poate de simplă. Și o numesc imediat: am scris în poezia mea până la sațietate despre moarte. Titlul unei cărți este: „Viața cealaltă și

moartea cealaltă" (Ed. Vinea, 2010, ediția a doua, 2012). Și când scrii despre moarte (nu e, de altfel, niciun secret, în genere, proba de foc pentru un poet este de totdeauna și așa va fi mereu tocmai a scrie despre dispariția definitivă), aproape că nu mai e loc să observi că bătrânețea există. Moartea este evenimentul capital, bătrânețea este doar, privită dinspre poezie, cel mult o anexă plicticoasă a acesteia.

Poate e bine să precizez că, cel puțin până la un punct, a scrie despre moarte în poezie nu este, cum se poate crede de către majoritatea celor pentru care lectura nu constituie o obișnuință, ceva chiar atât de neplăcut. Periculos, da, este, pentru că gândul, concentrarea, în genere, se ridică la o incandescență ce poate pune în pericol integritatea însăși a ființei celui ce scrie. Prin poezie, moartea poate fi îmblânzită, poate fi „adormită", chiar „cucerită" și convinsă să mai zăbovească în drumul ei către țintă. Poezia poate face ca între viață și moarte să se deschidă uși, poate și ferestre, ceea ce în realitatea strictă, fizică, nu poate fi posibil.

Am înțeles cândva, nu prin lecturi, ci prin intuiție, că în cele din urmă diferența între viață și moarte este neverosimil de mică. Mai târziu, din experiența nemijlocită a scrisului, am „simțit" că există între ele o îngăduință, o complementaritate evidentă și că poemul, între prioritățile sale, are chiar această menire, de a le dezvălui. De a descrie, de a povesti cum viața și moartea sunt ca două surori cu inimă comună. Astfel, mi-am îngăduit să public în anul 2000 volumul de versuri *Nicolae Magnificul* (titlul l-am ales deliberat, în buna tradiție a înaintașilor surrealiști, voind deopotrivă să intrig, dar și să chem la o „altfel" de lectură, mai specială), unde personajul principal și iubita sa, Donna Huana, își trăiesc Moartea, aceasta fiind singura lor Viață.

De aici vine „magnificiența" invocată în denumirea cărții, de la această tentativă pe care doar poemul o poate

face plauzibilă, de a putea „trăi" în moarte și de a desăvârși o mare iubire în cuprinsul ei. În sine, volumul meu era o continuare a vechii și arhicunoscutei povești de dragoste a lui Orfeu și a lui Euridice, de după ce El nu a putut rezista ispitei de a întoarce capul înainte ca Ea să părăsească deplin tărâmul infernului. A încălcat ceea ce nu-i era îngăduit să încalce, angajamentul de a nu încerca să o vadă decât după ce părăsește cu totul tărâmul morții, și astfel a pierdut-o pentru veșnicie pe iubita sa.

Nicolae Magnificul și Donna Huana duc mai departe legenda, ei sunt noii Orfeu și Euridice, de după ce totul părea definitiv pierdut, definitiv stins. Atât de mare, de unică este iubirea dintre ei, că nici măcar Moartea nu-i poate împiedica s-o trăiască plenar, fără rest. Un vers de ținut minte din carte este acesta: „Am uitat că sunt mort și am început să râd...".

Nu am uitat că tema acestor însemnări este bătrânețea, și nu moartea. Moartea, prin poezie, devine o temă fascinantă, bătrânețea este apoetică în mare parte. Și morțile întâmplate la bătrânețe nu pot fi decât previzile, neinteresante. Iar previzibilitatea și neinteresantul nu au ce căuta în vers. În orice caz, nu în genul de poezie pe care îl venerez eu.

Morții din poezie nu îmbătrânesc niciodată. Nu se îngrașă, nu (le) dă burta pe de lături de ei. Nu umblă cu baston, nu se bâlbâie și, mai cu seamă, nu au nevoie de cărucioare. Nu mângâie plictiseala pe creștet până amețesc. Nu mănâncă bomboane până ce protezele li se tocesc de folosință.

Făt-Frumos cel din basm este de neînchipuit îmbătrânind. E de neînchipuit ca având dureri de şale sau plângându-se de surzenie. Un Făt-Frumos cu aparat auditiv este ceva ce poate oripila, să nu mai vorbim de un Făt-Frumos făcând pe el, chiar dacă în scutece de lux. Să amintim că e aproape împotriva naturii să ni-l închipuim pe Făt-Frumos scormonind de dimineaţa până seara după hrană în zeci şi zeci de tomberoane pline ochi cu gunoi. De asemenea, ne e total dezagreabil să îl „vedem" într-o ipostază încă mai teribilă, seara, înainte de a se culca într-o gură de canal, cum respiră cu nesaţ într-o pungă de plastic în care colcăie aurolacul.

Există nu numai o bătrâneţe domoală, trăită în siguranţă, neprimejduită de absenţa căldurii şi înţelegerii, dar şi o bătrâneţe în care totul este pierdut, în care siguranţa zilei de mâine este ca o cocoaşă de plumb greu, aproape imposibil de purtat.

Aşa a fost mereu, aşa va fi mereu, în cele din urmă. Liniştea se va îmbrăţişa cu ţipătul, nenorocul va intersecta norocul, cerul se va împreuna cu pământul la un capăt de zare. Fiecare fiinţă umană are un destin, are un traseu de străbătut, în cele din urmă.

Obsedat de propriile teme, am privit mai degrabă întotdeauna spre tinereţe, spre energiile ce vin de aici, spre miracolele ce le poate ivi aceasta şi mai puţin sau aproape deloc spre senectute, spre anii în care oboseala şi rutina îşi pun amprenta nu numai pe trup, ci şi pe spirit, pe discernământ, pe luciditate.

Ce e curios, îmi spun acum, este că deşi în toată această perioadă am fost foarte apropiat şi foarte legat de poeţi cu un mănunchi întreg de ani peste ai mei, pe niciunul dintre ei nu l-am văzut din perspectiva vârstei. Nu l-am găsit „bătrân". Aveau o inteligenţă rarisimă, o prezenţă care impunea prin francheţe şi prospeţime şi, în plus, aveau

verbul proaspăt, plin de forță. Și toate aceste calități țin de tinerețea aceea eternă a spiritului, care înflorește cu nonșalanță și farmec pe un chip care-și pierde ca prin miracol atributul vârstei reale.

*

Scriind rândurile de față, îmi amintesc de una dintre vizitele pe care i le-am făcut lui Gellu Naun. Locuia pe atunci în strada Aviator Petre Crețu, la numărul 64. Țin vag minte că peste tot erau copaci înalți, groși, că am deschis o poartă cu grilaj de fier masiv și am înaintat pe un culoar strâmt și lung. La capătul curții, imediat la stânga, erau câteva trepte și dincolo de ele o ușă parcă prea scundă. Am sunat cu emoție, era prima dată când ajungeam aici. Urma să îi propun lui Gellu Naum să accepte să organizez la București un simpozion internațional dedicat lui în întregime, vreme de patru zile. Eram încrezător că îl voi convinge, e drept că mă bazam și pe o scrisoare oficială pe care o obținusem de la Laurențiu Ulici, președintele în exercițiu al Uniunii Scriitorilor, ce se arătase încântat de idee. Doamna Liggia a deschis ușa și m-a poftit înăuntru simplu, cu căldură. Era avertizată, îi spusem la telefon, pe îndelete, care era scopul vizitei mele. Camera părea mică, foarte mică, neverosimil de mică. Poetul era așezat pe un fotoliu maroniu, greu de ani, ce părea și mai bătrân decât el. Nu era lumină îndeajus, ci mai degrabă pot spune că era semiîntuneric. Cu fața prelungă, cu ochii triști sau poate doar plictisiți, aș fi putut jura că Gellu Naum avea vârsta de un mileniu. Nu voia de fapt să mă asculte. Am înțeles asta repede. În câteva minute mi-a fost limpede că nu voi pleca cu niciun răspuns de la el cu privire la preconizatul

simpozionan dedicat suprarealismului european, cu biografia şi opera sa ca unice repere. Voia în schimb să vorbească. Şi a vorbit îndelung. Nu mai era de mult mulţumit de nimic. Pe André Breton îl găsea vetust, inconsistent. Pe Virgil Teodorescu îl ţinea departe în amintirea sa, tocmai că prea arătase zel în cooperarea cu regimul comunist. Tristan Tzara făcuse mai mult zgomot decât operă literară propriu-zisă. Pe Stephane Roll îl simpatiza încă, dar îi aprecia mai mult verva decât ceea ce rămăsese după el, de Saşa Pană nici nu voia să audă. Îmi răsună încă în ureche vocea sa joasă, impresionantă: „Toată viaţa am crezut în Iubire, în Poezie şi în Libertate". De la un moment dat înainte am pierdut noţiunea timpului. Doamna Liggia aproape că nici nu respira. Cum nici eu. Venisem pentru o vizită de maxim o jumătate de oră şi am plecat după şapte ore. Gellu Naum povestea, povestea şi iarăşi povestea. Cum am spus, nu-mi făceam nicio iluzie că de fapt îmi vorbea mie. Se întâmpla să fiu acolo, un Martor care Ştia în faţa cui se află. Gellu Naum îşi vorbea sieşi despre Sine, cu o profunzime pe care, până acum, viaţa nu mi-a arătat că ar mai avea-o şi altcineva din lumea românească.

*

Am spus nu o dată că prietenul meu cel mai bun pe lumea aceasta a fost poetul Alexandru Lungu, de la Bonn. Înalt, cu părul alb, încercat fumător de pipă, cu privea caldă, părea neverosimil printre ceilalţi oameni. L-am editat în cea mai prestigioasă colecţie de la „Vinea", „Ediţii Definitive". Era chiar vechea denumire a prestigioasei colecţii înfiinţate şi dirijate de Alexandru Rosetti la Fundaţiile Regale în perioada interbelică, pe care o preluasem în

cunoştinţă de cauză. I-am tipărit astfel, în două volume masive, „Ninsoarea neagră", opera poetică în integralitate. Sosirea lui la Bucureşti, împreună cu Michaela, soţia sa, îmi va fi pururi de neuitat. Lansarea, în Sala cu Oglinzi de la Uniunea Scriitorilor, în prezenţa lui Nicolae Manolescu, a Constanţei Buzei şi a lui Gabriel Dimisianu, a Ioanei Pârvulescu şi a lui Al. Cistelecan, a fost un triumf.

Era bătrân Alex (aşa m-a rugat să-i zic, nu Alexandru!) Lungu? Nu, nicidecum. Ca şi Gellu Naum, părea a fi şi era, mai degrabă, etern.

L-am vizitat la Bonn, în casa sa de pe malul Rinului. Avea o sufragerie imensă în care tronau fotografii albe ca laptele. Pereţii erau acoperiţi cu tablouri pictate de el, iar într-o cameră întreagă avea o colecţie impresionantă de bufniţe, de lemn, de sticlă, de piatră, din toate metalele posibile.

Am mai tipărit câteva cărţi ale lui, dar şi o carte cu poeme de-ale lui şi de-ale mele („Rugina timpului oare greşec dacă o numesc regina timpului") şi o carte de dialoguri („Am părăsit «groapa cu lei» a pierzaniei pentru a fi, oriunde altundeva, liber şi fericit..."), ambele în 2004.

În amintitul meu volum din 2010, „Viaţa cealaltă şi moartea cealaltă", i-am dedicat un poem („lui al. lungu, cel de neuitat"), ce-mi este foarte drag: „iubită cetitoare a mea iubite al meu cetitorule" (III):

„dacă vine din ceruri pe limba mea îngerul de asemenea
        din ceruri sub limba mea vine îngera
iubită cetitoare a mea

dacă odată sosit lângă mine îngerul îşi desface larg aripile
        şi cu drag mă îmbrăţişează
de asemenea îngera de îndată ce a ajuns lângă mine îşi
        desface larg aripile şi dulce mă îmbrăţişează
iubite al meu cetitorule

şi îngerul şi cu îngera când deodată se privesc în oglindă
în oglindă doar un singur chip se iveşte al meu

şi îngerul şi îngera când aripă de aripă se ating
eu şi numai eu de mine însumi mă ating

şi dacă îngerul din gura mea gândeşte o consoană
îngera din gura mea gândeşte o vocală

şi dacă îngerul de peste limba mea scrie un cuvânt pe
limba mea
îngera de sub limba mea scrie şi ea pe dedesubtul limbii
mele un alt cuvânt
cuvântul pereche la primul cuvânt
cuvântul sânge şi trup al celuilalt cuvânt

şi dacă îngerul de pe buzele mele începe să cânte
îngera de sub buzele mele începe să cânte şi ea
şi-aceeaşi voce răsună cu-ncredere-n aer
şi-aceleaşi cuvinte se îmbrăţişează unele pe altele
ca şi când ar fi unele prelungire şi inimă ale celorlalte

şi îngerul şi îngera când se strigă pe nume
numai numele meu vine spre mine
şi numai numele meu luminează deopotrivă
deasupra frunţii mele şi dedesubtul frunţii mele

şi îngerul şi îngera când trec de pe un nor pe altul
şi dintr-un cer în altul
eu şi numai eu singur şi demn trec de pe un nor pe altul
şi dintr-un cer în altul

şi îngerul şi îngera când de mână se ţin
eu privesc cum mâinile mele se cufundă
una în alta
trec una prin alta ca două ferestre perfect transparente."

*

Cel mai vârstnic om pe care l-am cunoscut vreodată a fost marea pianinstă Cella Delavrancea. Chiar când împlinea 100 de ani, am publicat un interviu, în două părți, pe care i l-am luat. Nici nu mai țin bine minte dacă interviul l-am notat sau l-am înregistrat pe casetofon. O convinsesem pe doamna Elena Balamaci, ce era mereu în preajma sa, să îi fac o vizită și să realizăm o convorbire. Îmi amintesc că, în timp ce stăteam de vorbă, a intrat să o salute și Dan Grigore, care apoi s-a retras să lucreze într-o cameră alăturată.

Dintre marii scriitori pe care i-am cunoscut bine și care m-au înconjurat cu simpatia lor îi amintesc pe Edgar Papu și pe Șerban Cioculescu. Cu ei am publicat trei, respectiv două dialoguri. Doamne, cum a zburat timpul! Edgar Papu era plăpând ca o floare și de o delicatețe impresionantă. Țin minte că o dată mi-a spus că nu bătrânețea e grea, ci că sunt grele cu adevărat în viața unui om adolescența și tinerețea, când trebuie să ia realitatea în piept cu toată bruschețea.

Pe Șerban Cioculescu l-am vizitat de nenumărate ori. Nu o dată am mers la el, luându-l cu mine și pe fiul cel mare, Ionuț. Mă întâmpina împreună cu soția sa, care nu știu să fi rostit vreodată un singur cuvânt. Marele critic era numai spirit, parcă nici nu atingea podeaua când se ridica și lua din rafturile vestitei sale biblioteci câte o carte sau alta. Nu am să uit niciodată momentul când a scos dintr-un raft o ediție foarte veche a „Eseurilor" lui Montaigne. Am avut norocul să îmi rămână de la întâlnirile acestea câteva fotografii.

*

Ei sunt „campionii" mei de vârstă. Dar atunci, când îi întâlneam, nu știam, nu realizam că au în spatelor lor foarte, foarte mulți ani. Îi credeam eterni, îi cred și acum eterni. Și ce am aflat de la ei, dincolo de cărțile lor, a fost că aș fi vrut să trăiesc mereu asemenea lor, într-o bibliotecă miraculoasă. Am năzuit, de asemenea, așa cum viața lor s-a confundat cu opera lor, ca și viața mea, de la un moment dat înainte, să se suprapună deplin peste scrisul meu. De altfel, la vârsta aceea, între 25 și 30 de ani, am avut norocul să cunosc o mare parte din intelectualii veritabili ai României și să realizez peste 70 de interviuri cu ei. Am avut acest mare noroc. Și nu mergeam la nicio întâlnire fără să citesc din scoarță în scoarță volumele ce defineau personalitatea fiecăruia în parte.

*

Și totuși există un poem al meu, de o substanță mai aparte, în care vorbesc explicit și despre cum am ajuns la bătrânețe și de cum mă mir că „părul mi-e complet alb". Nu are sens să-l povestesc, i-aș răpi o parte, bănuiesc, din surpriză și poate și din farmec. Așa că-l reproduc pur și simplu.

L-am scris acum 7 ani, pe 15 iulie 2009, și are titlul „scrierea evangheliilor a căzut în sarcina mea...":

„scrierea evangheliilor a căzut în sarcina mea
a fost o muncă frumoasă și cinstită aceasta care mi s-a dat
iubita vieții mele a fost singura ființă vie din univers care
    m-a ajutat
când nu mai știam câte un cuvânt

cuvântul potrivit la locul potrivit așa se spuse nu
ea mi-l reamintea imediat
sau ori de câte ori uitam vreo întâmplare cu tâlc
ea cât ai clipi mi-o repovestea cu multă luare aminte la faptele
și la gesturile din fundal
gesturile din fundal mereu anunță întâmplări neobișnuite
și nu de puține ori ele conduc la aflarea și la descifrarea
    de taine
și de întâmplări incredibile

au fost ani de trudă dar și ani minunați
scrierea evangheliilor era o slujbă aleasă
nici cei mai lăudați împărați nu ar fi putut-o duce-o la capăt
mai bine ca mine

iubita vieții mele mă îmbărbăta și mă încuraja
și mă înconjura cu iubirea ei nepereche
clipă de clipă mă inspira și mă lumina
eram așa îmi zicea ea o lumină irezistibilă
care scria și scria și iarăși scria evangheliile

când cerneala de scris mi se termina
ea își tăia venele și vârful penei cu care scriam
îl înfigeam direct în sângele ei

când pene de scris nu se mai găseau în oraș
ea își rupea pentru o săptămână sau două
limba sa din gura sa și mi-o împrumuta
să scriu mai departe cu ea
când era criză de foi de papirus pe toată planeta
iubita vieții mele își smulgea pielea de ea
o usca la soarele cald și mă îndemna
să scriu pe ea înainte zi după zi și noapte după noapte
să nu fiu leneș

să nu pierd nici o fărâmă cât de mică de timp
că altfel viața mea și viața ei vor fi prea scurte
pentru a putea termina fapta la care m-am angajat
pentru a-mi împlini destinul de bărbat

acum sunt bătrân și părul din cap mi-e de mult alb
și lucrul acesta pare foarte ciudat
căci trupul meu are încă forme armonioase
și rezistență și cutezanță de atlet

cine dintre cei ce mă văd și mă ascultă
ar putea măcar bănui că eu sunt
cel care a scris în forma lor ultimă evangheliile

iubita vieții mele n-a îmbătrânit niciodată
pielea de pe trupul ei e mai tânără și mai strălucitoare ca
niciodată
și sângele ei este mai fierbinte și mai dulce la gust ca niciodată

eu scriu și azi
locuiesc pe pământ și scriu capodopere
pentru pământenii și nepământenii care se vor naște cândva
după ce și moartea mea se va împlini

știu că dacă nu scriam și nu rescriam evangheliile
cu atâta migală și trudă
niciodată n-aș fi putut să-mi scriu capodoperele

știu că sunt capodopere pentru că în timp
ce iubita vieții mele le citește și le memorează
se vede cu ochiul liber cum întinerește
cum se frăgezește neîncetat

scrierea evangheliilor a căzut în sarcina mea
a fost o muncă frumoasă și cinstită aceasta care mi s-a dat
iubita vieții mele a fost singura
ființă vie din univers care m-a ajutat."

Indiferent de vârsta notată în actul
de identitate,
aceste reveniri la matcă
sunt momentele astrale
în care Dumnezeu îmi face cu ochiul,
amintindu-mi:
viața ta abia începe!...

Marius Vasileanu

SELFIE CU VÂRSTA REALĂ

Marea lecție despre cum să rămâi tânăr mi-a dat-o doamna Annick de Souzenelle, strălucit antropolog al religiilor. Era prin luna octombrie a anului 2008, iar Annick de Souzenelle a fost invitată de Institutul Cultural Român, condus de echipa H.R. Patapievici, pentru a susține două conferințe la București. Trebuie să spun că pe Annick de Souzenelle o cunosc personal de aproape 20 de ani, iar prietenia cu care mă onorează nu poate fi echivalată decât de prețioasele întâmplări de suflet prin care am trecut împreună, având șansa ca de fiece dată când a fost invitată să conferențieze în România – și au fost cel puțin 7–8 vizite – să mergem împreună în pelerinaje pe la cei câțiva binecunoscuți duhovnici români, la mănăstiri importante etc. Annick de Souzenelle, astăzi nonagenară, a fost catolică până pe la 35 de ani, după care a trecut la creștinismul ortodox, o citez, „ca să fiu o mai bună catolică".

Într-o zi, cu prilejul acestei ultime vizite în România, am luat masa împreună la un restaurant bunicel aflat

undeva, aproape de strada Mântuleasa. Eram numai noi doi și am pălăvrăgit câteva ceasuri despre pelerinajele noastre anterioare la chiliile Părinților Cleopa Ilie (Sihăstria), Teofil Părăian (Sâmbăta), Arsenie Papacioc (Techirghiol), Sofian Boghiu și Constantin Galeriu (București) etc., despre prieteni comuni, despre teme de cercetare etc. La un moment dat mi-a spus, cu bucurie și pe un ton absolut firesc, că își va ține cursurile și seminariile la un nou sediu aflat mai aproape de casa unde locuiește în Franța. Câțiva prieteni au găsit și au cumpărat deja o clădire veche care urmează să fie restaurată. Fiind clădire de patrimoniu, va dura cam doi ani până ce va ține cursurile acolo, a estimat doamna Annick de Souzenelle, cu o voce egală. Probabil că fața mi-a trădat gândul temător, astfel încât autoarea volumului „Simbolismul corpului uman" a adăugat, după o pauză, zâmbindu-mi: „Dacă Bunul Dumnezeu va voi să mai trăiesc până atunci."

Iată că Bunul Dumnezeu a îngăduit aceasta și doamna Annick de Souzenelle ține și astăzi, la cei peste 93 de ani ai săi, cursuri pornite de la studiile și cărțile care au făcut-o celebră în lume! Nu mai călătorește anual peste ocean, cum o făcea până de curând, dar în Europa și mai cu seamă în Franța ține în continuare aceste cursuri, acompaniată uneori de eminenți universitari.

Apoi, după masă, când am coborât din taxi, conducând-o spre hotel, a constatat că numai o minune a făcut să poată răspunde pozitiv invitației sosite, cam intempestiv, din România. Din cauza piciorului, am întrebat-o? Știam că avusese o operație și că se mișca ceva mai greu. Nici vorbă, mi-a răspuns, operația reușise foarte bine, chiar dacă simțea nevoia unui sprijin (iar eu eram foarte fericit să-i ofer brațul): pur și simplu, avea o agendă atât de plină, că abia a izbutit să-și degajeze un spațiu pentru cele trei-patru zile la București, mi-a răspuns cu entuziasm! Da, omul cu care vorbeam era o „bătrânică" de aproape 85 de ani pe-atunci, care-și face

agenda cu un an, uneori chiar doi-trei ani înainte, și nu obosește nici astăzi să lucreze zilnic la proiectele sale!

Sigur, știam de multă vreme, eu însumi am luat în serios necesitatea unor proiecte personale serioase, clare, fie că ești intelectual, fie că nu. Iată de ce mi-e greu să vorbesc despre îmbătrânire atunci când în plan personal am de lucru de nu-mi văd capul, chiar dacă profesional vorbind nu o duc cine știe ce în ultimii ani. Proiectele personale însă merg binișor, mă țin viu, tonic, ba chiar îmi conferă oarece satisfacții, deși nu acesta este scopul lor. Cu ultimul dintre aceste proiecte am ieșit deja și în Cetate: este vorba despre cercetarea – situată în siajul studiilor doctorale – dedicată mișcării Rugul Aprins de la Mănăstirea Antim (București) și despre publicarea cărților unora dintre protagoniști în colecția pe care am intitulat-o „Arhiva Rugului Aprins" (Ed. Eikon).

Unui alt proiect de suflet, la fel de consistent, îi voi dedica ceva mai multă energie abia peste 7-8 ani, mi-am propus, până atunci mă documentez, meditez, uneori scriu (în paralel cu lucrul la primul proiect, ori cu altele, mai modeste) –, vom mai vorbi așadar, concret, într-un viitor volum al acestei cărți la care sunt onorat să contribui cu rândurile de față.

Prietenul nostru Timpul acționează nonliniar. Cu atât mai mult în ultimul secol recent încheiat și chiar mai apăsat în ultimii ani. Un om de 40 de ani era considerat bătrân acum 300 de ani, astăzi este în plină putere. Probabil că o poveste precum cea cu care am început aceste rânduri va fi desuetă la finalul acestui secol. Dar principiul rămâne același. Este vorba despre a rămâne consecvent cu tine însuți, indiferent de provocările ori încercările de ordin fizic, emoțional, mental la care ești supus. Atâta vreme cât spiritul rămâne viu, ești la fel de tânăr precum la 30 de ani – iată o „lozincă" binecunoscută, dar prea puțin aprofundată.

Creşterea în cascadă a „ofertei" ştiinţifice, tehnologice, informaţionale etc. aduce noi vectori de accelerare a timpului personal. Şi noi ispite. Mărturisesc, de pildă, că, după imensa secetă de informaţii prin care am trecut în anii '80 – ultimii ani ai comunismului care mi-au bruiat serios formarea intelectuală şi spirituală –, greu mă mai potolesc astăzi din foamea de a afla şi de a citi mult prea mult din tot ceea ce-mi pică în faţa ochilor ori în urma nesfârşitelor căutări pe internet. Este o barieră de care sunt conştient, dar pe care rareori o surmontez. Aduc prin aceasta un nou tribut „epocii foiletonistice", anticipate încă din anii '40 de scriitorul Hermann Hesse. Desigur, risipirea aceasta este şi o formă de îmbătrânire prematură, căreia îi cad pradă întâi de toate adolescenţii şi tinerii, nu numai cei de vârsta mea ori pensionarii care nu se mai dezlipesc de televizor. Căci nu trebuie să ai păr alb încă de la vârsta bacului – aşa cum se poartă în familia mea, de altfel, şi nici n-am de gând să mă vopsesc –, se ştie bine, psihologic vorbind, poţi avea deprinderi bătrânicioase încă din copilărie-adolescenţă. De care te desparţi, eventual, în sens pozitiv, abia la maturitate. Până la urmă valorile spirituale primează, dacă este să privim în perspectiva luminoasă a acestei lumi.

Nu este cazul să subliniez că şi contextul destinal are rolul său, măcar prin contaminare. La vârsta mea de acum, mama se apucase să-şi perfecţioneze a doua limbă străină pe care o ştia de pe băncile şcolii. Şi citeşte şi astăzi cu plăcere, mai ales în germană – care deja nu mai era în Bucovina limbă oficială în vremea copilăriei sale, dar se cultiva în mediile culte, ba chiar şi în clasa mijlocie. Fost funcţionar, dar totdeauna foarte activ, tatăl meu merge şi astăzi la vânătoare toamna şi iarna, iar primăvara şi vara se ocupă intens de apicultură, astfel încât nu prea are timp de pierdut la cei 82 de ani ai săi. Şi are performanţe, fiind recunoscut realmente drept unul dintre aristocraţii

Bucovinei în ambele domenii de activitate. Acestea sunt proiectele sale, n-ai să-l vezi vreodată jucând table în parc...

Pe de alta parte, nu poți înșela destinul. La cinci decenii de viață începi să devii mai atent la ceea ce mănânci ori bei, la celelalte excese de până atunci. Iar corpul, chiar dacă te ascultă fără greș deocamdată, pare că-ți răspunde recunoscător.

Joc aproape zilnic fotbal cu fiul meu care are – ei, da! – abia 7 (șapte) ani și, după un asemenea antrenament în doi, nu mi-e teamă să intru pe teren alături de el contra unora mai mari, chiar adolescenți. Uneori le-am administrat, căci totdeauna suntem în aceeași echipă, lecții despre cum se joacă. Cine nu ne crede, vă poftim pe teren, dacă aveți curaj!

Asta nu înseamnă că mai am rezistența fizică de acum 25 de ani, bineînțeles că am mai redus din motoare, chiar dacă uneori îmi mai aduc aminte de exercițiile de viață sănătoasă provenite din tezaurul pe care occidentalii îl numesc (iar asiaticii îl vând drept) „arte marțiale" – chestiuni care m-au pasionat cândva.

Aflat acum câteva luni la Roma, împreună cu soția și cu fiul nostru, eram excedat de mulțimea de vânzători ambulanți, cvasimajoritatea asiatici, care ne tot îmbiau cu acele brațe metalice construite special pentru a monta pe ele câte un smartphone ori un mic aparat foto, în ideea de a-ți face selfie, căci astăzi Orientul livrează lumii puzderie de aparate și o infinitate de nimicuri în loc de înțelepciune. Exasperat de insistențele unui vânzător, i-am spus privindu-l în ochi: „Uită-te la mine, am eu mutra unuia care-și face tot timpul selfie?!

Acum, pe bune, cine are timp să-și facă selfie cu îmbătrânirea, la vârsta mea!?

Acesta ar fi fost un final rezonabil al acestor pagini, dar textul ar fi incomplet.

Cine vorbește acum în mine, cel care scrie aceste rânduri? Cine observă în tine, cel care le citește? Una dintre

teoriile recente din psihologie susține că fiecare avem strecurate în noi mai multe chipuri, iar într-una dintre cheile de lectură lăuntrică, aceste „măști" sunt trei: copilul, omul matur și bătrânul.

Să nu vă imaginați că nu-s conștient uneori de aceste măști. Sigur că vine vremea când una dintre aceste măști interioare (las în grija măștii celui care mă citește acum să afle care anume) caută să se informeze ceva mai des despre alimentație corectă, despre eventuale probleme de sănătate care apar cu vârsta, despre varii remedii naturiste etc. Iar aceasta este o caracteristică a apropierii vârstei a treia, se spune. Problema este că subsemnatul iese din acest pluton, prin prisma acestei grile de lectură, pentru simplul motiv că eu citeam copios încă din adolescență subiecte pe această temă. Nu degeaba colegii de liceu mă socoteau cam desuet și mă porecleau „filosoful", mai ales că m-au prins o dată în flagrant și cu un volum din Platon sub braț. Probabil că vremurile se răzbună: astăzi, la 51 de ani, am de recuperat ceea ce alții au realizat la 20-30 de ani. Mă consolez însă cu un îndemn al Pr. Arsenie Papacioc, membru al Rugului Aprins, el însuși nonagenar pe când o spunea: „Să ai la tinerețe puțină bătrânețe, că atunci sigur vei avea la bătrânețe multă tinerețe!"...

Acceptarea inteligentă a semnelor de îmbătrânire se petrece în funcție de cultura personală, de mediul în care trăiești, de modelele pe care le-ai avut în viață, de maturitatea spirituală și, nu în ultimul rând, de umor.

Am avut șansa să mă intersectez în viață cu câțiva mari bărbați. Voi aminti doar doi dintre aceștia: părintele Cleopa Ilie și disidentul politic (a făcut parte, între altele, din minusculul grup al lui Paul Goma), marele medic acupunctor Ioan Ladea. Nu înseamnă că isprăvile din Cetate – memorabile – în care au fost implicați cei doi s-au oglindit neapărat și în felul în care și-au acceptat îmbătrânirea ori

trecerea spre cealaltă viață. Cu toate acestea, fiind realmente uriașe personalități, și unul, și celălalt au știut să-și asume povara anilor și problemele de sănătate cu demnitatea și maiestuozitatea cerbilor carpatini. De ce îi consider mari bărbați? Pentru că unul din sensurile mai puțin cunoscute ale cuvântului „bărbat" în limba veterotestamentară (ebraică) sună astfel: *bărbat devine cel/cea care-și aduce aminte de ceea ce este cu adevărat...*

Apoi nu-i obligatoriu ca oamenii pe care-i consideri modele să te influențeze definitoriu. Este ca și cum aș admira și lăuda penajul mirobolant al unei păsări paradisiace, fără încă să știu ce-i zborul. Important este ca în plan spiritual să te situezi conștient pe asimptota personală optimă.

Așadar, nu caut semne și minuni, știu, vârsta își va intra în drepturi încet-încet. Uneori, rar, mă surprind în flagrant că stau la pândă și îmi observ ființa de carne, cea emoțională, ba chiar și cea mentală – ceea ce, recunosc, nu am făcut nicicând până acum. Să fie un început?

Deocamdată, vârsta nu o resimt deloc, chiar dacă mai am oarece dureri de genunchi, uneori. Dar aceste dureri au debutat aspru încă din armată, de la 20 de ani, iar tâmpiții de ofițeri de-atunci, care ne monitorizau, susțineau că mă prefac, pentru a scăpa de instrucție. Mai degrabă am învățat, treptat, să domolesc anumite – până acum minore – probleme de sănătate, iar aceasta este realmente o achiziție care ține de autocunoașterea aprofundată în timp, de acumulările culturale, de întreținerea unui anumit tonus spiritual.

În această ordine de idei, întrebarea la care am consimțit să răspund pentru prezentul volum, consider că are nevoie de un corolar, de o completare *sine qua non*: cum devii mai tânăr profitând de înaintarea în vârstă? Cu alte cuvinte, cum devii mai „bărbat" – în sensul sus-arătat, indiferent de gen, desigur –, cum înflorești, spiritual vorbind?

Nu cred că este cazul să explic, multă lume o constată, vârsta de mijloc (40-60 de ani, să spunem) este vârsta maximei creativități intelectuale. Mai puțin se vorbește – căci aceasta se trăiește! – despre maxima claritate mentală, despre optima inserare de ordin spiritual, despre maturitatea omului interior pe care ți-o poate favoriza această vârstă... Iată doar câteva fenomene pe care mă simt dator a le aprofunda. Zilnic. Clipă de clipă. Dar încă sunt destul de leneș.

Atunci când ajungi ca ruga de sorginte isihastă să se declanșeze de la sine – cum îmi spunea un apropiat căruia i se mai întâmplă uneori –, fie pe stradă, fie chiar în troleibuz, fie vorbindu-le elevilor/studenților, înseamnă (numai să nu te împopoțonezi cu aceasta!) că ești pe calea cea bună...

Dar cum vei putea imortaliza cele de mai sus într-o banală fotografie, unde sunt situate, cum sunt construite „aparatele" capabile să surprindă o secțiune transversală prin om și, prioritar, aceste fenomene de ordin spiritual care, indubitabil, dau măsura adevăratei tale vârste!?...

În așteptarea pozei/judecății finale, mă întreb, conștient de puterea și de gravitatea cuvântului rostit & scris: nu cumva una dintre provocările la care suntem invitați în această viață este aceea ca din când în când să ne facem selfie cu vârsta noastră reală, cea spirituală? Pentru a ne întări și a ne readuce la matca noastră veritabilă. Indiferent de vârsta notată în actul de identitate, aceste reveniri la matcă sunt momentele astrale în care Dumnezeu îmi face cu ochiul, amintindu-mi: *Viața ta abia începe!...*

Cu timpul, ajungem să
numărăm speranțe care
au trecut în rândul amintirilor,
până când
amintirile vor sfârși prin a ne absorbi
una câte una
toate speranțele.

Marina Vazaca

UN JOC AL VÂRSTELOR LA BRUGES

Eram la Bruges în urmă cu câţiva ani, într-o frumoasă zi de iunie, cu soare blând, filtrat de nori subţiri care dădeau o tentă cenuşie azurului şi făceau ca apa canalelor să pară mai întunecată, florile mai strălucitoare, iar aurul statuetelor din firidele gotice ale clădirilor din piaţa mare să capete reflexe verzui. Mă plimbasem prin acest oraş cu memoria intactă, din ale cărui arhive se poate reconstitui istoria câte unei case oarecare pe o durată de mai bine de patru sute de ani (câte vieţi, câte destine!), şi mă gândeam că timpul pare să fi curs aici ca o apă care nu întâlneşte în cale nici un obstacol, netulburată în albia ei decât de imaginea schimbătoare a norilor pe cer. Şi totuşi, la Bruges, apa nu mai este demult o apă care „curge", pentru că nu mai leagă oraşul de lumea largă aşa cum făcea odinioară; ieşirea la mare este blocată, a cotropit-o nisipul, iar ea, omniprezenta apă a Bruges-ului, nici putere de eroziune parcă nu mai are, după cât de neştirbite sunt zidurile caselor şi pilonii podurilor, după cât de neatins de putregai este lemnul

porţilor şi al galeriilor de-a lungul cărora alunecă bărcile cu turişti. Nu, Bruges-ul nu *mai* este Veneţia Nordului. Nu se *mai* poate compara cu Veneţia, căreia o lume întreagă îi urmăreşte cu îngrijorare pronosticurile de moarte iminentă, dar care continuă să ţină această lume suspendată de suflarea ei încă vie, de condiţia ei de magnifică muribundă, care din însăşi încleştarea cu timpul îşi hrăneşte puterea de seducţie. La Bruges, suflul de viaţă s-a stins, oraşul e încremenit, iar degradarea şi ruinarea par să fi cedat definitiv în faţa efortului tenace de conservare, care, învingându-le, le-a confiscat şi toate resursele de poezie.

Cu aceste gânduri am intrat în Muzeul Memling, straniu muzeu, pentru că prima impresie legată de el va rămâne pentru mine pecetluită de fiorul pe care mi l-a stârnit contactul cu atmosfera locului unde este amenajat: Oud Sint Janshospitall, adică Vechiul Spital Sfântul Ioan – un aşezământ monahal întemeiat pe la jumătatea secolului al XII-lea, organizat după Regula Sfântului Augustin, iniţial azil pentru pelerini şi săraci, apoi spital, care a funcţionat neîntrerupt până în 1977 în clădirea gotică, masivă, întunecată şi austeră, din piatră şi cărămidă pe dinafară, din piatră şi lemn pe dinăuntru, în prezent vizitată intens datorită renumelui lui Hans Memling, cel mai preţuit pictor al Bruges-ului. Lucrările lui, comandate de piosul aşezământ spitalicesc, se păstrează toate *in situ* şi luminează la propriu amintirea de suferinţă a locului, la fel, probabil, cum vor fi îndulcit suferinţa însăşi la vremea când au fost aduse acolo: racla Sfintei Ursula pictată de el iradiază ca o comoară, iar chipurile blondelor sale Fecioare cu Pruncul răsar aproape pe neaşteptate din noaptea navei centrale a capelei. E izbitor contrastul între armonia, echilibrul, lumina egală a acestor compoziţii şi atmosfera generală sumbră. Toată istoria serviciilor spitaliceşti vest-europene se desfăşoară acolo, într-o bogată şi migăloasă acumulare

de instrumente chirurgicale şi accesorii farmaceutice din zestrea spitalului de-odinioară – curiozităţi dintre cele mai curioase pentru omul din era aseptizată a tomografului – şi într-o mare colecţie de mărturii ale devotamentului multor generaţii de oameni ai bisericii imortalizaţi în pictură, gravură sau sculptură, pentru a arăta cum s-au luptat strămoşii noştri cu boala, neputinţele şi moartea de-a lungul timpului, foarte mult ocrotiţi şi mângâiaţi de credinţa în Dumnezeu şi prea puţin de ştiinţă. Dar cum vor fi perceput acei suferinzi contemporani cu Memling povestea *Căsătoriei Mistice a Sfintei Ecaterina* sau pe cea a *Adoraţiei Magilor*, ilustrate de el; îi vor fi recunoscut oare pe donatori (dacă îi vor fi văzut vreodată), pe-acel Jan Floreins sau pe-acel Adriaan Reins, făcători de bine ai aşezământului? Câtă consolare le aducea arta acelor oameni din amurgul Evului Mediu? Privind ei trupul livid al Mântuitorului coborât de pe cruce, aşa cum li-l arăta Memling în tripticul său, şi instrumentele patimilor, atât de asemănătoare cu cele folosite pentru vindecarea lor, cu cât deveneau ei mai tari în credinţă, cu cât mai convinşi că sunt creaturi ale lui Dumnezeu şi că fiecare clipă a lor, pe care tot El le-a dăruit-o, e în mâinile Lui?

Sunt fireşti asemenea întrebări pentru omul modern, care a învăţat să se îndoiască şi să relativizeze. Pentru el, suferinţa pricinuită de boală sau bătrâneţea pot fi şi chiar sunt mai întâi stări exterioare, anticipate şi adeseori mediate estetic; omul modern trăieşte o vârstă când descoperirea transfigurării lor în artă, în literatură îi transmite o tristeţe plăcută, o durere seducătoare pe care nu doar o acceptă, dar o şi cultivă. Abia cu timpul şi aproape pe nesimţite, trăirile de suferinţă induse estetic se vor combina până la contopire cu experienţe de viaţă nemijlocite, vor fi asimilate şi filtrate de ele, pentru a deveni consolatoare sau pilduitoare. Dar cum bătrâneţea este o stare în asemenea

măsură intimă şi personală, mai mult chiar decât dragostea, din cauza semnelor exterioare de degradare şi a conştiinţei irecuperabilului, pentru împărtăşirea cu folos atât a impresiilor legate de trăirea ei, cât şi a recomandărilor pentru buna ei gestionare, ea trebuie să fie parte a unei vieţi excepţionale care şi-a dobândit drept de autoritate sau să beneficieze de suportul unei elevaţii spirituale pe care numai harul credinţei şi asceza o pot asigura sau de un imens talent artistic. Altfel, această vârstă se cuvine trăită într-un clar-obscur compus cu atenţie.

Rememorarea fiorului pe care l-am simţit la intrarea în Vechiul Spital Sfântul Ioan din Bruges are legătură cu aceste consideraţii, pentru că atunci, cu surpriză, am văzut limpede ca într-o oglindă ceea ce de-o vreme pre-simţeam cu trimiteri precise: anume că eram deja în tabăra celor pentru care reflecţiile legate de îmbătrânire nu mai sunt ocazionate doar de experienţele estetice. Am urcat în podul spitalului, amenajat ca sală de expoziţii temporare de artă contemporană, ştiind însă că nu voiam să mai văd nimic, în afară doar de osatura tavanului din bârne de lemn, ca să mai admir alternanţa lemnului cu zidăria în acel edificiu şi să mă mai conving de neputinţa timpului la Bruges. Scara m-a condus într-un spaţiu vast, tot sumbru, dar mai puţin copleşit de memorie, pentru că străvechea şi minunata structură respiră altfel odată cu experimentele artistice ale prezentului. Pe cele care se ofereau atunci era cât pe-aici să nu le iau în seamă, cu atât mai mult cu cât regia de lumini favoriza discreţia. Şi totuşi, ceva m-a atras: pe traseul unui foarte larg semicerc, cu diametrul aproape egal cu lungimea sălii, la o înălţime bine potrivită pentru o confruntare vizuală directă, erau dispuse unele lângă altele fotografii alb-negru de aceeaşi dimensiune şi încadrate identic: 101 portrete surprinse în cheie realistă, dacă nu chiar naturalistă, câte unul pentru fiecare an de viaţă;

erau vârstele omului, de la câteva luni la o sută de ani, întruchipate concret de o sută unu contemporani de-ai noştri – toţi, cu excepţia celor de vârstă foarte fragedă, pozând conştient, mai mult sau mai puţin binevoitori cu obiectivul, în peisaj sau în interior, aşezaţi sau în picioare, unii întrerupându-se de la câte o activitate casnică pentru a răspunde interogaţiei fotografice, alţii gata pregătiţi pentru poză. Ai fi putut petrece multe ceasuri în faţa acelor portrete, căutând posibili prieteni, virtuali părinţi, copii sau bunici, închipuind tot felul de variaţiuni pe tema înaintării în vârstă. Am parcurs şi eu toată lungimea acelui semicerc de o sută de ani, de la bebeluşul de câteva luni întins pe spate, până la bătrâna doamnă centenară, care şedea la ea în bucătărie cu mâinile încrucişate în poală, coafată îngrijit şi cu o privire încă vie. Prima reacţie pe care am avut-o a fost să mă întorc ca să regăsesc imaginea corespunzătoare vârstei mele de atunci: întâmplător, era chiar o femeie. M-am comparat imediat cu ea, m-am întrebat dacă pe mine m-ar fi ales fotograful şi aş fi fost flatată să nu mă fi ales, considerându-mă prea puţin potrivită pentru viziunea lui necomplezentă. Frivole gânduri. Dar nu m-am mişcat din faţa „omoloagei" mele, ca să mai cuprind încă o dată cu privirea traiectoria imaginară a acelor o sută de ani în 101 portrete. Când mi-am dat seama că depăşisem cu un „pas" mijlocul ei, am simţit nevoia să mă aşez; şi m-am aşezat pe jos, turceşte, la locul meu din „mijlocul vieţii", ca să privesc mai pe îndelete în trecut şi în viitor. Dacă aş fi avut câte o poză pentru fiecare an de viaţă, aş fi putut cu propriile poze să acopăr jumătate din acest traseu, iar doamna centenară îl putea susţine singură cu imagini din viaţa ei. Câţi din cei portretizaţi acolo se vor putea întrece cu ea? Ea însăşi, cu cât va fi depăşit limita propusă de artistul-fotograf? Am abandonat aceste întrebări şi am început să suprapun din loc în loc peste fotografiile

acelor anonimi chipuri ale unor mari dispăruți dragi inimii mele și pe care lumea întreagă nu-i va uita câtă vreme va avea memorie (i-am exclus intenționat pe pictori, pentru că un joc al autoportretelor ar fi concurat însăși ideea artistului). Printre cei a căror viață nu a depășit prima treime a semicercului, prin urmare mult mai „tineri" decât mine, primul care mi s-a arătat a fost Mozart: aș fi pus acolo un portret al lui de la șapte ani, unde e înfățișat în costum de *grand apparat*, cu sabia la șold și perucă pudrată, ca un adult în miniatură, dar cu ce zâmbet de copil poznaș, care abia se ține să nu izbucnească în râs! Bătrânețea e străină de muzica lui, în schimb umbra morții se simte adeseori, la fel și sfidarea ei, dar și împăcarea cu ea întru senină armonie. L-am văzut apoi pe Eminescu, în fotografia din 1878, făcută de Franz Dushek la București: nu mai e Luceafărul de la nouăsprezece ani, are părul scurt, poartă mustață, scrutează zări mai puțin depărtate, pare determinat și încrezător. Și totuși, pe-atunci se ruga el Maicii Domnului: „Răsai asupra mea, lumină lină [...] Dă-mi tinerețea mea, redă-mi credința..." Cât de bătrân se va fi simțit, cât de slab? Poate că departe încă de prevestirile neguroase din „Iar timpul crește-n urma mea, mă-ntunec." Abia trecut de prima treime a semicercului, dar tot mai tânăr decât mine, l-am văzut și pe Cehov (a murit la 44 de ani), într-o poză a lui de la patruzeci de ani, una din puținele în care apare fără *pince-nez* și în care, miop fiind, își îngustează puțin pleoapele, ca să vadă mai bine. Așa, devin parcă mai evidente distanța pe care o pune între el și ceilalți și ironia lui, îngăduitoare, dar nu mai puțin tăioasă, față de toate viețile trăite urât și fără rost. Despre bătrânețe el vorbește puțin (printre personajele sale, un bătrân memorabil e Firs, valetul din *Livada cu vișini*, abandonat în trecut odată cu dulapul), în schimb lehamitea și oboseala îl însoțesc mereu.

M-am întors apoi spre cealaltă jumătate a semicercului, ca să privesc în viitor, spre cei mai vârstnici decât mine, şi m-am îndreptat spre ultimul lui pătrar; continuând jocul după regula de mai adineaori, câteva figuri de „patriarhi" s-ar fi impus imediat oricui: cine nu are în minte cel puţin o imagine de bătrâneţe a lui Goethe, Franz Liszt, Victor Hugo sau Tolstoi, dintre acelea în care chipurile lor brăzdate păstrează urme ale înfruntării lui Mefisto?

Dar nu la ei m-am gândit atunci. Mi-am amintit în schimb imediat un scriitor cu care aveam de mai multă vreme o relaţie privilegiată: François René de Chateaubriand. Nu cel de la vârsta lui René, prins în vârtejul stării nelămurite a pasiunilor, ci autorul fără egal al *Memoriilor de dincolo de mormânt* – unul dintre cele mai edificatoare texte memorialistice din câte s-au scris vreodată, turnat în cea mai formidabilă, mai pasionantă şi mai dramatică înscenare a competiţiei dintre timpul trăit şi timpul scrierii şi-al amintirii. Aş fi alăturat octogenarilor din acea galerie ultimul său portret, din 1847 (cu un an înainte de a muri), pictat de Antoine Etex, singurul în care privirea lui nu mai e nici semeaţă, nici visătoare: bătrânul venerabil, cu părul alb şi încă rebel, are ochii mari şi dilataţi de adâncirea în sine, şi pare resemnat în faţa perspectivei de a-şi sfârşi viaţa în compania „călătoarei de noapte", cum numise el bătrâneţea într-o misterioasă frază din *Viaţa lui Rancé*. Aceeaşi trebuie să fi fost expresia chipului său şi când îşi încheia memoriile, scriind cu mâna lui: „Nu-mi mai rămâne decât să mă aşez pe marginea gropii mele; apoi voi coborî curajos, cu crucifixul în mână, în eternitate."

S-a întâmplat să mă aflu în intimitatea acestui mare autor mai mulţi ani în şir, cât am rescris textul vieţii lui în limba română, cuvânt cu cuvânt şi frază cu frază. Şi pentru că traducerea *Memoriilor de dincolo de mormânt* m-a condus la mijlocul (teoretic şi nu neapărat ideal!) al vieţii

mele, pot să spun că datorită lui Chateaubriand am înțeles, cu toată ființa mea, că memoria este binecuvântare și blestem: garantându-ne păstrarea avuției de amintiri, ne arată în același timp că viața noastră nu este decât un reflex al ei. La fel, am început să înțeleg și să simt că bătrânețea se anunță prin schimbarea raportului față de propriile amintiri, care mai întâi capătă contur și greutate în viața noastră, pentru ca apoi să ne fie din ce în ce mai mult refugiu și consolare; cu timpul, ajungem să numărăm speranțe care au trecut în rândul aminitirilor, până când amintirile vor sfârși prin a ne absorbi una câte una toate speranțele. Iar pentru vremea când nu vom mai avea resurse să ne proiectăm într-un viitor mai bun sau în viitor, pur și simplu, probabil că fericirea noastră va rămâne deplin pe seama memoriei.

Acolo, la Bruges, vizitarea acelei mănăstiri-spital-muzeu – loc de multistratificată memorie și, mai recent, de transfigurare artistică a ei – mi-a redeșteptat foarte acut sentimentul trecerii timpului meu; cât despre fiorul de care m-am simțit străbătută, el trebuie să fi venit de mai departe, pesemne dinspre peștera de umbră a viitorului, a acelui viitor care nu se mai țese cu speranțe, ci cu amintiri.

Bătrânețea este ultima felie de utopie a vieții.

Matei Vișniec

ILUZIA DE A ÎMBĂTRÂNI FRUMOS

Din când în când, în diverse librării, mai arunc câte o privire și pe ghidurile destinate persoanelor vârstnice (ca să nu zic bătrânilor). Trăim într-o societate care are grijă de noi. Avem toate ghidurile posibile și imposibile, pentru tinerele mame, pentru tați, pentru debutanții în materie de creare de întreprinderi, pentru turiști, pentru grădinarii amatori, pentru cei care vor să-și amenajeze singuri apartamentele, pentru scriitori, pentru scafandri... Imposibil de enumerat toată lista, industria ghidurilor este redutabilă. Ca să îmbătrânești frumos și să-ți păstrezi sănătatea la bătrânețe trebuie să fii informat, spun, în preambul, mai toate aceste ghiduri. O manieră de a-ți sugera că bătrânețea trebuie pregătită din timp, dacă se poate chiar de pe la 35 sau 40 de ani...

Bătrânețe haine grele... Cine nu are bătrâni să-și cumpere. „La 40 de ani începe bătrânețea tinereții, la 50 de ani începe tinerețea bătrâneții", spunea Victor Hugo. Oftaturile

metafizice, reflecțiile inteligente și aforismele legate de bătrânețe sunt savuroase. Deseori nu lipsește umorul din ele. Jules Renard, de exemplu, scrie: „Bătrânețea începe atunci când începi să spui *niciodată nu m-am simțit atât de tânăr.*"

Au oare, bărbații și femeile, aceleași probleme și angoase în pragul bătrâneții? Da și nu. Va trebui să mă uit cu mai multă atenție în ghiduri. Nu știu de ce, mi-a rămas în minte, de când eram student, un pasaj din Diogene Laertius, legat de Socrate. Socrate era bătrân, iar niște tineri ucenici filosofi, trecând pe lângă el, l-ar fi întrebat râzând „Mai poți, mai poți Socrate?" Întrebarea avea o țintă precisă, dar Socrate nu s-a simțit nici jignit și nici indignat și ar fi răspuns „Sunt fericit că am ajuns să nu mai pot, pentru că acum mă pot ocupa exclusiv de idei și de înțelepciune, în timp ce voi sunteți în continuare sclavii dorințelor voastre trupești".

Din lecturile mele am reținut câteva cazuri de scriitori și artiști care au îmbătrânit „frumos", în sensul că au rămas activi și pasionați până la capăt. Nu știu de ce mi-a rămas, de exemplu, în minte, o frază legată de Goethe, care, pe patul morții, la 84 de ani, era impunător și impresiona prin demnitatea și frumusețea sa fizică. Victor Hugo este și el un exemplu de bătrânețe activă, cu trei zile înainte de moartea sa (intervenită la 83 de ani) el scria „a iubi înseamnă a acționa" *(aimer c'est agir)*. Există însă și scriitori care au refuzat bătrânețea, precum Hemingway, care s-a sinucis la 63 de ani (unii spun că își jurase să dispară în clipa în care ar fi urmat să devină impotent). Da, cred că fiecare are o altă proiecție asupra bătrâneții, în funcție de sex, de bagaj cultural și profesional, de caracter și temperament, de parcurs și de bilanț de viață.

Sculptorii trăiesc în medie cu patru ani mai mult decât pictorii. Am citit acest enunț amuzant acum câțiva ani în Le Figaro, într-un articol care cita un studiu serios, publicat de o revistă specializată în probleme de îmbătrânire (*Age and Ageing*). Fuseseră luate în calcul viețile a 144 de sculptori și a 262 de pictori. Și mai era punctată această concluzie: Michelangelo, Degas și Picasso, care au fost și sculptori și pictori, au afișat o longevitate de invidiat...

Prima dată când m-am simțit „bătrân": acum vreo 15 ani, într-o stație de autobuz, într-un cartier de la marginea Parisului. Un adolescent aștepta și el autobuzul ascultând muzică la cască. Nu știu ce asculta, dar părea transportat de frumusețea cântecelor. Și, la un moment dat, mi s-a adresat și mi-a spus: „Ah, aș fi vrut să am vârsta dumneavoastră, ca să fi prins epoca lui Brel și Brassens". Nu mai știu ce i-am răspuns, dar am înțeles brusc că el nu mă vedea la fel cum mă vedeam eu... Aveam, cred, 45 de ani la ora aceea și din punctul de vedere al respectivului tânăr eu făceam parte din generația „vârstnică".

Bătrânețea este ultima felie de utopie a vieții. Etajul amânărilor și promisiunea finală de înțelepciune. Câți nu spun „am să mă odihnesc la pensie", iar atunci când vine pensia se simt destabilizați pentru că au de gestionat o prea mare cantitate de timp. Personal, nu prea cred că bătrânețea poate fi senină. Trăim într-o epocă mult prea stresată pentru asta. M-au marcat însă, în 2015, niște imagini pe care le-am văzut în Tunisia, în apropiere de stațiune balneară Susa. Un regizor care mă ghida mi-a arătat un întreg cartier de vile, foarte bine păzit și foarte agreabil, și mi-a spus: „Aici vin pensionarii occidentali ca să se bucure de soare, de hrană sănătoasă și de liniște". Brusc am avut imaginea unor „paradisuri pentru bătrâni". Ele

există și în Statele Unite, în California sau în Florida, precum și în alte multe zone ale lumii unde pensionarii cu venituri acceptabile se pot „retrage din lumea dezlănțuită". Paradisuri sau ghetouri pentru bătrâni? Oare trebuie să te izolezi de lume ca să guști câțiva ani de liniște cu îngrijire medicală adecvată și cu activități agreabile organizate de cluburi ale vârstei a treia? Oare aș rezista măcar o lună fără să ascult știrile (după ce am fost o viață întreagă conectat la actualitate, ca scriitor și jurnalist)? Faptul că există „colonii", zone sau regiuni pentru bătrâni mă tulbură... Oricum se vorbește mult despre îmbătrânirea populației occidentale. Noroc că vin imigranții din regiunile lumii cu o puternică dinamică demografică, altfel tot Occidentul risca să devină un „ghetou" al bătrânilor. Imaginea îmi sugerează un scenariu de film sau o idee de piesă. Bătrâni bogați, egoiști, baricadați în regiuni favorizate, deciși să-și trăiască ultimii ani cât mai agreabil cu putință.

Capitalismul nu este însă foarte tandru cu bătrânii. În mai toate țările occidentale, vârsta ieșirii la pensie a fost „împinsă" mai sus, spre 65, 67 și 70 de ani. În Franța, salariații pot lucra acum până la 70 de ani, altfel spus cu zece ani mai mult decât în urmă cu 20 de ani. Toate studiile de specialitate pun în lumină faptul că generația de după război a trăit cel mai bine, a avut cele mai multe avantaje și are cele mai mari pensii. Copiii acestei generații nu mai au în fața lor aceleași perspective, vor trebui să accepte o lume nesigură, cu multe incertitudini profesionale și securitare, cu mai mult stres și cu mai multe angoasă, să muncească mai mult câștigând mai puțin. Rămân stupefiat uneori când, încă din anii studenției, li se spune tinerilor să se gândească la pensie... Altfel spus, sunt avertizați că timpul trece repede și că riscă să se trezească defavorizați în pragul bătrâneții. Cum să te gândești la pensie când ai

20 de ani? Este împotriva naturii. Dacă tinerii s-ar gândi la pensie nu ar mai visa, nu s-ar mai inflama în fața vieții, nu s-ar mai „dezlănțui" imaginativ și pe planul creației. La 20 de ani ești nemuritor, nu te gândești la bătrânețe...

Am să pun punct acestui articol pentru că, de fapt, nu-mi place să-l scriu. La cei 60 de ani ai mei sunt nemuritor, nu mă gândesc la bătrânețe și am atâtea alte lucruri de scris și de făcut.

Îmbătrânirea se poate vedea
foarte târziu cu ochiul, dar
se poate simți foarte devreme...
Bătrânețea se cucerește
din interior spre exterior.

Sever
Voinescu

„NU AM NIMIC ÎMPOTRIVA BĂTRÂNEŢII MELE!"

„Thou shouldst not have been old till thou hadst been wise"
SHAKESPEARE, *King Lear*, act I, scene 5, verse 917

Primul meu şoc în legătură cu bătrâneţea a venit pe la 12 ani, când am citit într-o carte, nu mai ştiu care, că procesul de îmbătrânire al biologiei omeneşti începe de la vârsta de 14 ani. M-a frapat potrivirea cu povestea tinereţii fără bătrâneţe – acolo, Făt-Frumos îi cere tatălui său tinereţea fără bătrâneţe, pe care i-o promisese la naştere, când a împlinit 15 ani. Tatăl său, Împăratul, nu i-a putut-o da, aşa că Făt-Frumos a plecat în căutarea idealului. La 15 ani! Ce nevoie avea Făt-Frumos să se ferească de bătrâneţe la 15 ani? De unde această urgenţă? Iată, mi-am zis, după ce am citit cartea despre îmbătrânirea celulelor, Făt-Frumos simţise că, în corpul său, celulele încep să îmbătrânească. Nici eu nu eram departe de 14 ani, ceea ce îmi producea o anume îngrijorare. Totuşi, tulburătoare pentru mine însă nu era situaţia mea. La 12 ani, împlinirea vârstei de 14 ani ţi se

pare destul de depărtată. Rândurile despre îmbătrânirea la 14 ani mă bulversaseră pentru că iubeam, în mare taină, o vecină care avea exact 14 ani. Iubeam, așadar, o fată care îmbătrânea! După ce am aflat că bătrânețea lucrează deja surd și orb în vecina mea, am început să-i privesc cu mai mare atenție pielea, părul, unghiile, ochii. Ea, desigur, nu știa că îmbătrânește deja și mă gândeam să-i spun eu. Mult mai târziu am aflat că unei femei nu-i poți spune niciodată că îmbătrânește, așa că nu curtoazia mă împiedica să o fac, ci lipsa totală a probelor. Aș fi vrut să-i și arăt semnele bătrâneții pe ea însăși. Căutam, pe jumătate înspăimântat, semnele degenerării, dar găseam doar noi și proaspete prilejuri de exaltare amoroasă. Pielea, părul, unghiile și ochii ei continuau să fie perfecte. Nu doar că nu mă îngrijorau, dar mă amețeau în continuare. Unde se pot vedea așadar, în înfățișarea cuiva, primele semne ale bătrâneții? Am rămas cu întrebarea aceasta de atunci... Și chiar dacă nu am un răspuns nici astăzi, ceea ce știu în plus față de ceea ce știam atunci este că îmbătrânirea se poate vedea foarte târziu cu ochiul, dar se poate simți foarte devreme, încă înainte de a putea fi văzută. Aș spune că bătrânețea ne cucerește din interior spre exterior, dar aș formula un clișeu. Să ne ferim de clișee, dar cam asta ar fi ideea.

La 12 ani, ești convins că bătrânețea nu ți se poate întâmpla! De altfel, la acea vârstă, nici nu eram sigur că voi muri vreodată. Deși existau bătrâni importanți în viața mea, în primul rând bunicii, în jurul meu nu prea murea nimeni, ceea ce îmi conferea o străvezie convingere că moartea este o poveste de departe, care li se întâmplă altora. Luat repede la întrebări despre felul în care percepeam eu scurgerea timpului printre oameni, aș fi răspuns că bătrânii rămân mereu bătrâni, oamenii în putere (generația părinților mei, adică) rămân mereu cum sunt, iar eu (surpriză!) voi crește printre ei, ca printre repere fixe. Voi

ajunge și eu mai mare, asupra acestui aspect nu aveam nici un dubiu, dar întregul meu anturaj va rămâne la fel, la aceleași vârste. Timpul curgea doar pentru mine, nu pentru ei. Este, de altfel, cea mai sigură proiecție despre viitor pe care un om o poate avea. Formula creșterii și îmbătrânirii printre oameni eterni, care nu se schimbă în nici un fel, ar salva totul. Mai târziu, am aflat că alții au sugerat și alte variante care ar fi făcut lumea mai suportabilă. Eugène Ionesco se tânguia într-un interviu pe care l-a acordat lui Gabriel Liiceanu imediat după 1990: „lumea ar fi mai dreaptă dacă ne-am naște bătrâni și am muri bebeluși. Ar fi fost mai bine dacă viața ar fi avut un curs invers. Am fi murit fericiți!" Ionesco zicea că i-a scris și Papei întrebându-l de ce nu e invers, de ce nu ne naștem bătrâni și nu murim copii? A primit și răpuns: „À cette question le pape ne peut pas répondre". Ionesco era întristat de acest răspuns. Imaginea bătrânului prestidigitator al deriziunii radicale la bătrânețe, întristat de răspunsul Papei, mă urmărește și azi. Avea părul rar și alb, acoperind un craniu ca o bilă ovoidă străbătută de firișoare sangvine, tremura ușor, avea ochii mari și apoși, gardați de cearcăne cronice care-i coborau până spre obraz, așa cum machiajul alb din jurul ochilor coboară la clowni, avea fața ridată și degetele strâmbate de artrite, rostea cuvintele destul de greu, le rumega aproape, în gura umedă, cu dantura grav deteriorată. Era și el un bătrân care voia să fie copil. Nu era nici primul, nici ultimul. Nici ideea unei vieți în sens invers nu era nouă. Eu o mai întâlnisem într-o faimoasă nuvelă a lui F. Scott Fitzgerald, care a și devenit film acum câțiva ani. Însă, abia rostită de Ionesco, abia „jucată" de el în fața camerei de televiziune și a lui Gabriel Liiceanu, am înțeles cât este, de fapt, de dramatic acest vis de a te naște bătrân și de întineri fără oprire, până la dispariție.

Înainte de a fi o experiență, îmbătrânirea este o imaginație. Copil fiind, apoi adolescent, oricine își imaginează lucruri despre bătrânețe, așa cum își imaginează despre moarte. Din distanța copilăriei, bătrânețea chiar așa pare – o apropiere de moarte. Copil fiind, înveți repede că bătrânețea e o sporită neputință cauzată de trecerea anilor. Înveți, astfel, că timpul deteriorează. În paralel, un întreg model civilizațional îți spune că noul e preferabil vechiului, că orice se învechește se aruncă (pentru că se strică sau se demodează, ceea ce e cam același lucru), că tu însuți ești important pentru că ești nou. În copilărie, ți se tot spune că tu ești viitorul și te cuprinde bucuria, pentru că ai convingerea că viitorul este ceva foarte important, de nu cumva este chiar tot ce e mai important. Ai impresia că viitorul este o valoare în sine, că e bun întotdeauna, din moment ce oamenii par că abia îl așteaptă. Pe măsură ce aprofundezi cultura însă, înțelegi pe dos: că lucrurile vechi sunt mai valoroase, că perenitatea e cu adevărat impresionantă și nu strălucirea de moment, că trecutul e mai important decât viitorul și că, oricum, viitorul nu este mai mult decât un trecut care va să vină. Afli, astfel, că dacă nu pregătești viitorul cu gândul că va deveni trecut, nu reziști mult vieții. Cultura te dă complet peste cap, de altfel. Afli că bătrânețea e și bună e și rea, nefiind din punctul acesta de vedere cu ceva diferită de oricare dintre celelalte vârste. Mai afli că moartea te pândește oricând – nu este deloc necesar să ajungi bătrân ca să mori, după cum nimeni nu poate spune cât de bătrân vei ajunge înainte de a muri. Descoperi că legătura dintre moarte și bătrânețe este pur statistică și, ceva mai târziu, tot cultura îți va explica, subtil, că statistica nu îți este de nici un ajutor, în cel puțin 50% dintre situațiile de viață prin care treci.

Ah, cultura! Noica spunea că marea calitate a culturii este că nu te trădează niciodată. Dar te poate aduce la

deznădejde, te poate dezamăgi, ar răspunde unul ca Cioran. Mai grav este că te poate amăgi, ar adăuga unul ca Eugène Ionesco. Trei bătrâni...

Ieșirea de sub puterea totală a celui mai frumos imaginar de care suntem capabili, adică ieșirea din copilărie, nu se petrece nici datorită vârstei, nici datorită societății, ci datorită culturii. Intrarea copilului în cultură îl despoaie de copilăria sa pentru totdeauna. După ce, în copilărie, îți imaginezi bătrânețea și asta îți dă o anume distanță, aproape imposibil de străpuns, față de fenomen, când începi să citești, să asculți muzică, să deprinzi maniere și obiceiuri, să conversezi, să privești împrejur dimpreună cu alții, faci un pas decisiv către bătrânețe. Nu trebuie să ne mire că, tradițional, bătrânețea este asociată înțelepciunii – înțelepțirea chiar este o îmbătrânire.

Pot, desigur, relata despre bătrânețile altora, dar ele îmi sunt străine oricât de apropiați mi-ar fi acei bătrâni. Aș putea fi patetic, aș putea să vă smulg lacrimi, aș putea să aduc în sufletele dumneavoastră o îngrijorare jilavă, aș putea să scriu ceva care să vă meargă la inimă descriind mersul moale și ezitant, privirea temătoare, alura micșorată, gesturile imprecise, vorba gâjâită, încăpățânările și neînțelegerile, dar mai ales bolile – oh, da, bolile! – unui bătrân. Veți regăsi în această descriere pe mama dumneavoastră sau pe tatăl dumneavoastră sau pe cine știe ce prieten drag, de nu chiar pe dumneavoastră înșivă, și vă veți tulbura. De altfel, în literatura noastră se bucură de imens succes lirica despre părinții îmbătrâniți care așteaptă ceva/pe cineva care nu mai vine – de la Coșbuc la Păunescu, mii de versuri scrise cu mai mult sau mai puțin talent au rupt inimile cititorilor români de toate felurile, din toate generațiile. Suntem atât de impregnați de acest gen de poezie, pe care o învățăm din școală, perfect asociată bunelor maniere și regulii respectului pentru cei în vârstă, încât

orice contact cu bătrânețea altora rezonează în cheie lirică în sufletul nostru. Abia de curând, pe parcursul vieții generației mele, relația cu bătrânețea altora s-a complicat cu înspăimântătoare date sociale (când vom ajunge la pensie, nu va mai fi tineret să susțină, prin muncă, sistemul!) ori enervante obișnuințe politice (bătrânii votează mereu aiurea – de ce s-or mai duce la vot?). Dar ce ne spun toate acestea despre bătrânețe? Că ne este frică de bătrânețe. Despre bătrânețe însă, nu ne spun nimic. Atunci cum anume e bine să întâmpinăm bătrânețea?

Gorgias din Leontini, ajuns la 107 ani, a fost întrebat cum de a ajuns atât de bătrân și a răspuns : „Pentru că nu am nimic împotriva bătrâneții mele". Gorgias a fost elevul lui Empedocle și profesorul lui Isocarte – s-a plasat echilibrat, cu un picior în filosofie și cu celălalt în retorică. A fost un sofist pur. Platon s-a războit cu el într-un dialog celebru. Prin manualele de filosofie i se mai spune și Gorgias Nihilistul. Nu era nihilist. Istoria filosofiei l-a reținut așa pentru că, într-o lucrare pierdută, dar despre care știm multe din diverse alte surse, Gorgias ar fi afirmat un șir de patru idei tari, care prin consecuție sugerează o respingere nihilistă a lumii. El a zis așa:

1. Nimic nu există.
2. Dacă totuși ceva există, nu poate fi cunoscut.
3. Dacă totuși ceva poate fi cunoscut, nu poate fi comunicat.
4. Dacă totuși ceva poate fi comunicat, nu poate fi înțeles de cel căruia i se comunică.

Această înșiruire de idei, care mai de care, este o ironie la adresa lui Parmenide și a teoriei lui despre existență, ca bază a tuturor lucrurilor. De altfel, pe Platon asta l-a și enervat, bănuiesc: cum de era posibil să iei peste picior așa

măreție de gândire filosofică precum cea a lui Parmenide? Sofiștii, ca Gorgias, meritau ironia demascatoare a lui Socrate. Lor însă, Platon le interzice ironia, pentru că oricum făceau atât de mult rău cu vorbăria lor. Ce vreau să spun este că Platon l-a iubit atât de mult pe Socrate încât a crezut că numai el are dreptul la marele dar al ironiei, ceilalți, și cu atât mai mult sofiștii, nu. Pus în scenă de Platon, Gorgias nu arată bine deloc. Și totuși, dincolo de Platon, trebuie că Gorgias avea umor – cel puțin, asta văd eu în cele patru idei tari ale lui. Iar un om cu umor nu poate fi nihilist. În plus, nu putea fi nihilist pentru că nihiliștii nu ajung să trăiască 107 ani. Găsesc în răspunsul lui Gorgias chiar „secretul" îmbătrânirii lungi: să-ți iei vârsta cu umor resemnat. Resemnarea nu este întotdeauna sumbră și depresivă. Uneori, poate fi pur și simplu fericită.

Tot cam ca Gorgias gândea despre bătrânețe și Alexandru Paleologu. Nu mai știu unde am citit gândurile lui în legătură cu bătrânețea, cred că într-un interviu târziu. Autorul „Bunului simț ca paradox" spunea că se bucură mult de senectute, pentru că-i descoperă avantajele comparative. De pildă, spunea Paleologu, bătrân fiind poți să spui oricui tot ce gândești, pe șleau, fără să-ți mai faci probleme că s-ar supăra cineva – nimeni nu se supără pe un octogenar care comite impolitețuri, gafe sau vorbește inadecvat. Toate acestea îți sunt oprite la orice alte vârste. Clișeul care apropie copilăria de bătrânețe ("a dat în mintea copiilor") nu se verifică în această privință. Privilegiul de a spune orice fără să superi pe nimeni îl au doar bătrânii! Copiii care spun lucruri nepotrivite sunt imediat coerctați într-un fel sau altul. Copilăria este o cauză de circumstanță atenuantă, chiar puternic atentuantă pentru păcatul vorbirii ofensatoare sau stingheritoare, dar bătrânețea este direct un motiv de impunitate. Spre copilul care devine obraznic se exercită imediat un efort educativ. Pe

bătrân, pentru exact aceleași vorbe, îl lași în pace – ce să-i mai zici? Ar fi chiar nepoliticos să răspunzi cu aceeași monedă impoliteții unui bătrân. Așadar, la bătrânețe, poți spune deschis și apăsat că nu-ți place cutare persoană chiar în prezența ei, poți spune că mâncarea pe care o primești într-o vizită nu e bună deloc sau poți spune vecinului că vinul pe care ți l-a făcut cadou este o poșircă. Vei spune adevărul și nu vei ofensa – să recunoaștem, mare privilegiu! Al doilea avantaj al bătrâneții, după Alexandru Paleologu, este că poți juca senilitatea. Când începe o conversație care te plictisește sau când nu vrei să răspunzi unei întrebări, te faci că nu pricepi – toți vor înțelege și te vor menaja. Posibilitatea de a te feri de lume făcându-te că nu o vezi ori că nu o înțelegi este, iarăși, un privilegiu exclusiv al bătrânilor. Dacă un copil are aceeași reacție, imediat cineva sare să-i explice. Din nou, efort educativ. Dacă un bătrân nu înțelege, îl lași în pace. Și ce bucurie mai mare pentru un om decât aceea de a avea oricând la îndemână grimasa care te etanșeizează? În general, abordarea bătrâneții în linia Gorgias – Paleologu mi se pare soluția, în cazul în care bătrânețea este percepută ca o problemă.

De regulă însă, bătrânețea este percepută ca o povară și are reputație proastă. Ea este asociată cu bolile și cu neputințele. Însă, ceea ce face bătrânețea indezirabilă, de nu chiar înspăimântătoare, pentru cei mai mulți tineri este îngustarea viitorului. Când viitorul pur și simplu nu mai există, spațiul vieții se reduce până la dimensiunile unei celule de condamnat la moarte. Abia la bătrânețe ai sentimentul că te afli într-un fel de „death row", deși nu este deloc așa. Nu vreau să fac filosofie ieftină aici, dar intrarea în șirul care duce, inexorabil, spre moarte nu se întâmplă la bătrânețe, ci din chiar primul minut de viață. Însă percepția că bătrânețea aduce cu ea un fel de micșorare a

lumii sau cel puțin a lumii explorabile este cât se poate de adevărată. E ca și cum limitele altădată nevăzute ale lumii se strâng, ca un laț, în jurul omului pe măsură ce îmbătrânește. Un cântec faimos al lui Jacques Brel spune așa: „Les vieux ne bougent plus,/ Leurs gestes ont trop de rides,/ Leur monde est trop petit,/ Du lit à la fenêtre,/ Puis du lit au fauteuil, / Et puis du lit au lit..." Unul dintre semnele cele mai evidente de îmbătrânire este renunțarea la deplasări. Mai întâi, la cele îndepărtate și scurte. Apoi la cele îndepărtate și îndelungi. Apoi la cele mai apropiate și mai lungi. În fine, urmează renunțarea la orice deplasare. Lumea pe care o poți străbate fizic se reduce la oraș, la stradă, la curte, apoi la o casă, apoi la un coridor, apoi la o cameră. Din perspectivă omenească, această reducere a dimensiunilor lumii este direct proporțională cu îngustarea orizontului de timp. Bătrânețea înseamnă că ai din ce în ce mai mai puțin loc și din ce în ce mai puțin timp. Când începi să „consumi" tot mai puțin spațiu, vei avea tot mai puțin timp de consumat. Sună poate exasperant, dar să privim lumea și să ne amintim vorba lui Cioran: nu avem nici un motiv să-i invidiem pe cei care vin după noi. În plus, toate religiile postulează existența unei alte lumi, care li se deschide oamenilor după moarte. Dacă chiar toate spun așa ceva, înseamnă că șansa unei vieți după moarte este, de fapt, foarte mare. Așa că pierderea viitorului nu ar trebui să ne sperie.

Totuși, din spaima de bătrânețe s-au născut coordonate statornice ale felului nostru de-a fi. A existat mereu un cult pentru tinerețe, dar combaterea bătrâneții a devenit o cultură abia de două-trei generații. Visul, desigur, exista. După cum exista și concluzia unanimă că, dacă se întâmplă minunea de a nu îmbătrâni, nu e nici o fericire, ci dimpotrivă. De la legenda jidovului rătăcitor la Luceafărul eminescian ori la personajele unor nuvele de Mircea Eliade,

toţi cei blocaţi în timp, toţi cei care nu îmbătrânesc, sunt singuri, melancolici, de nu chiar debusolaţi şi deznădăjduiţi. Şi totuşi, oamenii au trecut de la vis, la faptă. Lupta cu îmbătrânirea a început! Cel puţin în spaţiul euro-atlantic, oamenii trăiesc tot mai mult, vor să trăiască tot mai mult, li se pare firesc să trăiască tot mai mult. Euro-americanii zilei de azi au declarat, în masă, război bătrâneţii. Ceea ce prelungeşte viaţa nu este o lungă bătrâneţe, ci o lungă tinereţe. Bătrâneţea se combate. Am un prieten care se apropie de suta de ani şi care merge, în fiecare an, la o clinică faimoasă din Florida unde urmează costisitoare tratamente de revigorare. O întreagă ştiinţă, susţinută de tehnologie ultramodernă, pompează lunar viaţă în organismul fatalmente îmbătrânit al prietenului meu. O lună la clinică, unde acumulează energii vitale şi 11 luni acasă, în lume, unde le consumă – acesta este ritmul traiului prietenului meu şi mă rog să-l ţină Dumnezeu cât mai mult pentru că este un tip adorabil. Altfel, el este un om credincios şi ştie că va trăi exact atât cât îi dă Dumnezeu. Totuşi, crede că nu agresează cu nimic legile naturale ale vieţii şi ale morţii dacă apelează la orice tehnologie disponibilă, oricât de costisitoare, ca să trăiască mai mult. Şi prietenul meu, după mai bine de 7 decenii petrecute în negoţul de bijuterii, ştie că viaţa o fi ea nepreţuită, dar prelungirea ei costă destul de mult.

Lupta cu bătrâneţea este astăzi o industrie în sine. Are şi nume: „antiaging". Cosmetice, chirurgii, terapii de tot soiul, diete, psihologie, yoghisme, exerciţii fizice, antrenamente mentale, mode vestimentare, aranjamente feng-shui, tone de sfaturi despre cum să rămâi activ, să rămâi conectat, să rămâi sănătos sunt cerute de tot mai mulţi oameni în scopul de a-şi prelungi tinereţea. Am cunoscut un cuplu de intelectuali septuagenari care combăteau bătrâneţea printr-o metodă foarte interesantă. Când au împlinit 60 de

ani (amândoi erau de aceeași vârstă) au început să învețe, împreună, câte o limbă străină pe an. Cu profesori, cu manuale, cu exerciții, cu caiete, cu tot ritualul învățării. Începeau învățarea limbii respective pe 1 ianuarie și se opreau pe 31 decembrie – cât reușeau să învețe într-un an, cu atât rămâneau. De la 1 ianuarie treceau la altă limbă. Ajunseseră să viziteze, în acest fel, coreeana, japoneza, hindi, rusa, poloneza, ebraica și câte altele. Spre sfârșitul anului, ca să își testeze cunoștințele, începeau să traducă poezii din limba lor maternă, care era germana, în limba învățată în acel an. Auzind că sunt român, mi-au spus încântați că româna vine la rând peste 6 ani. Viitoarele limbi străine de învățat erau deja planificate. Mi-au spus deschis că fac acest exercițiu anume ca să se păzească de semnele cumplite ale demenței senile. Au trecut mulți ani de când i-am cunoscut și nu știu ce s-a mai întâmplat cu ei, dar felul lor de a lupta cu bătrânețea m-a impresionat. Se spune că fiecare limbă străină pe care o cunoști îți mai aduce un suflet. Cei doi, vrând să-și păstreze sufletele intacte, păreau că vor să acumuleze altele și altele. I-am admirat spontan.

În cântecele de bodegă ale lăutarilor de altădată se vorbea despre ținerea morții departe. Programul contemporaneității face un pas în plus: și bătrânețea trebuie împiedicată să ne ajungă. În societatea contemporană, semnul adevărat al binelui (well-being) este să arăți tânăr sau, în fine, mai tânăr decât alții de aceeași vârstă cu tine. Exaltarea iuventuții nu este neapărat specifică vremurilor post-moderne, dar efortul uriaș de a o prelungi ne este cu totul specific. Mitul tinereții fără bătrânețe năștea povești care se terminau totuși realist, de vreme ce Făt-Frumos moare de bătrânețe la finele poveștii cunoscute. În vremurile noastre însă, mitul tinereții fără bătrânețe a generat chiar codul de a fi în lume. Ești om pe deplin valabil dacă, într-un fel sau

altul, te opui propriei îmbătrâniri. Refuzul bătrâneții a devenit mai mult decât o modă și chiar mai mult decât o cerință socială, a devenit o cauză cu militanți, a devenit aproape un scop al vieții.

Că Gorgias din Leontini nu avea nimic împotriva propriei bătrâneți, așa cum am spus mai sus, știm de la Cicero. Nu poți articula un discurs despre bătrânețe cu minime pretenții culturale dacă nu te referi la *Cato Maior de senectute*. Cicero a scris acest splendid dialog când avea 62 de ani (la romani, senectutea începea la 60 de ani), iar toți comentatorii admit că tot ceea ce spune personajul Cato cel bătrân mai tinerilor săi parteneri de discuție sunt, de fapt, chiar ideile lui Cicero. Încă de la o primă lectură a dialogului, oricât de superficială, remarci că tinerii Scipio Aemilianus și Laelius Gaius, cei cu care venerabilul Cato discută despre bătrânețe și despre moarte, sunt cu mult mai speriați de bătrânețe decât bătrânul însuși. Ei sunt cei care critică bătrânețea, care o vorbesc de rău, care o defăimează și par a o detesta, atacând-o sub patru aspecte: că duce la pierderea legăturii dintre om și cetate, că duce la pierderea plăcerii, că duce la pierderea puterilor și că apropie moartea. La fel spunem și noi, la mai bine de 2000 de ani după ce Cicero a scris acest text, și nici nu se pare că ar mai fi ceva de adăugat. Lista de acuze la adresa bătrâneții nu s-a schimbat cu nimic de la Cicero încoace, semn că nici bătrânețea însăși nu s-a schimbat deloc. Cum răspunde Cato fiecărui reproș, apărând bătrânețea de tinerii ei detractori, nu voi dezvolta aici. Sunt convins că alți autori, mult mai pricepuți decât mine, vor prezenta pe larg în cuprinsul acestui volum argumentele lui Cato. De altfel, cartea lui Cicero a avut mereu succes, iar în Evul Mediu a devenit atât de cunoscută, încât a servit chiar ca instrument didactic pentru învățarea limbii latine. Învățai limba înțelepciunii

descoperind discursurile lui Cato despre bătrânețe și moarte – uite și de asta am o părere foarte bună despre Evul Mediu. Motivele succesului constant al lucrării lui Cicero sunt, cred specialiștii, cel puțin două. Pe de o parte, *Cato Maior de senectute* este o carte cumva contra-curentului, contra-intuitivă, o carte care răstoarnă o prejudecată și, mai ales, înlătură o spaimă atașată acelei prejudecăți, anume că bătrânețea e un fel de nenorocire. Dimpotrivă, Cicero vorbește despre virtuțile bătrâneții, articulat și convingător. Înșiră cu precizie ceea ce se pierde și ceea ce se câștigă cu bătrânețea, trage linie, face socoteala și îi iese pe plus. Pe de altă parte, această carte s-a bucurat de canonizare culturală și pentru că este neașteptat de creștină, fiind scrisă în vremuri anterioare Întrupării. Felul în care se vorbește despre respectul datorat bătrânilor ar putea fi socotit înrudit cu spiritul vetero-testamentar, deși respectul pentru vârsta înaintată este o coordonată ancestrală a civilizației omenești oriunde a apărut ea. Însă considerațiile eshatologice, despre viața sufletului de după moarte și locul etern spre care se îndreptă acesta odată ce s-a desprins de trup, sunt veritabile intuiții creștine, chiar dacă și lor le putem găsi rădăcini platoniciene.

Bătrânețea și retragerea impusă de vârstă din treburile publice nu trebuie niciodată privite ca fiind definitive – asta Cicero a dovedit-o cu propria biografie. Exact în anul în care termina *Cato Maior de senectute*, Iulius Cezar a fost asasinat. Brutus și ceilalți conspiratori, convinși că astfel se vor reîntoarce vremurile bune ale Republicii, l-au rechemat, patetic, pe Cicero la Roma. Cine altul decât Cicero putea fi simbolul și garanția revenirii la libertățile republicane? Era, în plus, un moment în care tinerețea, ca să reușească în planul ei, avea nevoie de bătrânețe. Oratorul, care se retrăsese cu câțiva ani înainte la Tusculum, un pic speriat de evoluțiile politicii romane de sub mâna de fier a

lui Iulius Cezar, unde scrisese, tradusese din greci, se ocupase de poezie și de ceva agricultură, după modelul său, Cato cel bătrân, nu a pregetat să răspundă pozitiv apelului tinerilor politicieni. La chemarea politicii, cu nimic mai sigură pentru el după moartea lui Cezar decât fusese înainte, Cicero a revenit pe scena Senatului. S-a implicat serios în tot acel tumult care a dus la tranziția puterii de la Cezar la Octavian, făcând un dans subtil între tabere politice nervoase și fluide, a produs încă vreo câteva discursuri memorabile și a sfârșit-o prost, doi ani mai târziu. Moartea lui Cicero servește și ea de minune drept argument pentru ceea ce el însuși a scris despre bătrânețe. Faptul că a sfârșit-o asasinat nu se datorează bătrâneții sale, ci mai degrabă imprudenței căreia i s-a lăsat pradă partea mereu tânără, idealistă, a sufletului său. Dacă se comporta ca un bătrân adevărat și rămânea la țară, printre poeți și filosofi, Cicero ar mai fi trait mult și bine. A ales însă baricada politică și jocul mortal al puterii de la Roma, apucătură de tinerețe, și a pierit.

Cine crede că bătrânețea este implacabilă, ca un fel de drum al condamnatului spre ghilotină, trebuie să mai citească. Ce? Orice! Ideea că bătrânețea nu este un proces cu sens unic, ci mai degrabă un paradox, se găsește subînținsă în literatură, arte și filosofie de când e lumea. Ba, mai nou, același lucru ne spun și studiile de gerontologie. *Patternul*, iarăși, a fost fixat din Antichitate. Cicero nu obosește să sublinieze marile calități aduse de acumularea anilor trăiți, mai ales blândețea, moderația și înțelepciunea. Recurența cu care el evocă rădăcinile mitice ale respectului datorat bătrânilor, ca un fel de obligație morală naturală, trimite direct la nostalgia îndepărtatei vârste de aur. Bătrânii vin dintr-un timp mai apropiat de acel ev paradisiac și mai poartă pe umerii lor ceva din pulberea aurită a acelei lumi perfecte, prăbușită în ruină de cutremurul

devastator al vanităţii omeneşti. Cu cât oamenii au apucat să trăiască mai aproape de acel timp originar şi pur, cu atât cei care au apărut mai târziu le datorează respect. Este, în fond, respectul pentru perfecţiunea pierdută.

Dar, cum ziceam, textul ciceronian nu făcea decât să instaleze un paradox, de vreme ce dovedea că bătrâneţea este şi bună, deşi toată lumea ştie că e rea, fixând un standard filosofic de raportare la bătrâneţe. După Cicero, pledoariile pentru o bătrâneţe activă au devenit un fel de înţelepciune comună, ceva ce nu mai era deloc excentric. Mă întreb, amuzat, ce ar zice inevitabilii „lupi tineri" din orice partid politic de azi dacă ar citi pledoaria lui Plutarh din pamfletul „De ce bătrânii trebuie să se angajeze în treburile publice", scris la 150 de ani după Cicero. Acolo, Plutarh, el însuşi bătrân, argumentează clar că o demnitate publică nu trebuie niciodată părăsită din considerente de vârstă. Dimpotrivă, bătrânii au o datorie încă şi mai apăsată decât cei tineri de a servi cetatea, zice Plutarh, şi ei trebuie să se ţină de scaun, cum am zice astăzi! În orice caz, dovedind că tot ceea ce senectutea pierde este cu mult mai puţin decât ceea ce câştigă, Cicero a fondat o viziune cu totul optimistă asupra bătrâneţii.

Nu mult timp după Cicero însă, Seneca pune un bemol – este fără îndoială înţelept să ai o atitudine binevoitoare faţă de bătrâneţe, dar să-ţi şi placă este cam mult. În trei dintre „scrisorile morale" adresate lui Lucillius, vedem perfect evoluţia gândirii filosofului în legătură cu bătrâneţea, pe măsură ce îmbătrâneşte. La început, în cea de-a 12 scrisoare, Seneca povesteşte şocul constatării că îmbătrâneşte. Merge să-şi viziteze vila de la ţară, construită de el însuşi, şi constată că toată e învechită. „Dacă pietrele care au trecut prin mâna mea au îmbătrânit, ce să mai zic de mine însumi?" – exclamă el patetic. Apoi constată că arborii din curtea vilei sunt bătrâni. „Dar aceşti arbori au fost

plantați de mâna mea pe când erau puieți!" – continuă Seneca. În fine, dă cu ochii de un sclav bătrân, pe care îl văzuze ultima dată când era cu mult mai tânăr. Toate probele indică instaurarea bătrâneții. După constatare însă, Seneca se liniștește, spunând că bătrânețea trebuie bine primită și trebuie să știi să faci din ea prilej de satisfacție. Are și bătrânețea darurile ei, totuși. Spre deosebire de Cicero, care vede bătrânețea net superioară tinereții, Seneca o vede, cel puțin în această epistolă, acceptabilă. Depinde de noi să ne facem bătrânețea frumoasă – spune Seneca, așa cum a spus mereu că, de fapt, totul în viață depinde de deciziile noastre. În cea de-a 28-a scrisoare către Lucilius, apar primele nuanțări. Sigur că bătrânețea trebuie trăită cât se poate de frumos (Seneca recomandă filosofia ca excelentă îndeletnicire pentru bătrâni), dar încep să apară unele neplăceri fizice care îți cam strică cheful de bătrânețe, te cam apasă și te cam întristează. Sigur, mintea trebuie să rămână alertă, dar asta nu poate compensa faptul că trupul te lasă. Moartea este, în fond, colapsul trupului și nu al minții. „Nu există pentru un om moarte mai blândă decât aceea de bătrânețe, dar nici nu există alta mai înceată" – oftează Seneca. În fine, în cea de-a 58-a scrisoare, Seneca se simte forțat să dea o soluție situației în care bătrânețea te covârșește, pur și simplu. Ce e de făcut când ai ajuns atât de bătrân încât trupul nu mai lucrează deloc, totul te doare, ești complet neputincios și mintea abia mai pâlpâie? Seneca, roman pur sânge, crede că nu există altă soluție decât sinuciderea. Adaug imediat că sinuciderea la care se referă Seneca nu este o soluție existențială, ci una de salvare a onoarei. Pentru romani, onorabilitatea morții era cel puțin la fel de importantă ca onorabilitatea vieții. Acela care se sinucide ca să scape de o durere, zice Seneca, e un laș, dar acela care se încăpățânează să trăiască atunci când bătrânețea l-a adus la stadiul

de legumă, este un prost. Când bătrânețea a scos din cineva viața și i-a lăsat doar minima respirație ca să supraviețuiască, este momentul sinuciderii, crede Seneca. Deodată, bătrânețea apare ca fiind jalnică, umilitoare, un declin fizic și mental care te scoate din viața activă – este o lentă extincție, dureroasă și pentru cei care o trăiesc și pentru cei care o văd. Cel mai rău lucru cu bătrânețea, crede Seneca, este că te aduce în starea de dependență crescândă față de ceilalți. Mai bine ar fi ca acest fenomen al crescândei dependențe să fie cât mai scurt.

Este neîndoielnic util să-i citim și pe Cicero și pe Seneca, ca și pe toți autorii mari care au scris despre bătrânețe, într-un fel sau altul. Dar s-ar putea să constatăm că nu ne sunt de mare folos, în cele din urmă. De îmbătrânit e sigur că toți vom îmbătrâni, dar la fel de sigur este că nu vom îmbătrâni toți la fel și, oricât ne-am strădui, nu vom îmbătrâni după rețete filosofice. Conținutul bătrâneții este, de fapt, o exacerbare a subiectivismului. Cam tot ce fost ținut în frâu pe parcursul vieții, bun și rău, iese la iveală la bătrânețe. Maniera în care aceste lucruri ascunse devin aparente ține, desigur, de temperament, de stil propriu, dar și de gradul de oboseală. Adevărul este că semnul cert al bătrâneții este o anumită oboseală de viață, un cearcăn sufletesc, o epuizare a răbdării, o rapidă disponibilitate spre enervare. De aceea cred că, dacă vrem să aflăm lucruri importante despre bătrânețe înainte de a fi bătrâni, poate că e mai bine să studiem cazuistica senectuții și nu vârsta ca atare, în mod general. Aflăm mult mai multe lucruri despre bătrânețe citind, de pildă, povestea bătrânului rege Lear, spusă de Shakespeare, sau povestea bătrânului negustor de făinoase Goriot, spusă de Balzac, sau povestea bătrânului actor Simon Axler, spusă de Philip Roth, decât ne-ar spune orice alt tratat de gerontologie sau orice altă carte „motivațională" despre cum e înțelept să îmbătrânim pe lume.

Oricum, după părerea mea, cel mai greu îmbătrânesc intelectualii. Multe lucruri ale vieții sunt mai dificile în cazul intelectualilor decât în cazul altora, pentru că obișnuința reflecției îngreunează traiul și nu îl simplifică. Încă Aristotel observase că vârsta la care omul ajunge în deplinătatea puterii sale fizice nu coincide cu vârsta deplinei puteri intelectuale. Într-un fragment din „Retorica", el observă că puterea trupească atinge apogeul între 30 și 35 de ani, în vremea ce puterea intelectuală ajunge pe culmi cam la 50 de ani. Este un minunat dar al vieții să ajungi, de două ori înainte de a muri, la culmea puterilor tale – o dată în culmea puterii fizice și a doua oară în culmea puterii intelectuale. În viața unui intelectual însă, lucrurile stau diferit. Apogeul puterii intelectuale vine mult mai devreme de 50 de ani și ține mult mai mult decât parcurgerea unui pisc. La intelectuali, apogeul puterii minții este un platou de înălțime care înseamnă, în fapt, o tensiune intelectuală de foarte lungă durată. Să ne gândim, de pildă, la tema retragerii. Bătrânețea presupune retragerea. Unde se poate retrage un intelectual, adică un om care are obișnuința cărților? Anticii socoteau că locul cel mai bun pentru bătrânețe este mediul rural. Natura preponderent agricolă a ruralului dă, se zice, bătrâneții cadrul cel mai propice, deoarece ciclul natural, esențial pentru agricultură, induce liniștea, readuce în prim-plan ritmurile firești, sugerează ideea morții și renașterii „în buclă". Lumea de astăzi însă este o lume în care periferia nu mai există, iar centrul este peste tot – Noica observă asta undeva. Retragerea a devenit, așadar, mult mai greu realizabilă. În plus, tentațiile revenirii sunt tot mai mari. Uneori, bătrânii sunt rechemați la activitate chiar de tineri, paradoxal, în numele câte unei revoluții.

Adesea, revoluțiile înseamnă revenire la ceva anterior în numele progresului. Când vrei să reînvii ceva, să regăsești

ceva pierdut, când ai impresia că prezentul trebuie reînnodat cu un trecut glorios, de la care istoria a deviat, atunci legitimitatea noului revoluționar o oferă doar bătrânii acelui trecut. Într-un fel, așa s-au petrecut lucrurile și la Revoluția română din 1989. O bună parte a societății românești a simțit că anii comunismului au fost un fel de hiatus, un fel de paranteză nefericită, un coșmar care s-a încheiat. Părea firesc, pentru mulți tineri ai anului 1990, ca România să se întoarcă la anii interbelici. S-a vorbit atunci despre revenirea la Constituția din 1923, la monarhie, la vechile rânduieli, chiar dacă ele trebuiau îmbrăcate în forma unei noi orânduiri. Au devenit extrem de apreciați bătrânii care trăiseră în anii de dinaintea comunismului. Nu era vorba despre un puseu nostalgic, căci toată lumea știa că trecutul nu poate fi retrăit. Era vorba despre regăsirea unei normalități. Au fost aduși în prim plan bătrânii, adică foștii tineri, care trăiseră semnificativ anii interbelici: scriitori sau prieteni ai scriitorilor de atunci, oameni politici, artiști sau pur și simplu purtători de nume ilustre ale trecutului. Până la urmă, România nu a făcut mare lucru cu ei. Dar ceea ce a reușit a fost că a readus într-o interesantă actualitate tema bătrânilor. Nu a durat mult și, mai ales după primele exerciții electorale, bătrânii au fost revalorizați, de data asta negativ. Din icoane ale unui trecut care trebuia să fie fundamentul unui viitor, au devenit pietre de moară de gâtul tinerei Românii care încerca avântul spre alte orizonturi.

Rousseau, cu darul lui de a simplifica lucrurile, zice undeva: „Tinerețea este timpul în care se studiază înțelepciunea, bătrânețea este timpul în care înțelepciunea se practică". Ce simplu pare totul! Dacă înțelepciunea ar fi ceva ce se poate studia și aplica, precum o inginerie, observația lui Rousseau ar fi o rețetă de viață valabilă.

Cu ani în urmă, am citit o întâmplare care nu-mi dă pace. Se spunea că în nu știu ce Parc Natural din Africa, poate era Kruger sau altul, administratorii au decis să repopuleze savana cu elefanți. Firesc, au căutat numai elefanți tineri, gândind că e nevoie de timp ca exemplarele să se instaleze confortabil în noul mediu, dar și că investiția trebuie să fie făcută în elefanți tineri, pentru ca Parcul Național să se bucure de ei o perioadă cât mai îndelungată. Spre șocul lor însă, trupa de elefanți tineri, odată ce a descins în noul habitat, a devenit extrem de agresivă și a dezvoltat un comportament cu totul nespecific – părea că își pierduseră mințile. Așa s-a ajuns la concluzia că era nevoie de un import al unor întregi familii de elefanți, cu toate generațiile incluse, și nu doar al unor indivizi, pentru că tinerii elefanți devin de-a dreptul nebuni dacă nu-i au lângă ei pe bătrânii lor, adevăratele repere ale normalității pentru ei. Sigur că rațiunea comercială a achiziției nu recomanda cumpărarea unor elefanți bătrâni, pentru că aceștia nu mai au mult de trăit, dar fără bătrâni, elefanții tineri deveneau mai degrabă o problemă, decât o soluție pentru repopularea Parcului. Așadar, pentru ca elefanții tineri să fie ceea ce trebuie, era nevoie să se „arunce" banii și pe bătrânii familiilor lor. Este una dintre cele mai frumoase povești adevărate despre bătrânețe pe care o știu. Și, iată, v-o spun...

Despre autori

TEODOR BACONSCHI
scriitor, diplomat
Facebook. Fabrica de narcisism, Humanitas, 2015

PR. EMANOIL BĂBUŞ
profesor, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Bucureşti
Bizanţul. Istorie şi spiritualitate, Sofia, 2010

MAGDA CÂRNECI
scriitor, critic de artă
redactor-şef, revista ARTA
preşedinte al PEN Club România
Chaosmos. Poèmes, Éditions de Corlevour, Paris, 2013

RUXANDRA CESEREANU
prozator, poet
redactor-şef, revista Steaua
California (pe Someş) – poezie, Charmides, 2014
Un singur cer deasupra lor – roman, Polirom, 2015

PAVEL CHIRILĂ
medic, bioetician
Psihologia în textele Sfintei Scripturi, Christiana, 2012

IEROMONAH AGAPIE CORBU

Părintele Agapie, intrat binișor în cel de-al treilea deceniu al unei vieți monahale inițiate la Athos, trăiește retras în Schitul Buneivestiri, pe care l-a ctitorit în vestul țării, după ce a abandonat catedra universitară pe care a ocupat-o, îndeletnicindu-se de atunci, în pustie, cu traducerile patristice și cu teologhisirea izvorâtă de aici, nădăjduind ca, prin puținul pe care-l face, Dumnezeu să pună mai aproape de inima unora dintre contemporani gândirea și duhul Părinților filocalici.
traducător, editor
Chiril de Schitopolis, Viețile pustnicilor Palestinei, ediție bilingvă greacă veche-română, Editura Sfântul Nectarie, 2014

IOANA COSTA
filolog clasic
profesor, Facultatea de Limbi Clasice, Universitatea București
autor – *Antichitățile noastre,* Ratio et Revelatio, 2013
traducător – Petrarca, *Despre ignoranță: a sa și a multora,* Polirom, 2016

MIRCEA DEACA
critic de film
lector, Centrul de Excelență în Studiul Imaginii, Școala Doctorală a Facultății de Litere, Universitatea București
Investigații în analiza cognitivă de film, Brumar, 2015

MARINA DUMITRESCU
publicist, poet
realizator, Radio România Cultural
Platoșa*nevăzută / L'invisible cuirasse,* Vinea, 2015

AUGUSTIN IOAN
arhitect
profesor, Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu, București
Arhitectura (supra)realismului socialist, Paideia, 2013

SORIN LAVRIC
eseist, doctor în filosofie
predă la Facultatea de Filosofie, Universitatea București și Universitatea Națională de Teatru și Cinematografie
10 eseuri, Humanitas, 2010

STELA LIE
artist vizual
conferenţiar la Universitatea Naţională de Artă, Bucureşti

ANCA MANOLESCU
cercetător în antropologie religioasă
Modelul Antim, modelul Păltiniş. Cercuri de studiu şi prietenie spirituală, Humanitas, 2015

MIRCEA MIHĂIEŞ
scriitor
profesor, Universitatea de Vest din Timişoara
redactor-şef, revista Orizont
Istoria lui Corto Maltese, pirat, anarhist şi visător, Polirom, 2014

DAN C. MIHĂILESCU
critic şi istoric literar
Ce-mi puteţi face, dacă vă iubesc. Eseu confesiv despre Ioan Alexandru, Humanitas, 2015

COSTION NICOLESCU
eseist, teolog
Părintele nostru Dumitru Stăniloae sau viaţa ca teologie, Meteor Publishing, Bucureşti, 2015

ALEXANDRU PAPILIAN
scriitor
Bagatelles cueillies et inventées, dans un Club de Bridge limousin par un Roumain d'origine divine, Limoges, 2012

RADU PARASCHIVESCU
scriitor, traducător, publicist, editor
traducător – *Gaudí*, Baroque Books & Arts, 2016
autor – *România în şapte gesturi*, Humanitas, 2015

IOANA PÂRVULESCU
scriitor
profesor, Facultatea de Litere, Universitatea Bucureşti
autor – *Cum continuă povestea?*, Humanitas, 2015
coordonator – *Şi eu am fost în comunism*, Humanitas, 2015

NICOLAE TZONE
poet, editor
directorul Editurii Vinea, București
Aphrodite balkanique, Vinea, 2016

MARIUS VASILEANU
eseist, editor
profesor de istoria religiilor
Recurs la generozitate. Întrebări despre limitele antropologiei creștine, Eikon, 2011

MARINA VAZACA
traducător
redactor la Muzeul Național de Artă al României
Chateaubriand, *Memorii de dincolo de mormânt* (prima versiune integrală în limba română). În așteptarea unui editor.

MATEI VIȘNIEC
poet, dramaturg
jurnalist, RFI Paris
Omul din care a fost extras răul, Cartea Românească, 2015

SEVER VOINESCU
jurist, eseist
redactor-șef, revista Dilema Veche

Autorii apar în ordine alfabetică, alături de cel mai recent volum publicat (ca autor, traducător sau editor).

Cuprins

Ești
ceea ce
CitEști

O colecție de formare și rafinare a personalității, *à la légère*, fără nicio declarație de intenție programatică.

Enciclopedii și alte lucrări capabile să corecteze micile imperfecțiuni și să răspundă la marile întrebări cu grație, umor și inteligență, pentru cititorii care își caută bucurii oneste într-o lume a speranțelor amânate.

Acum dar rămân aceste trei:
credința, nădejdea și dragostea;
dar cea mai mare dintre ele
este dragostea (Corinteni 13)

Stela Lie

„AȘA ESTE VIAȚA:
NU E IMPORTANT CÂT DE MULT A ȚINUT,
CI CÂT DE FRUMOS A FOST."

SENECA

„Ce mândru am fost când am împlinit zece ani și am învățat cuvântul deceniu! Când l-a pronunțat maică-mea („Astăzi, Dănuț, ai împlinit *un deceniu*") m-am simțit ca vechii cavaleri înnobilați de spada regală. Mi-am supt burtica, mi-am îndreptat spinarea, ochii mi s-au aprins presimțind viitoare, mărețe fapte de arme, iar fiorii luptei mi-au dat sfântul imbold de a goli instantaneu două sau trei cutii de bomboane.
Tot așa, la cincizeci de ani, pândeam cu nesaț evenimentul negru sau auriu de la 52. De ce 52?"

DAN C. MIHĂILESCU

„Îmbătrânirea este vremea dilemelor mature, a interogațiilor coapte, pe calea spre bătrânețe. Prefigurând-o."

MARINA DUMITRESCU

ISBN 978-606-8564-52-4

www.baroquebooks.ro